Міністерство аграрної політики та продовольства України

Полтавська державна аграрна академія

Інститут економіки та бізнесу

Факультет обліку та фінансів

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Посібник для студентів галузі знань

0305 «Економіка та підприємництво»

Полтава - 2011

Опря А.Т. Основи наукових досліджень: посібник. / Опря А. Т., Єгорова О. В. – Полтава: РВВД ПДАА, 2011. – 163 с.

001.8 (07)
71.4 (4 УКР)
О-75

Укладачі:
доктор економічних наук, професор Опря Анатолій Трохимович,
кандидат економічних наук, доцент Єгорова Олена Володимирівна

Рецензент доктор економічних наук, професор Плаксієнко В.Я.

Рекомендовано до видання

- засіданням кафедри економічної теорії та економічних досліджень (протокол № 9 від 28.12.2010 р.);
- засіданням науково-методичної ради факультету обліку та фінансів за напрямом підготовки „Фінанси і кредит” (протокол № 6 від 27.01.2011 р.);
- засіданням науково-методичної ради факультету обліку та фінансів за напрямом підготовки „Облік і аудит” (протокол № 6 від 08.02.2011 р.);
- засіданням науково-методичної ради факультету економіки та менеджменту за напрямом підготовки „Економіка підприємства” (протокол № 4 від 18.01.2011 р.).

У посібнику висвітлено теоретико-методологічні та навчально-організаційні аспекти наукових досліджень в галузі економіки. Процес досліджень розглядається в комплексі: від сутності поняття, етапів і методичних прийомів проведення до оформлення його результатів. Систематизовані рекомендації щодо написання курсових, дипломних і магістерських робіт. Матеріал викладено з урахуванням специфіки економічного профілю досліджень.

Розрахований на студентів, магістрантів, аспірантів, молодих вчених і викладачів.

З М І С Т

с.

Вступ…………………………………………………………………….. 5

Модуль І. Наукове пізнання

Тема 1. Наука як сфера людської діяльності……………………….... 6

1.1. Поняття і функції науки……………………………………… 6

1.2. Класифікація наук………………………………………..… 9

1.3. Організація наукової діяльності в Україні…………………..…. 12

Питання для самоперевірки………………………………………. 17

Список рекомендованої літератури……………………………….. 17

Питання для самостійного вивчення…………………................... 17

Тести до матеріалу теми…………………………….................. 18

Тема 2. Наукові дослідження………………………………………… 20

2.1. Наукові дослідження: поняття, елементи……………………… 20

2.2. Етапи наукових досліджень…………………………………… 23

2.3. Науково-дослідницька діяльність студентів………….............. 27

Питання для самоперевірки…………………………………….. 29

Список рекомендованої літератури………………………………… 30

Питання для самостійного вивчення…………………............... 30

Практичне завдання 1. Визначення елементів наукових досліджень………………………………………………………… 30

Тести до матеріалу теми…………………………….................. 31

Тема 3. Наукове пізнання…………………………………………… 33

3.1. Логіка наукового пізнання……………………………………… 33

3.2. Докази у наукових дослідженнях………………………………. 35

3.3. Основні елементи наукового пізнання………………………… 39

3.4. Організація пізнавальної діяльності……………………………. 41

Питання для самоперевірки…………………………………….. 46

Список рекомендованої літератури………………………………. 46

Питання для самостійного вивчення………………………….... 46

Тести до матеріалу теми…………………………….................. 47

Тема 4. Наукові результати………………………………………… 50

4.1. Відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції……………. 50

4.2. Оцінка ефективності наукових досліджень…………………….. 53

Питання для самоперевірки…………………………………….. 57

Список рекомендованої літератури………………………………. 57

Питання для самостійного вивчення…………………................ 57

Практичне завдання 2. Визначення економічного ефекту впровадження результатів наукового дослідження…….................. 57

Тести до матеріалу теми…………………………….................. 59

Модуль ІІ. Методичне та інформаційне забезпечення наукових досліджень

Тема 5. Методологія наукових досліджень……………….............. 61

5.1. Поняття методу і методології…………………….................. 61

5.2. Методи емпіричних досліджень………………….................. 64

5.3. Методи теоретичних досліджень…… 72

5.4. Методи, що використовуються на емпіричному та теоретичному рівнях дослідження…… 75

Питання для самоперевірки…… 82

Список рекомендованої літератури…… 82

Питання для самостійного вивчення…… 83

Практичне завдання 3. Проведення опитування…… 83

Практичне завдання 4. Формулювання висновків за результатами досліджень…… 86

Тести до матеріалу теми…… 88

Тема 6. Інформаційне забезпечення наукових досліджень…… 92

6.1. Наукова інформація…… 92

6.2. Наукові документи…… 96

6.3. Техніка роботи з науковою літературою…… 100

Питання для самоперевірки…… 104

Список рекомендованої літератури…… 104

Питання для самостійного вивчення…… 105

Тести до матеріалу теми…… 105

Модуль ІІІ. Оформлення результатів досліджень

Тема 7. Курсова, дипломна, магістерська робота: написання, оформлення, захист…… 107

7.1. Загальні положення…… 107

7.2. Етапи підготовки курсової, дипломної, магістерської робіт…… 112

7.3. Захист курсової, дипломної, магістерської роботи…… 124

Питання для самоперевірки…… 129

Список рекомендованої літератури…… 129

Питання для самостійного вивчення…… 129

Тести до матеріалу теми…… 130

Тема 8. Оформлення результатів наукових досліджень у вигляді наукових публікацій…… 132

8.1. Наукові публікації…… 132

8.2. Підготовка та оформлення наукових статей…… 135

Питання для самоперевірки…… 136

Список рекомендованої літератури…… 137

Питання для самостійного вивчення…… 137

Практичне завдання 5. Реферування наукового тексту…… 138

Практичне завдання 6. Написання тексту наукової публікації…… 142

Практичне завдання 7. Наукові доповіді…… 143

Тести до матеріалу теми…… 143

Список використаних джерел…… 145

Додатки…… 147

ВСТУП

Під категорією «наукове дослідження» розуміють цілеспрямоване вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних чинників, а також взаємодії явищ і процесів з метою одержання переконливих і корисних для науки і практики рішень.

Вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень» співпадає з початком участі студентів у науково-дослідній роботі, забезпечуючи при цьому її організаційно-методичну базу. Мета навчального курсу - підготовка студентів до самостійної наукової роботи, надання необхідних знань з методики та методології досліджень, а також забезпечення теоретичної і практичної бази досліджень.

Вивчення курсу спрямоване на розвиток творчого мислення студентів, розширення їх наукового кругозору та здатності критичних підходів до розуміння досягнень науки. Успішне оволодіння навичками дослідження і творчої діяльності допоможіть молодим спеціалістам включитися в професійну діяльність по закінченню навчального закладу.

Структура посібника передбачає вивчення наступних розділів наукознавства:

- загальна теорія науки (концепції науки, основні напрями її розвитку);
- соціологія науки (аналітичний аспект взаємодії науки та суспільства, соціальні функції та відносини людей в процесі наукових досліджень);
- економіка науки (характеристика напрямів використання результатів наукової діяльності, критеріїв економічної ефективності наукових досліджень);
- методологія науки (методичні та методологічні засади наукової діяльності, принципи та етапи проведення наукових досліджень);
- організація праці, психологія та етика наукової діяльності (система організації наукової праці, психологічні та етичні чинники наукової діяльності).

В основу розробки параграфу 3.4. «Організація пізнавальної діяльності» даного посібника покладено матеріал глави 2 «Психологія і технологія наукової творчості» підручника Шейко В.М., Кушнаренко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К.: „Знання-Прес”, 2002.

Опанування навчального курсу забезпечить одержання необхідних знань про наукові дослідження на базі засвоєння методів їх проведення; уміння відбирати та аналізувати необхідну інформацію; формулювати висновки за результатами наукового дослідження; складати за підсумками досліджень звіти, готувати наукові доповіді та статті; вміти відстоювати свої наукові позиції.

Матеріали даного посібника допоможуть орієнтуватися у складній структурі взаємозв’язків між окремими ланками процесу пізнання в цілому, а також при здійсненні конкретних досліджень.

МОДУЛЬ І
НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ

ТЕМА 1
НАУКА ЯК СФЕРА ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття і функції науки
1.2. Класифікація наук
1.3. Організація наукової діяльності в Україні

1.1. Поняття і функції науки

Наука – це соціально значуща сфера пізнавальної людської діяльності, яка виробляє і використовує теоретично систематизовані знання про дійсність.

Поняття „наука” складне й багатогранне і має широке трактування. Здебільшого його вживають у трьох основних значеннях: як система знань, як процес здобуття знань (діяльність) та як соціальний інститут.

Поняття „наука” розглядають з трьох позицій.

***1. Наука як система знань, форма суспільної свідом*ості.** Це теоретична позиція, з якої наука виступає як „соціальна пам’ять”, що накопичує, зберігає і передає досвід попередніх поколінь. Як система знань наука охоплює не лише дані про об’єктивну реальність, але й про форми та способи їх усвідомлення. При цьому наукою називають як цілісну систему уявлень про оточуючий світ, людські думки та дії, так і окремі галузі наукового знання (наприклад, статистика як наука, фізика як наука).

Наука характеризується наявністю: наукової проблеми, об’єкта і предмета, які потребують дослідження; практичної значущості явища (процесу), що вивчається, і знань про нього; систематизованого знання (наукових ідей, гіпотез, основних понять, фактів, принципів, теорій, концепцій, закономірностей, законів); методики дослідження.

Слід розуміти, що не всі знання, зведені в систему, є наукою. Так, наприклад, практичні рекомендації з складання первинних облікових документів або звітності становлять систему знань, але їх не можна назвати науковими знаннями, оскільки вони не розкривають нових явищ у діяльності людей, а є лише конкретними інструкціями відносно виконання певний дій. Не вважаються наукою і навчальні дисципліни, в яких матеріал лише узагальнює відомості, що містяться у державних стандартах та інструкціях щодо порядку виконання, правил оформлення, інших нормативних і літературних джерелах.

2. Наука як процес пізнання закономірностей об’єктивного світу, виробництва знань та їх використання. Це практична, суспільна позиція, з якої науку розглядають як пізнавальну діяльність людини, спрямовану на одержання знань.

Здобуття нових наукових знань виникає з усвідомлення незнання у будь-якій галузі, тобто з наукової проблеми. Діяльність вважають науковою лише якщо вона дозволяє отримати саме нові знання. В науці виділяють три рівні новизни:

- набуття принципово нових, раніше невідомих даних або докорінна зміна відомих положень. Такими, наприклад, були відкриття Д.Менделєєва, А.Ейнштейна, К.Ціолковського або теорія подвійного відображення господарських операцій в обліку, яка була запропонована Лукой Пачолі майже 5 століть тому, але й досі зберігає своє значення;

- доповнення, розширення знань без зміни їх сутності. Прикладом може бути введення в систему економічного аналізу діяльності підприємств нового показника;

- уточнення, конкретизація поодиноких раніше відомих знань, поширення їх на нові об'єкти.

Слід відмітити, що наука є досить специфічною формою діяльності, яка суттєво відрізняється і від сфери матеріального виробництва, і від інших видів духовної діяльності. Якщо в матеріальному виробництві знання використовують як засіб праці, то в науці вони одночасно виступають і метою діяльності. На відміну від інших видів людської діяльності, в яких результати задаються до початку роботи, науковий результат заздалегідь невідомий.

Таким чином, наука одночасно виступає і як основна форма діяльності по отриманню нових знань, і як результат цієї діяльності.

3. Наука як соціальний інститут. Це суспільна позиція, з якої наука в умовах суспільного розподілу праці є соціальним інститутом, який об'єднує інтелектуальний потенціал суспільства і має свою інфраструктуру – організацію науки, наукові установи, професійні об'єднання вчених, ресурси (фінанси, наукове експериментальне та лабораторне обладнання, техніку тощо), комунікації, систему наукової інформації і т.д.

Відповідно до трьох значень поняття науки виділяють три ***функції науки***.

1. Світоглядна (пізнавальна, гносеологічна) функція – полягає в отриманні системи об'єктивних знань про природу, суспільство і людину. Будь-яка наука базується на пошуку істини, прагненні до знань. Усвідомлення людиною незнання в будь-якій галузі буття викликає необхідність здобуття та трансформації нових знань. Метою науки є пізнання властивостей, відносин, законів розвитку об'єктів природи і суспільства та їх вплив на предмети й явища дійсності.

Світоглядна функція полягає в тому, що наука є системою понять і категорій про людину та навколишній світ. Наукове знання істотно відрізняється від пересічного знання, буденного, життєвого досвіду. Знання, отримані з практики та досвіду, безперечно важливі, але вони не розкривають сутності явищ, взаємозв'язку між ними, не дозволяють пояснити причини виникнення процесу (явища) та передбачити їх подальший розвиток. Достовірність же наукових знань обов'язково перевіряється. На відміну від щоденних знань, наука не задовольняється питанням «що?», але й запитує «чому?».

Незважаючи на це, ніколи не можна бути остаточно впевненими в істинності наукових теорій, оскільки галузь наукового пізнання безмежна, невичерпна, кожен рівень досягнутого знання неминуче обмежений через наявність в ньому «білих плям», тобто запитань, що не мають відповіді на даному рівні наукового знання.

__2. Культурно-виховна функція__ – відповідно до якої наука є складовою загальної духовної культури людства. Наука є важливим елементом духовного життя. Культурну функцію науки можна розподілити на аксіологічну (ціннісну) та креативну (творчу). Перша формує в суспільстві ціннісні орієнтири, які спрямовують результати наукових відкриттів на благо людства. Друга реалізується шляхом створення потужного інтелектуального потенціалу суспільства. Щодо виховної функції, вона полягає в тому, що наука сприяє підвищенню рівня освіченості у суспільстві, гуманізації виховання та формуванню нової людини.

__3. Практична функція__ – полягає у практичному використанні наукових знань в процесах удосконалення виробництва і системи суспільних відносин. З цього погляду наука виступає як безпосередня виробнича сила, що впливає на природу, матеріальне виробництво, змінює види людської діяльності з метою отримання корисних суспільству результатів. В сучасному світі наука перетворилась у індустрію знань, стала одним з найбільш динамічних та масштабних видів економічної діяльності.

Крім зазначених вище основних функцій наука у суспільстві виконує функцію соціальної пам'яті (накопичення, збереження і трансформація досвіду попередніх епох) і нормативну (встановлює, орієнтує та регулює відносини між науковими структурами за допомогою норм і правил).

Більш широко функції науки розглянуті в роботі Сурміна Ю. [6]. Назву функцій та їх характеристики (функціональне поле науки) автор трактує наступним чином:

Еврістична. Засіб здійснення відкриттів, отримання принципово нового знання.

Пізнавальна. Пояснює явища дійсності через виявлення законів, закономірностей та тенденцій.

Інструментальна. Формує інструмент розуміння реальності.

Психологічна. Здійснює технологічне втілення нового знання.

Інституційна. Специфічний інститут у суспільстві.

Культурологічна. Важлива підсистема механізму культури.

Світоглядна. Забезпечує формування наукового світогляду.

Експертно-оцінна. Оцінює ті чи інші проблеми, практичні і наукові проекти.

Управлінська. Забезпечує реалізацію управління суспільством.

Комерційна. Являє собою засіб отримання комерційного прибутку від реалізації наукової продукції.

Соціалізаторська. Реалізує процес освіти і соціалізації людей.

Практична. Підвищує ефективність діяльності людини.

Мета науки полягає у пізнанні законів розвитку природи і суспільства. Сам процес пізнання передбачає накопичення фактів, які підлягають систематизації та узагальненню за допомогою понять, категорій та критеріїв.

На сучасному етапі розвитку людства передові позиції у світі займають країни з високим рівнем технологій, визначальна роль у забезпечені яких належить науці. Наука забезпечує розвиток засобів виробництва, управління

виробництвом, матеріально-технічної базою суспільства і людського потенціалу. Результати прикладних наук реалізуються у вигляді технологічних процесів, конструкцій, промислових матеріалів і т.д. Проте, наукові досягнення застосовуються не лише у сфері матеріального виробництва, а й для вдосконалення принципів управління колективами, державою, суспільством в цілому. Значного розповсюдження набула така модель концентрації наукових, промислових і фінансових ресурсів як технополіси – територіальні об'єднання для проведення наукомістких розробок. Це міста або населені пункти міського типу, в яких зосереджені підприємства з високим рівнем науково-технічного розвитку, а їх мешканці пов'язані, в основному, із науковою та виробничою діяльністю.

Якщо синтезувати сукупність окремих, часткових функцій науки, можна сформулювати її головну функцію – розвиток системи знань про природу, суспільство і людину зокрема.

1.2. Класифікація наук

Історично наука пройшла великий шлях від здобуття елементарних знань про оточуючий світ до пізнання складних закономірностей природи, суспільного розвитку та людського мислення. У стародавньому світі знання мали суто практичний характер: в той час людство поліпшувало умови життя за рахунок пізнання. Першою формою науки була наука античного світу – філософія. Вона не ділилася на відособлені галузі, а її предмет становила вся природа в цілому.

Перший систематичний виклад різних галузей знань здійснив римський вчений Марк Теренцій Варрон. У дев'ятитомній енциклопедії «Дисципліни» він розглянув «сім вільних мистецтв» - граматику, риторику, діалектику, музику, арифметику, геометрію, астрономію і додав до них медицину й архітектуру, підкреслюючи їх практичне значення.

У період Середньовіччя виділяли чотири великих напрями науки: фізико-космологічний, вчення про світло, наука про живе, комплекс астролого-медичних знань. Значного розповсюдження здобула алхімія, яка являє собою специфічний феномен середньовічної культури, що містить у собі наукові узагальнення, фантазію, логіку і міфологію.

Впродовж століть наукові знання рухалися від єдиної науки до складної системи спеціалізованих знань в усіх сферах людської діяльності. Потреби господарювання спонукали вивчати ґрунти, метали, спостерігати природу, роботи хімічні та фізичні досліди. В цих умовах зросла роль експериментального пізнання світу.

Вважається, що наука в сучасному розумінні цього слова, сформувалась в Європі в XVI-XШ століттях. На цей час був накопичений значний матеріал у галузях фізики, хімії, математики і наука вперше заявила про своє право визначати світогляд, були створені перші наукові спільноти і академії, почалося видання наукових журналів. До цього збереження та передача наукових знань здійснювалися переважно у вигляді традицій, за допомогою книг, викладання,

листування та особистого спілкування вчених.

Разом із формуванням наукових знань здійснювалась класифікація наук. Перші спробі класифікувати науки відносяться до XVП століття. В даний час налічується біля 800 наук (понад 500 природничих і 300 гуманітарних). Методичну основу класифікації наук становлять закони формальної логіки. При цьому слід зазначити, що всі існуючі класифікаційні схеми є наближеними і неповно відображають зв'язки між науками та структуру наукових знань, адже об'єкти науки несхожі між собою і мають різну природу.

Древньогрецькі філософи класифікували знання за трьома сферами: природа (фізика), суспільство (етика), мислення (логіка). На різних етапах розвитку суспільства існували певні методологічні підходи щодо класифікації науки (Ф.Бекон, Г.Спенсер, Гегель, Ф.Енгельс).

Сьогодні існуючі наукові дисципліни умовно ділять на дві групи: природничі та гуманітарні. Перші займаються дослідженням об'єктів природи і явищ, які не є продуктом людської діяльності, другі – вивченням явищ і процесів, які є результатом діяльності людини.

Зазначимо, що сучасна наука – система досить складна і тому сприймати ту чи іншу класифікацію як догму не слід, адже існують групи наукових дисциплін, між якими не можна провести чітку межу; до того ж окремі з них за своєю суттю є комплексними або проміжними.

Традиційно класифікацію наук розглядають (будують) залежно від предмета та методів дослідження, виділивши умовно три групи: природничі, суспільні, технічні. Якщо врахувати природу об'єктів дослідження, структуру сучасної науки треба розширити, доповнивши наведену вище класифікацію ще трьома групами: науки про людину, управлінські науки, логіко-математичні науки.

1. Природничі науки – вивчають види матерії, форми їх руху, взаємозв'язки та закономірності. До них відносять: фізику, хімію, біологію, географію, астрономію, сільськогосподарські науки та ін. Їх комплексне об'єднання називають природознавством. Предметом останнього є процеси і явища природи.

2. Суспільні науки – досліджують соціально-економічні, політичні та ідеологічні аспекти суспільства: філософія, історія, економіка, соціологія тощо. Об'єктом суспільних наук є соціальна дійсність, а їх предметом – ті сторони, зв'язки та відношення, що складають соціальну дійсність.

3. Технічні науки – досліджують конкретні технічні характеристики та їх взаємозв'язки: технічна кібернетика, ергономіка, біоніка, металургія, машинобудування, літакобудування та ін. Технічні науки мають тісний зв'язок із конкретними галузями народного господарства: промисловістю, транспортом і т.д.

4. Науки про людину – вивчають різні сторони людини: її організм, стан здоров'я, психіку, що є предметом фізіології людини, психології, медицини тощо.

5. Управлінські науки. Ця класифікаційна група наук займається дослідженням процесів управління в системах різних за своєю природою. До неї відносяться: кібернетика, державне управління, соціальне управління, менеджмент тощо.

6. Логіко-математичні науки – займаються дослідженням законів мислення, виявленням кількісних характеристик, формалізацією тощо: математичне моделювання, статистичне моделювання, статистичне прогнозування, економетрика і т.д.

Багато наук розвиваються на межі між конкретними галузями наук. Так, на стику природничих і суспільних наук виникла економічна географія, на стику природничих, суспільних і технічних - екологія і т.д.

За спрямованістю, відношенням до практики науки поділяють на два класи: фундаментальні і прикладні.

Фундаментальні науки - вивчають матеріальні основи та об'єктивні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення як таких, незалежно від їх можливого практичного використання. Термін «фундаментальні» означає «основні», «головні». Головною метою фундаментальних наук є пізнання, незалежно від того чи можна його застосувати на практиці. Їх проблематика носить суто теоретичний характер, в зв'язку з чим фундаментальні науки також називають «чистими» науками. Наукова теоретична та експериментальна діяльність таких наук спрямована на пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи, суспільства, людини. До них відносять історію, математику, економічну теорію.

Прикладні науки. Їх метою є використання досягнень фундаментальних наук для вирішення не лише пізнавальних, а й соціально-практичних проблем. Показником успіху прикладних наук є не тільки пізнання істини, але й її практичне значення. До прикладних наук відносять, зокрема, сільськогосподарські, економічні й технічні науки.

Прикладні науки спрямовані на використання результатів фундаментальних наук для вирішення різних практичних завдань. Прикладні розробки можуть бути впроваджені у практику і давати прибуток.

Зазвичай фундаментальні науки випереджають у своєму розвитку прикладні, створюючи для них теоретичну базу. Стабільні, планомірні зв'язки між теорією і практикою можна визначити схемою: *фундаментальне дослідження → прикладне дослідження → експериментальна розробка → впровадження у практику*.

У сучасних умовах змінився науковий підхід до вивчення явищ і процесів. Замість певної ізоляції окремих дисциплін відбувається їх інтеграція, симбіоз. Проводиться все більше міждисциплінарних досліджень, під час яких досліджувані об'єкти вивчаються у комплексі взаємопов'язаних наук. Так, економічна теорія, яка є фундаментальною теоретичною наукою, інтегрується з усіма економічними науками, які використовують її наукові закони поряд із власними законами, розробленими конкретними галузями наукових знань.

В Україні існує офіційно затверджена класифікація галузей наук, розроблена Вищою атестаційною комісією України за згодою Міністерства освіти і науки України. Відповідно до цієї класифікації основними галузями наук є:

1. Фізико-математичні науки.
2. Хімічні науки.
3. Біологічні науки.
4. Геологічні науки.
5. Технічні науки.
6. Сільськогосподарські науки.
7. Історичні науки.
8. Економічні науки.
9. Філософські науки.
10. Філологічні науки.
11. Географічні науки.
12. Юридичні науки.
13. Педагогічні науки.
14. Медичні науки.
15. Фармацевтичні науки.
16. Ветеринарні науки.
17. Мистецтвознавство.
18. Архітектура.
19. Психологічні науки.
20. Військові науки.
21. Національна безпека.
22. Соціологічні науки.
23. Політичні науки.
24. Фізичне виховання і спорт.
25. Державне управління.

Кожна галузь наук поділяється на групи. Так, галузь економічних наук включає групи: теоретичних економічних наук; механізмів регулювання економіки; фінансів; грошового обігу і кредиту; світового господарства і міжнародних економічних відносин; економіки підприємства та управління виробництвом; економіки галузей господарства, економіки природокористування та охорони довкілля; демографії; економіки праці і соціальної політики; розміщення виробничих сил регіональної політики.

Зазначена вище галузева структура науки застосовується зокрема при формуванні структури наукових установ, плануванні та координації наукових досліджень, встановленні зв'язків між наукою і практикою. Розглянуті принципи класифікації покладені також в основу організації бібліотечної справи і бібліотечної класифікації, зокрема в інформаційно-пошуковій системі бібліотечно-бібліографічного типу «Універсальна десяткова класифікація» (УДК). Остання систематизує всі людські знання у 10 розділах, з наступною градацією на 10 підрозділів і т.д.

1.3. Організація наукової діяльності в Україні

Під науковою діяльністю розуміють інтелектуальну творчу працю, спрямовану на здобуття і використання нових знань. Наукова діяльність це найскладніший вид інтелектуальної діяльності, формуванням навичок якої учений повинен займатися спеціально. Різновидами наукової діяльності є науково-дослідницька, науково-педагогічна, науково-організаційна, науково-інформаційна та ін.

Результатом суспільного поділу праці є те, що наукова діяльність здійснюється переважно у професійних наукових установах та організаціях. Науковці-одинаки є скоріше винятком, оскільки вони не можуть акумулювати всі сучасні знання, оволодіти всіма методами дослідження, мати сучасну матеріальну і технічні базу для наукової діяльності.

Одним з актуальних питань сучасної науки є організація керування її розвитком. В Україні, як і в багатьох країнах світу, організація науковою діяльності представляє собою складну розгалужену систему. Існують

спеціальні органи управління наукою, які втілюють наукову політику держави.

В Україні правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку наукової сфери базуються на Конституції України і визначаються Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (прийнятий у 1991 р., в даний час діє у редакції 1999 р. зі змінами та доповненнями).

Державне регулювання та управління у сфері науково-технічної діяльності здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Президент України. Їх повноваження визначені Законом. Одним з основних важелів здійснення державної політики є бюджетне фінансування. Розмір бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, згідно Закону, повинен бути не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України.

Бюджетне фінансування може бути базовим або програмно-цільовим. Базове фінансування надається визначеним суб'єктам на певні визначені цілі (наприклад, для підготовки наукових кадрів, забезпечення фундаментальних досягнень в інтересах національної безпеки та оборони і т.п.). Програмно-цільове фінансування зазвичай здійснюється на конкурсній основі на окремі науково-технічні програми.

Для підтримки фундаментальних наукових досліджень, що провадяться науковими установами, вищими навчальними закладами, вченими, створений Державний фонд фундаментальних досліджень. З метою фінансового забезпечення проведення державної політики у науковій і науково-технічній діяльності та заходів, спрямованих на розвиток і використання досягнень науки, створений Державний інноваційний фонд.

Організацію наукової діяльності здійснюють Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України та Національна академія наук України.

Управління науковою діяльністю будується за територіально-галузевим принципом. За підпорядкованістю наукові організації поділяються на академічні (підпорядковані державним науковим академіям), галузеві (належать до галузевих Міністерств і відомств), приналежні до вищих навчальних закладів та підпорядковані безпосередньо підприємствам, корпораціям тощо.

Наукові організації покликані давати всебічний об'єктивний аналіз політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються у державі, постійно узагальнювати досвід розвитку суспільства і відпрацьовувати на цій основі прогнози і рекомендації, всебічно розраховуючи наслідки їх реалізації. Установи, об'єднання, організації або окремих осіб, які здійснюють наукову діяльність, називають суб'єктами наукової діяльності.

Суб'єктами наукової діяльності в Україні є:

– ***Національна академія наук України (НАНУ), її науково-дослідні та проектні установи***. НАНУ є вищим науковим органом, що організує та здійснює фундаментальні наукові дослідження. Разом з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України вона очолює та координує дослідження у різних галузях наук. До складу НАНУ входять наукові інститути з відповідних

галузей, які очолюють розвиток науки у певній галузі знань, та регіональні наукові центри (Донецьке, Західне, Південне та ін.) і територіальні філії. Очолює НАНУ Президія, яка обирається загальними зборами академії. Повсякденне керівництво здійснює Президент НАНУ. Членами академії є дійсні члени (академіки) відповідних академій, які обираються зборами.

– ***Державні галузеві академії та їх підрозділи***. В даний час діють п'ять галузевих державних академій: аграрних наук, медичних наук, педагогічних наук, правових наук та мистецтв. Кожна з цих академій має підрозділи. Так, до складу Української академії аграрних наук (УААН) входить національний науковий центр інститут аграрної економіки (ІАЕ). Академії наук виконують замовлення органів державної влади на розробку найбільш важливих наукових і науково-технічних проблем, проводять експертизу проектів державних програм. Вони щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів України про результати наукової і науково-технічної діяльності та про використання коштів, виділених з Державного бюджету.

– ***Науково-дослідні проектні установи Міністерств і відомств***. Галузеві наукові організації країни підпорядковані відповідним Міністерствам або їх підрозділам, наприклад, НДІ економіки підпорядкований Міністерству економічного розвитку і торгівлі України, НДІ статистики – Державному комітету статистики України і т.д.

– ***Науково-дослідні установи та кафедри вищих навчальних закладів (ВНЗ) III-IV рівнів акредитації***.

Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти здійснюється відповідно до Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» та «Про освіту».

Відповідно до діючої редакції Закону України «Про вищу освіту» вищий навчальний заклад третього рівня акредитації – вищий навчальний заклад, у якому здійснюється підготовка фахівців за напрямами освітньо-кваліфікаційного (ОКР) рівня бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, а також за окремими спеціальностями ОКР магістра. У вищому навчальному закладі четвертого рівня акредитації здійснюється підготовка фахівців за напрямами ОКР бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, магістра.

Відповідно до існуючих напрямів освітньої діяльності в Україні діють наступні типи вищих навчальних закладів:

університет – багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Університет є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, медичні, аграрні, мистецькі тощо) університети;

академія – вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва; проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

інститут – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов’язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва; проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

консерваторія (музична академія) – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов’язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін; проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

Вищі навчальні заклади мають спеціальні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи. Здійснюють дослідження професорсько-викладацькі працівники, аспіранти, здобувачі (пошукувачі), студенти. Для виконання наукової роботи для професорсько-викладацького складу ВНЗ щорічно планується крім навчального навантаження певний нормативний об’єм наукового навантаження;

– ***громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.*** Ці наукові організації створюються на громадських засадах за ініціативою самих учасників. Вони не фінансуються державою, а діють за рахунок членських внесків їх учасників. До таких організацій належать, наприклад, Всеукраїнський Конгрес вчених економістів-аграрників, Українська міжнародна академія оригінальних ідей, Українська технологічна академія, Академія інженерних наук. Так, Українська міжнародна академія оригінальних ідей об’єднує вчених, винахідників і раціоналізаторів України та інших країн, що своїми науковими ідеями та винаходами випередили час і зробили вагомий внесок у розвиток науки і техніки;

– ***окремі дослідники, науковці, наукові працівники, вчені.***

Науково-дослідницькою діяльністю займається значне коло людей. Осіб, які роблять це постійно, називають дослідниками, науковцями (науковими працівниками), вченими.

Дослідник - це людина, яка здійснює наукові дослідження.

Науковець – це той, хто має відношення до науки, виробляє нові знання, є спеціалістом у певній галузі науки.

Вчений – фізична особа, яка має вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

Молодий вчений – вчений віком до 35 років.

Науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

Основною формою підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні є *аспірантура*. Аспірантури створюються при вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах, які мають відповідний кадровий склад і необхідну наукову та матеріальну базу. До навчання в аспірантурі на конкурсній основі відбирають найбільш здібних і підготовлених випускників ВНЗ, які мають кваліфікацію спеціаліста або магістра. Особи, які вступають до аспірантури, складають вступні іспити зі спеціальності, філософії та однієї з іноземних мов в обсязі навчальної програми ВНЗ.

Підготовка аспірантів ведеться за індивідуальним планом, затвердженим Вченою Радою ВНЗу або НДІ на весь період навчання. Строк денного (очного) навчання в аспірантурі – до трьох років, заочного – чотири роки. За цей час аспірант зобов’язаний:

- здати кандидатські іспити зі спеціальності, іноземної мови та філософії;
- виконати індивідуальний план, за результатами науково-дослідної роботи написати не менше трьох статей і опублікувати їх у журналах, що входять до переліку фахових видань;
- оволодіти технікою та методикою проведення наукових досліджень;
- підвищувати свій професійний та загальнокультурний рівень.

У кандидатській дисертації необхідно дослідити та знайти рішення певного важливого для країни теоретичного або практичного завдання, що забезпечує отримання значного ефекту.

Для надання допомоги в проведенні наукових досліджень аспіранту призначається науковий керівник, як правило, доктор наук або професор. Доктор наук з тієї або іншої спеціальності є вищим науковим ступенем. Для присудження наукового ступеня доктора економічних наук необхідно дослідити та розв’язати значну народногосподарську проблему.

Закінчується навчання в аспірантурі захистом дисертації у спеціалізованій Вченій Раді на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Поряд із традиційною формою підготовки наукових кадрів в аспірантурі, застосовується самостійна робота здобувачів по написанню дисертації без відриву від виробництва.

Державним визнанням рівня кваліфікації вченого є присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань. ***Вчені мають право на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.***

Найвидатніші вчені обираються зборами НАНУ, галузевими і громадськими академіями членами-кореспондентами і дійсними членами-академіками.

Науково-педагогічні працівники у вищих навчальних закладах можуть займати посади: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор,

завідувач кафедри. Співробітники науково-дослідних інститутів займають посади молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, головного наукового співробітника, завідувача науковим відділом (відділенням, сектором), завідувача лабораторією. Кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим працівником відповідної посади є наявність відповідного наукового ступеня та вченого звання.

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під наукою?
2. Які функції виконує наука?
3. Що покладено в основу класифікації наук?
4. Назвіть фундаментальні та прикладні науки, які Ви вивчали.
5. Як Ви розумієте процеси інтеграції та диференціації наук.
6. Законодавство, науково-технічна політика і нормативна база наукових досліджень в Україні.
7. Поясніть систему організації вищої освіти в Україні. Назвіть відмінності статусу «університет», «академія», «інститут».
8. Назвіть посади, які можуть займати науково-педагогічні працівники у вищих навчальних закладах.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (в редакції Закону № 284-XIV (284-14) від 01.12.98 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III від 17.01.2002 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
3. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / Крушельницька О.В. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.
4. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.
5. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.
6. Сурмін Ю. Майстерня вченого. Підручник для науковця. / Сурмін Ю. – К. : НМЦ, 2006. – 302 с.
7. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко П. М. – К. : „Знання-Прес”, 2002. – 293 с.
8. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Основні етапи розвитку науки
2. Історія виникнення та розвитку університетів Західної Європи та Америки.
3. Історія виникнення та розвитку університетів України.

4. Історія виникнення та розвитку університетів Росії.
5. Болонська угода як етап подальшого розвитку вищої освіти.

Тести до матеріалу теми

1. У якому з наведених значень не вживають термін «наука»:

а) система знань про оточуючий світ та форми і способи їх усвідомлення;

б) процес пізнання закономірностей об’єктивного світу;

в) процедури, за допомогою яких встановлюється істинність будь-якого твердження;

г) соціальний інститут, сфера людської діяльності.

2. Функція науки, яка полягає в отриманні системи об’єктивних знань про природу, суспільство і людину, носить назву:

а) пізнавальна; б) світоглядна;

в) гносеологічна; г) все вищеназване.

3. До природничих відносять науки, які:

а) вивчають об’єктивні закони руху і розвитку природи, безвідносно до їх можливого практичного використання;

б) використовують досягнення фундаментальних наук для вирішення пізнавальних та соціально-практичних проблем;

в) вивчають різні види матерії, форми їх руху, взаємозв’язки та закономірності;

г) досліджують закономірності суспільних відносин.

4. Науки, які вивчають матеріальні основи та об’єктивні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення, незалежно від їх можливого практичного використання, об’єднують у групу:

а) природничих наук; б) гуманітарних наук;

в) фундаментальних наук; г) філософських наук.

5. Яка з перелічених галузей знань відноситься до суспільних наук:

а) географія; б) кібернетика;

в) машинобудування; г) економіка.

6. Яка з перелічених наук не відноситься до природничих:

а) фізика; б) хімія;

в) астрономія; г) історія.

7. Яка установа здійснює організацію наукової діяльності в Україні:

а) Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;

б) Національний комітет науки та освіти;

в) вищі навчальні заклади;

г) Державна академія наук.

8. Не є суб'єктами наукової діяльності в Україні:
а) Національна академія наук;
б) Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
в) вищі навчальні заклади;
г) окремі наукові працівники.

9. Фізична особа, яка має вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати, визнається:
а) дослідником; б) науковцем;
в) вченим; г) науковим працівником.

10. Виділить з наведеного списку науковий ступень:
а) кандидат наук; б) асистент;
в) доцент; г) професор.

11. Виділить з наведеного списку вчене звання:
а) академік; б) член-кореспондент;
в) професор; г) доктор наук.

Вірні відповіді: 1 – в; 2 – г; 3 – в; 4 – в; 5 – г; 6 – г; 7 – а; 8 – б; 9 – в; 10 – а; 11 – в.

ТЕМА 2
НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Наукові дослідження: поняття, елементи
2.2. Етапи наукових досліджень
2.3. Науково-дослідницька діяльність студентів

2.1. Наукові дослідження: поняття, елементи

Найскладніший вид інтелектуальної діяльності людини – наукова діяльність. Остання потребує специфічних професійних якостей ученого. Сам процес наукового дослідження можна розглядати як певну систему, в якій діє вчений або дослідницький колектив.

Наукове дослідження – це цілеспрямоване вивчення явищ і процесів за допомогою наукових методів, аналіз впливу на них системи чинників, а також вивчення взаємодії між явищами з метою одержання переконливо доведених і корисних для науки і практики знань. Таким чином, наукове дослідження – це цілеспрямоване пізнання, за допомогою якого здійснюється розвиток наукового знання, його удосконалення та апробація.

Перед особою або колективом, які планують провести наукове дослідження постає ряд питань, відповіді на які знаходяться в елементах наукового дослідження (табл. 1).

Таблиця 1

Основні елементи наукового дослідження

Питання, які стоять перед дослідником	Елементи дослідження, які дають відповідь на питання
Для чого проводиться дослідження?	Мета – загальний напрямок (спрямованість) дослідження, ідеальне передбачення результату діяльності.
	Завдання – логічні етапи досягнення мети дослідження.
Що досліджується?	Об’єкт – явище, процес або їх сукупність, що підлягають дослідженню, обсяг охоплення одиниць або аспектів вивчення.
	Предмет – сторона об’єкта, яка безпосередньо вивчається, визначений аспект пізнання.
Як досліджується?	Метод – специфічні прийоми і способи, пристосовані для дослідження предмета.
Хто досліджує?	Суб’єкт – дослідник (група дослідників), які проводять підготовку та проведення дослідження.

Процес дослідження починається з визначення мети його проведення. ***Мета*** – це загальний напрямок дослідження, план дій, що визначає характер і послідовність проведення дослідником певних операцій. Вона виражає те, що повинен зробити дослідник, і чого досягти в кінцевому результаті. Мета

повинна формулюватися коротко й точно (наприклад: дослідження результатів виробничо-фінансової діяльності підприємства).

Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату. Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо. Науково-прикладний результат – нове конструктивне або технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, яке впроваджене або може бути впроваджене у суспільну практику.

Відповідно до мети визначають завдання дослідження, які конкретизують мету. ***Завдання*** – це конкретні настанови, спрямовані на досягнення мети. Завдання наукового дослідження можна умовно поділити на основні та додаткові. Наприклад, метою дослідження є вивчення організації облікової роботи та проведення аналізу фінансових результатів діяльності підприємства. Для досягнення визначеної мети у роботі вирішуються наступні завдання:

- вивчення теоретичних основ та нормативної бази визначення фінансових результатів підприємств;
- вивчення особливостей визначення фінансових результатів діяльності та складання фінансової звітності підприємств;
- аналіз ефективності господарської діяльності підприємства, що досліджується;
- виявлення впливу об’єктивних і суб’єктивних факторів на фінансові результати;
- виявлення резервів збільшення суми прибутку і рентабельності;
- розробка заходів по використанню виявлених резервів.

Мета дослідження визначає його об’єкт.

Об’єкт наукового дослідження – це сукупність зв’язків, відносин та якостей досліджуваного явища або загальна сфера пошуку, що знаходиться в полі зору дослідника. Тобто, об’єкт дослідження – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність.

Задля чіткого визначення суті та меж об’єкта можуть застосовуватися цензи. Ценз – це набір кількісних обмежувальних ознак. Так, при обстеженні великих платників податків, слід обґрунтувати які саме суб’єкти господарювання будуть досліджуватися, тобто який суб’єкт оподаткування слід вважати великим? В якості критерію можна взяти визначення, наведене у Податковому Кодексі «великий платник податків - юридична особа, у якої обсяг доходу від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали перевищує п'ятсот мільйонів гривень або загальна сума сплачених до Державного бюджету України податків за платежами, що контролюються органами державної податкової служби, за такий самий період перевищує дванадцять мільйонів гривень». Тобто, цензом буде обсяг доходу та сума сплачених податків.

Залежно від ступеня складності є прості і складні об’єкти дослідження, відмінність визначається кількістю елементів та видом зв’язку між ними.

Простим вважається цілісний об’єкт, який складається з одного елемента. Складні об’єкти дослідження це сукупності, що складаються з окремих елементів – одиниць сукупності. Одиниця сукупності – це первинний елемент складного об’єкта, що є носієм ознак, які підлягають вивченню. Наприклад, при вивченні ефективності сільськогосподарських підприємств області одиницею дослідження буде виступати окреме підприємство, під час перепису населення одиницею є кожна людина, при реєстрації проданих об’єктів нерухомості – кожна продана квартира.

Ще один елемент дослідження, який відповідає на питання: „Що досліджується?” - це предмет дослідження. ***Предмет дослідження*** – це сторона об’єкта, яка безпосередньо вивчається: властивості, зв’язки та відношення, які складають об’єкт дослідження. Предмет дослідження включає в себе аспект (ракурс), який знаходиться в межах об’єкта і підлягає безпосередньому вивченню в даній роботі.

Об’єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне (ціле) і часткове (складова). Предмет дослідження міститься в межах об’єкта і встановлює межі наукового пошуку в об’єкті. Це суттєві зв’язки та відношення, властивості, аспекти, функції, які є визначальними для даного дослідження. Іншими словами, об’єктом виступає те, що досліджується, а предметом – те, що в цьому об’єкті має наукове пояснення. Наприклад, всі суспільні науки вивчають, в принципі, один об’єкт – суспільство, але мають різні предмети: економічна теорія – систему виробничих відносин, статистика – кількісний бік масовий суспільних явищ і процесів, економічний аналіз – господарську (виробничу, фінансову, інвестиційну) діяльність підприємств. Дослідження одного і того ж об’єкту дослідження може проводитись з різних позицій, тобто один об‘єкт може мати кілька предметів. Крім того, об’єкт і предмет дослідження можуть співпадати (наприклад, безробітні як соціальна група).

Специфічні прийоми і способи, пристосовані для дослідження об’єкта, характеризують метод дослідження. ***Метод дослідження*** – це спосіб застосування старого знання для здобуття нового знання. Він є засобом отримання наукових фактів. Методи наукового дослідження детально будуть розглянути нижче.

Методика дослідження повинна забезпечити достовірність, надійність і новизну висновків дослідження. Але самі по собі методи збору та аналізу інформації не можуть їх забезпечити. Для ефективного використання методу необхідно залучати кваліфікованих спеціалістів. Особу або групу осіб, які проводять підготовку та проведення дослідження називають ***суб’єктами*** дослідження.

Для того, щоб дослідження дало достовірні та своєчасні дані, необхідно вирішити питання місця, часу та періоду проведення дослідження.

Місце дослідження – це пункт, в якому перебуває одиниця дослідження і здійснюється реєстрація даних. Так, інформацію про виробництво продукції підприємством реєструють у бухгалтерії, при перепису населення дані щодо мешканців країни реєструють вдома, у поїздах, на вокзалах тощо.

Час спостереження – це момент або період часу, якого стосуються дані. Якщо досліджується певний процес, то обирається інтервал часу, за який накопичуються дані; якщо вивчається певний стан явища, обирається критичний момент – момент часу, станом на який здійснюється реєстрація даних. Критичним моментом користуються під час перепису населення, коли необхідно точно зареєструвати чисельність населення. Але, зрозуміло, що провести перепис усього населення країни одночасно в одну хвилину неможливо, тому крім часу спостереження встановлюється час, протягом якого здійснюється збір даних про об'єкт дослідження. Наприклад: при проведенні перепису населення встановлюється час спостереження – 24.00 з 4 на 5 лютого, період проведення перепису 10 днів – з 5 по 14 лютого включно. Якщо під час перепису реєстратор прийшов у сім'ю 10 лютого, то всі дані про її членів він має реєструвати станом на початок перепису (5 лютого). Так, якщо в сім'ї 8 лютого народилася дитина, у перепису вона не враховуватиметься. Бажано проводити дослідження у найсприятливіший або нейтральний для об'єкта дослідження період. Так, переписи населення призначаються на період найменшої міграційної активності населення (для України – взимку, у післясвятковий період).

Проведення будь-якого дослідження потребує відповідного матеріально-технічного забезпечення.

2.2. Етапи наукових досліджень

Наукове дослідження умовно поділяють на два етапи: емпіричний і теоретичний.

Емпіричний етап дослідження полягає в отриманні та первісній обробці матеріалу, він пов'язаний з процесом накопичення фактів, їх описом мовою науки, систематизацією та класифікацією за певними ознаками та критеріями. Термін «емпіричне» означає отриманий з досліду та спостережень, тобто це дослідження, яке здійснюється через збирання та накопичення фактів.

Основними методами збору даних в наукових дослідженнях є опитування, спостереження та експеримент. Ознайомлення з літературними джерелами, в яких наводяться зібрані і проаналізовані дані, не є емпіричним дослідженням. Емпіричне дослідження – це праця науковця, який збирає інформацію та здійснює її подальше узагальнення.

На емпіричному етапі здійснюють накопичення та збір фактичного матеріалу, його первинне узагальнення й опрацювання. Емпіричне знання набувається шляхом безпосереднього споглядання, яке базується в основному на чуттєвій пізнавальній діяльності людини.

Під час такої роботи дослідник повинен:

- описати кожний факт термінами науки, у межах якої ведеться дослідження;
- відібрати з усіх фактів типові, найбільш вживані;
- класифікувати факти за їх сутністю, з'ясувавши наявні зв'язки між відібраними фактами.

Здобуті на емпіричному рівні знання набувають форми системи суджень та умовиводів, які висвітлюють у безпосередній даності взаємозв'язки предметів і явищ дійсності. На емпіричному етапі дослідження дуже важко, а іноді неможливо визначити ступінь загальності і межі застосування здобутих знань. Практичне використання такого знання має обмежену сферу застосування. А.Ф.Лосєв наводить такий приклад. Один лікар почав лікувати від лихоманки кравця. Хворий вже при смерті попросив шинки і лікар не знайшов причини йому відмовити. З'ївши шинки хворий одужав. Лікар же записав свої спостереження «Шинка – засіб лікування лихоманки». Наступного разу цьому лікарю довелося лікувати від лихоманки чоботаря. Спираючись на досвід, лікар призначив йому шинку, але хворий, на жаль, помер. Тоді лікар зробив висновок: «Кравцям шинка допомагає від лихоманки, а чоботарям – ні». «Чи хотіли б Ви бути таким емпіриком, як цей лікар? На Вашу думку, він – емпірик? – запитує А.Ф.Лосєв і відповідає: На мою, просто дурень».

Таким чином, знання, отримані на емпіричному етапі, відображають лише явища, а не їх сутність, а тому вони потребують теоретичного обґрунтування і узагальнення. Емпіричний етап є вихідним для побудови теоретичного знання.

Теоретичний етап дослідження передбачає глибоке узагальнення накопичених фактичних даних і отримання на цій основі нового знання про об'єкт пізнання. Даний етап пов'язаний із глибоким аналізом наукових фактів, отриманих на емпіричному етапі, проникненням у суть явищ і обранням принципу дії та рекомендацій щодо практичного впливу на них.

На теоретичному рівні дослідження створюються цілі системи знань. Дослідник за допомогою абстрактного мислення виходить за межі того, що дається у безпосередньому досвіді, здійснює не опис явищ, а їх пояснення.

Теоретичні і емпіричні етапи дослідження взаємопов'язані: теорія спирається на практику, а конкретні дослідження спрямовані на формулювання теорій. Традиційна модель наукового пізнання передбачає рух по ланцюжку: встановлення емпіричних фактів → первинне емпіричне узагальнення → виявлення відхилень фактів від правил → винахід теоретичної гіпотези з новою аргументацією → логічний висновок (дедукція) з гіпотези всіх фактів спостереження, що є перевіркою на її істинність. Отже наукове пізнання являє собою рух від емпірики до теорії, а від теорії до практики, що її перевіряє.

Єдиної уніфікованої форми проведення наукового дослідження, яку можна було б застосувати для вивчення різних проблем не існує, але будь-яке дослідження включає в себе обов'язкові етапи (стадії).

Стадії наукового дослідження:

1. ***Виникнення ідеї та формулювання теми.***

Потреба в дослідженні виникає в зв'язку з необхідністю отримання інформації про певну проблему. На першому етапі дослідження необхідно обґрунтувати тему, визначити її актуальність та новизну. Тема повинна відображати проблему в її характерних рисах, окреслюючи таким чином межі дослідження, конкретизуючи основний задум. Для наукових досліджень обираються найбільш актуальні теми. Обґрунтування актуальності передбачає відповідь на питання: чи важливим є розв'язання проблеми на сучасному етапі?

Для цього необхідне висвітлення кількох позицій, зокрема соціальні замовлення у сфері практичних потреб, що виникають внаслідок недостатності тих чи інших наукових знань;

2. Постановка проблеми, формулювання мети та завдань дослідження.

На цьому етапі визначають мету дослідження, розробляють основні та додаткові завдання. Найчастіше завдання, які потрібно виконати в процесі роботи звучать так: «вивчити»; «виявити»; «розробити» тощо;

3. Висунення гіпотези.

Гіпотеза – це наукове припущення стосовно певних явищ або процесів, істинність якого слід довести. Наукові дослідження, як правило, ґрунтуються на попередніх припущеннях про можливі засоби розв'язання визначеної проблеми. Визначивши проблему, дослідник, перш за все, намагається пояснити її наявними знаннями та досвідом, тобто висуває гіпотезу. Роль своєрідної підказки при цьому можуть відіграти припущення, що базуються на життєвому досвіді дослідника, але формулювання наукових гіпотез все ж передбачає звернення до наявних наукових даних. Тобто, наукова гіпотеза повинна бути обґрунтована, базуватися на одній чи кількох теоріях. Одночасно цінність гіпотези визначається нестандартністю. Гіпотеза висувається для перевірки і потребує доказів.

4. Збирання та узагальнення наукових фактів і результатів, підтвердження або спростування гіпотези.

Етап збору інформації в науці передбачає використання різних методів чи способів, кожний з яких має свої особливості. Для збирання фактичних даних використовують чотири основні класи (групи) методів: опитування, спостереження, експеримент, аналіз документів. Кожен з них має багато різновидів. Зміст роботи на цьому етапі визначається залежно від виду дослідження та способу збирання інформації.

Зведення результатів дослідження не слід плутати з підведенням підсумків, тобто підсумовуванням даних, отриманих в ході дослідження. Після зведення результатів дослідження може з'ясуватись, що отримані дані недостатньо достовірні. У такому разі виникає необхідність у додатковому збиранні матеріалів. При цьому додаткові спостереження і експерименти повинні проводитися в тих же умовах, що й основні. Зведені результати дослідження підлягають вивченню та аналізу, завдання якого полягає у порівнянні даних зі сформульованою гіпотезою та її уточненням.

По закінченню збирання емпіричних даних уточнюються, підтверджуються або відкидаються початкові гіпотези. При цьому невідповідність висуненої гіпотези фактам – також науковий результат, який має не менше значення ніж доведення гіпотези. Як сказав фізик і філософ Поль Дирак, присвячуючи себе дослідницькій роботі, потрібно зберігати свободу думок, завжди потрібно бути готовим до того, що переконання, яких притримувався довгий час, можуть виявитися хибними.

Приклад гіпотези: соціологи вивчаючи соціально-професійну орієнтацію молоді, висунули гіпотезу: «На вибір професії впливає уявлення про її престижність». В ході досліджень висунута гіпотеза була конкретизована.

Уточнене її формулювання виглядало так: «Престиж має велике значення лише для молоді, яка орієнтується на професії високого та низького престижу; для тих, хто орієнтується на професії середнього престижу - цей чинник помітної ролі не відіграє».

5. Аналіз та оформлення результатів наукових досліджень.

На даному етапі відбувається ґрунтовний аналіз досліджуваних явищ, виводять та формують наукові закони, створюються наукові теорії. На основі отриманих матеріалів про окремі явища, що вивчаються, визначають характеристики всього досліджуваного комплексу.

На етапі оформлення результатів дослідження матеріали дослідження систематизують, готують до узагальнення та літературного оформлення, формулюються загальні висновки науково-дослідної роботи.

6. Визначення ефективності дослідження та шляхів впровадження наукових досліджень в практику, визначення перспектив подальшого вивчення обраної проблематики.

За відношенням до практики виділяють фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Фундаментальні наукові дослідження – це наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. До економічних фундаментальних досліджень відносять дослідження основних закономірностей розвитку економіки країни, окремих сфер і галузей народного господарства, розробки, присвячені теоретичним, методологічним і методичним проблемам підвищення ефективності виробничої діяльності, підвищення рівня життя населення. Такі дослідження не приносять безпосереднього прибутку. Як правило, фундаментальні наукові дослідження довготермінові, їх важко планувати. Серед фундаментальних досліджень виділяють вільні теоретичні і цілеспрямовані дослідження. Вільне дослідження – це індивідуальна творча праця вченого. У цілеспрямованих дослідженнях можна певною мірою передбачити результат роботи.

Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей. Прикладні дослідження присвячені конкретним практичним проблемам розвитку окремих галузей, сфер діяльності та підприємств. Такі дослідження дозволять отримати безпосередній економічний ефект в конкретних галузях економіки завдяки розробці та впровадженню у виробництво нового обладнання, технологічних процесів, способів організації виробництва і т.д.

В економічних науках теоретичні дослідження спрямовані на пошук закономірностей (наприклад, такі дослідження проводяться в економічній теорії). Проте, більшість економічних наук є прикладними, вони спрямовані на розробку найбільш раціональних способів впровадження результатів теоретичних досліджень (наприклад, бухгалтерський облік, економічний аналіз тощо).

Отже, процес наукового дослідження достатньо тривалий і складний. Він починається з виникнення ідеї, а завершується доведенням правильності гіпотези і суджень.

2.3. Науково-дослідницька діяльність студентів

Наукова діяльність - це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань.

Наукова робота студентів є складовою навчального плану, організовується і здійснюється на основі «Положення про наукову роботу студентів», розробленого Міністерством освіти і науки України.

Поняття «науково-дослідницька діяльність студентів» (далі – НДДС) включає два взаємопов'язаних елементи:

1) навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;

2) наукові дослідження, які студенти здійснюють під керівництвом викладачів.

Характерною особливістю НДДС вищих навчальних закладів є тісне поєднання навчально-пізнавальної, наукової і виховної роботи, що забезпечує участь студентів у науковій діяльності протягом усього періоду навчання. НДДС відбувається послідовно впродовж усього навчального процесу, що зумовлює спадкоємність її методів і форм від курсу до курсу, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших. У деяких вищих навчальних закладах навчально-дослідницькій роботі передує спеціальний курс з основ організації та методики проведення наукових досліджень.

Залучення студентів до науково-дослідницької діяльності здійснюється через академічні групи, організаційні та методичні функції здійснюють профілюючі кафедри.

Організаційно-структурну схему науково-дослідницької діяльності студентів у вищому навчальному закладі можна представити в такому вигляді:

- проректор з наукової роботи;
- деканат (заступник декана з наукової роботи);
- профілююча кафедра;
- рада науково-дослідницької діяльності студентів;
- рада студентського наукового товариства факультетів;
- студентські науково-творчі товариства кафедр.

Названі вище структури виконують наступні функції:

- створюють гуртки, творчі секції, бюро тощо, регулюють і контролюють їх діяльність;
- організовують і проводять підсумкові студентські наукові конференції, конкурси наукових робіт;
- забезпечують участь студентів у регіональних та всеукраїнських конкурсах, конференціях, олімпіадах;
- організовують виставки і презентації кращих наукових праць;
- сприяють впровадженню результатів наукових робіт у практику, публікуванню статей, тез доповідей;
- організовують взаємодію з іншими закладами освіти;
- морально та матеріально заохочують студентів, які ефективно здійснюють науково-дослідницьку діяльність.

Зміст і характер НДДС визначаються:

- основними напрямами і проблематикою науково-дослідницької та науково-методичної діяльності кафедр і факультетів;

- тематикою досліджень, що здійснюються ВНЗ у співпраці з профільними установами та організаціями;

- наявністю бази дослідження та його інформаційним забезпеченням, забезпеченням науковим керівництвом та ін.

Практика свідчить, що залучення студентів до наукової роботи стимулює засвоєння предметних дисциплін. Студенти не лише отримують найновішу наукову та практичну інформацію від викладачів, а й беруть участь у наукових дослідженнях.

Науково-дослідницька діяльність студентів ВНЗ здійснюється за трьома основними напрямами:

1. Науково-дослідницька робота, яка є складовою навчального процесу, і є обов'язковою для всіх студентів.

Цей напрям охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів наукової літератури з конкретних тем;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи наукового пошуку;

- виконання завдань дослідницького характеру в період виробничої практики (на замовлення підприємств, установ, організацій тощо). Кожний студент під час навчальної та виробничої практики, крім загального завдання, передбаченого програмою практики, виконує відповідно до своєї спеціальності завдання дослідного характеру, які видає випускаюча кафедра. Виконання завдання відображається в щоденнику проходження практики і може використовуватись: при підготовці доповідей на конференціях, інформаційних семінарах; на етапі курсового та дипломного проектування;

- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (глосаріїв, кросвордів тощо);

- підготовка і захист курсових, випускних, дипломних та магістерських робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр. Студенти у курсових роботах використовують елементи наукових досліджень у формі наукового пошуку, готують огляд літературних джерел; узагальнюють передовий практичний досвід, застосовують економіко-математичні методи, інформаційні технології. Проблеми наукового пошуку, відображені у курсових роботах, мають знайти своє логічне продовження у випускній роботі.

Виконання такої роботи спрямоване на: поглиблене засвоєння студентами навчальних дисциплін зі спеціальності, виявлення індивідуальності, формування власної думки.

2. Науково-дослідницька робота, що здійснюється поза навчальним процесом у наукових об'єднаннях.

Даний напрям НДДС передбачає:

- участь у роботі наукових гуртків, бюро, секцій, лабораторій, творчих студій і т.п. Кожний з них являє собою невеликий (10-15 осіб) творчий колектив, який працює над однією або кількома суміжними науковими темами.

Науковим підрозділом керує викладач. Якщо напрям дослідження має міжкафедральний характер, здійснюється спільне керівництво НДДС викладачами кількох кафедр;

- участь у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт;
- робота в студентських інформаційно-аналітичних центрах, консультаціях;
- написання статей, тез доповідей, інших публікацій.

3. Науково-організаційні заходи: конференції, конкурси та ін.

Студенти, які досягли значних успіхів у науково-дослідній діяльності, можуть працювати за індивідуальним графіком у межах терміну навчання.

За рахунок підвищення ефективності науково-дослідних робіт вузівська наука має можливість омолоджувати наукові кадри, здійснювати постійний приплив молодих учених. Ця особливість дає великі переваги вищій школі, як з точки зору розвитку самих досліджень, так і з точки зору підготовки наукових кадрів. Тому специфіка роботи вищих навчальних закладів потребує не штучного, а органічного поєднання навчально-методичної, організаційно-виховної та науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів і студентів. За таких умов забезпечується підвищення якості підготовки і виховання спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу. Трансформаційні процесі в економіці значною мірою змінюють характер праці спеціалістів, що зобов'язує перегляд вимог до підготовки кадрів. Спеціаліст повинен мати організаторські навички і вміння спрямовувати діяльність свого підрозділу з врахуванням останніх досягнень наукової думки, йти у рівень з передовими ідеями теорії і практики управління народним господарством. Саме тому важливо прищепити студентам смак до наукових досліджень, привчити їх уже на цьому етапі мислити самостійно.

Розвиток наукових досліджень – це шлях до підвищення якості навчального процесу. Він змінює не тільки вимоги до рівня знань студентів, а й сам процес навчання і його структуру, орієнтує на нові форми та методи організації та здійснення навчального процесу.

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під науковими дослідженнями?
2. Назвіть та охарактеризуйте елементи наукових досліджень.
3. Які етапи та стадії виділяють у наукових дослідженнях?
4. Охарактеризуйте емпіричний етап дослідження.
5. Охарактеризуйте теоретичний етап наукового дослідження.
6. Що розуміють під науково-дослідницькою діяльністю студентів?
7. Головні складові науково-дослідної діяльності студентів.
8. Назвіть види науково-дослідницької діяльності, які Ви виконували в вищому навчальному закладі.

Список рекомендованої літератури

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-ІІІ від 17.01.2002 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.

3. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.

4. Лудченко А. А. Основы научных исследований. Учебное пособие. / Лудченко А А. и др. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 114 с.

5. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. / Романчиков В. І. – К. : Ф.”Віпол”, 1997. – 242 с.

6. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

7. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Пріоритетні напрями розвитку науки.
2. Об’єкти дослідження в економічних науках.
3. Розвідувальне дослідження.
4. Описове дослідження.
5. Аналітичне дослідження.
6. Програма наукового дослідження.
7. Робочі документи наукового дослідження.

Практичне завдання 1. Визначення елементів наукових досліджень

Визначити мету та завдання дослідження, його об’єкт, предмет, одиницю сукупності (за необхідності), запропонувати час і період дослідження для наступних ситуацій:

а) планується проведення дослідження цін на сільськогосподарську техніку в Україні за 10 останніх років;

б) необхідно дослідити динаміку споживчих кредитів, виданих комерційними банками Україні;

в) планується проведення дослідження динаміки поголів’я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності Полтавської області за 5 останніх років;

г) планується проведення експерименту щодо стимулювання підвищення продуктивності праці працівників ТОВ «Веселка».

Наприклад, планується проведення дослідження динаміки цін на житло в м. Полтава в 2005-2010 рр. Елементами дослідження є:

- мета дослідження – вивчити зміни цін на житло у м. Полтава, що відбулися впродовж останніх п’яти років;

- завдання дослідження:

  - зібрати дані щодо середніх цін на житлові приміщення у м. Полтава впродовж досліджуваного періоду;

  - дослідити об’єктивні та суб’єктивні чинники, що впливали на вартість житла за досліджуваний період;

  - виявити тенденцію змін цін на житло, дати прогноз на перспективу;

- об’єкт дослідження – нерухоме майно, що належить до житлового фонду м. Полтави, яке виступало об’єктом купівлі-продажу впродовж досліджуваного часу;
- предмет дослідження – номінальна (інвентаризаційна) та реальна (ринкова) вартість одиниць сукупності у національній валюті (або в умовних одиницях);
- одиниці сукупності:

  - квартири та житлові будинки приватного сектору, диференційовані за кількістю кімнат та районами розташування, що виступали об’єктами купівлі-продажу впродовж досліджуваного часу, або квадратні метри загальної площі житлових приміщень, диференційованих за районами розташування;

- час дослідження – з 01.01.2005 р. по 31.12.2010 р.;
- період дослідження – з 01.03.2011 р. по 31.03.2011 р.

Тести до матеріалу теми

1. Дати визначення поняття «наукове дослідження»:
а) цілісний підхід до вивчення окремих явищ;
б) застосування історичного підходу до пізнання дійсності;
в) цілеспрямоване вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами;
г) розумова діяльність людини, результатом якої є відображення об’єктивної дійсності в свідомості людини.

2. Загальний напрямок (спрямованість) дослідження, який визначає характер, систему і послідовність різних операцій, називають:
а) метою дослідження; б) темою дослідження;
в) завданнями дослідження; г) об’єктом дослідження.

3. Об’єкт дослідження – це:
а) підприємство або галузь, обрані для дослідження;
б) все на що спрямований процес пізнання;
в) явище, процес або їх сукупність, обрані для дослідження;
г) основний очікуваний результат дослідження.

4. Первинні елементи складного об’єкта, що є носіями ознак, які підлягають реєстрації, носять назву:
а) елементи дослідження; б) одиниці дослідження;
в) одиниці сукупності; г) все вище перелічене.

5. Предмет дослідження – це:
а) явище або процес, обрані для дослідження;
б) чинники та взаємовідносини між ними;
в) властивості об’єкта, які безпосередньо вивчаються;
г) повне, вичерпне відтворення уявлень про об’єкт дослідження.

6. Суб’єктом наукового дослідження можуть виступати:
а) явище, процес або їх сукупність, що підлягають вивченню;
б) сторона об’єкта, яка безпосередньо вивчається;
в) первинні одиниці спостереження;
г) дослідник (група дослідників), які проводять підготовку та проведення дослідження.

7. Студентам 1.02.2011 р. видано завдання дослідити дохід підприємства за 2000-2010 рр. Результати дослідження слід представити до 20.02.2011 р. Часом дослідження є:
а) період, протягом якого будуть збиратись дані (01- 20.02.2011 р.);
б) момент часу, на який потрібно подати дані (20.02.2011 р.);
в) період, за який збираються дані (1.01.2000 – 31.12.2010 р.);
г) остання дата періоду, за який збираються дані (31.12.2010 р.).

8. На емпіричному етапі дослідник здійснює:
а) накопичення фактів;
б) збір фактичного матеріалу;
в) первинне узагальнення фактичних даних;
г) все вищеназване.

9. Наукове дослідження починається з:
а) збирання наукових фактів; б) висунення гіпотез;
в) формулювання мети дослідження; г) виникнення ідеї.

10. Обов’язковою заключною стадією наукового дослідження є:
а) аналіз та оформлення результатів дослідження;
б) узагальнення наукових фактів;
в) підтвердження або спростування гіпотез;
г) визначення економічної ефективності дослідження.

Вірні відповіді: 1 – в; 2 – а; 3 – в; 4 – б; 5 – в; 6 – г; 7 – в; 8 – г; 9 – г; 10 – а.

ТЕМА 3
НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ

3.1. Логіка наукового пізнання
3.2. Докази у наукових дослідженнях
3.3. Основні елементи наукового пізнання
3.4. Організація пізнавальної діяльності

3.1. Логіка наукового пізнання

Процес пізнання, дослідження оточуючого світу властивий для всіх живих істот. У тварин пізнання спрямоване на отримання знань в навколишньому середовищі, які забезпечують існування. Потенціал людського пізнання знаходиться на якісно іншому рівні. Для людини потреба у вивченні навколишнього середовища зумовлена необхідністю здобуття знань про її місце і роль в природі та суспільстві.

Пізнання **–** це розумова діяльність, результатом якої є відображення в свідомості людини властивостей, якостей, зв'язків і відношень об'єктивної дійсності**.** Результатом пізнання є нове знання про світ. Головне призначення науки – отримання істинних знань про досліджувані явища. Під знанням розуміють перевіреній практикою результат пізнання дійсності, її адекватне відображення у свідомості людини. За допомогою нового знання людство не лише пристосовується до зовнішнього середовища, але й змінює наявні умови існування у матеріальній та духовній сфері на більш комфортні.

Наукове пізнання - це дослідження, якому властиві особливі цілі й завдання, методи отримання і перевірки нових знань**.** Воно базується на вивченні сутності досліджуваних об'єктів, встановленні закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, розкритті законів їх існування та розвитку.

Щоб стати основою наступних теоретичних і практичних дій, наукове пізнання повинно:

- бути цілеспрямованим;
- мати певну чітко визначену мету, предмет і об'єкт;
- здійснюватися за програмою, розробленою відповідно до завдання;
- для результатів дослідження розробляються спеціальні документи, в яких матеріали фіксуються і перевіряються;
- на базі висновків по результатах дослідження розробляються практичні рекомендації.

Наукове пізнання йде від простого споглядання до абстрактного мислення і далі - до практики. Остання дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення. В свою чергу, наукове пізнання покликане допомагати практиці, даючи теоретичні основи для вирішення практичних проблем.

Пізнання може бути чуттєвим (емпіричним) і раціональним (теоретичним). Ці рівні пізнання не слід плутати з емпіричним і теоретичним етапами наукового дослідження. По-перше, наукове пізнання за своєю суттю вже є раціональним, тобто теоретичним. По-друге, виділення теоретичного й емпіричного етапів в науковому дослідженні не означає, що на перших кроках

дослідження відсутній теоретичний підхід до предмета вивчення, він безсумнівно є, але підпорядкований інтересам емпіричного пізнання, тоді як на другій стадії дослідження домінує теоретичний інтерес, хоча дослідник може час від часу звертатись до емпіричних методів.

Чуттєве або емпіричне пізнання є результатом безпосереднього зв'язку людини з оточуючим середовищем і реалізується через елементи чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття, представлення та уявлення.

Відчуття - це сприйняття органами чуття об'єктивного світу та його відображення в мозку людини. Відчуття людина отримує через органи зору, слуху, нюху, дотику, смаку. Відчуття формують сприйняття.

Сприйняття - це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, сприйнятих його органами чуття, які формують первинний чуттєвий образ предмету (явища). Сприйняття – первинні чуттєві враження, які в подальшому трансформуються на представлення.

Представлення - це вторинний образ предмету, явища, які діяли на чуттєві органи раніше. Представлення діють як сприйняття, що є у пам'яті людини. Так, щоб у загальних рисах створити уявний образ предмету, його не обов'язково бачити, достатньо пригадати.

Уявлення - це об'єднання різних представлень в свідомості людини в цілісну систему образів. Створення уявлень є завершальним етапом емпіричного пізнання.

Головним пізнавальним завданням емпіричного рівня є опис явищ, їх зовнішніх зв'язків, які доступні безпосередньому спогляданню. Проте, за допомогою емпіричного пізнання дуже важко, а іноді просто неможливо визначити ступінь загальності й межі застосування здобутих знань, оскільки вони відображають лише явища, а не їхню сутність. Тому практичне використання такого знання часто призводить до помилок.

На теоретичному рівні пізнання шляхом розумової діяльності на основі емпіричних даних відбувається пояснення явищ, що вивчаються, розкриваються їх загальні зв'язки та внутрішні закономірності.

Раціональне пізнання - це опосередковане і узагальнене відображення в свідомості людини суттєвих властивостей, причинних відносин і закономірних зв'язків між об'єктами та явищами. На цьому рівні суб'єкт за допомогою абстрактного і логічного мислення здійснює перехід до нового знання. Раціональне пізнання більш точно, узагальнено і структуровано відображає дійсність.

В історії науки відомі випадки, коли суто теоретичними прийомами були зроблені вагомі відкриття. Наприклад, в 1846 р. французький астроном У.Леверье шляхом обчислень відкрив існування та місцезнаходження планети Нептун. У 1932 р. швейцарським фізиком В. Паули також шляхом суто теоретичних умовиводів та розрахунків було відкрито існування елементарної частки нейтрино та визначені її параметри.

Елементами раціонального пізнання є поняття, судження і умовиводи.

Поняття – це думка, яка є відображенням найбільш суттєвих ознак предмета або явища. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його

позначають одним словом або використовують сукупність слів - термінів. Наприклад: «основні засоби», «оборотні активи».

Найбільш узагальнені й фундаментальні поняття називаються *категоріями*. Останні розкривають внутрішні суттєві якості, сторони і відносини досліджуваного предмету.

Зміст поняття, тобто сукупність об'єднаних у ньому ознак та властивостей, розкривається у визначенні (дефініції). *Визначення* – логічний прийом, що дозволяє передати відмінності ознак досліджуваних об’єктів. Наприклад: „Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів і послуг, надання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)”.

Визначенням підсумовується дослідження. Сукупність основних понять тієї чи іншої науки називають понятійним апаратом. Понятійний апарат розумових операцій містить такі категорії як судження та умовиводи.

Судження - це форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей. Судження можна отримати при безпосередньому спостереженні будь-якого факту (безпосередні судження) або опосередковано за допомогою умовиводу (опосередковані). Наприклад: «Залишок грошових коштів підприємства на рахунку в банку складає 50 тис. грн.» або «Ціни на паливно-мастильні матеріали впродовж останнього року зросли на 7%». Судженням є будь-яка висловлена думка (стверджуюча, загальна, конкретна, умовна тощо) про певний предмет чи явище, у якій відображене ставлення до її змісту, істинності або хибності.

Умовивід - це розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться нове судження, певним чином пов’язане із вихідним. Тобто, це процес мислення, що об'єднує послідовність двох та більше суджень, у результаті чого з'являється нове. Наприклад: «Легковий автомобіль – це автотранспорт, автотранспорт – це основний засіб, відповідно легковий автомобіль – основний засіб». Умовиводи поділяються на загальні, часткові, умовні, конкретні, стверджуючі, заперечуючи, індуктивні та дедуктивні.

3.2. Докази у наукових дослідженнях

Принциповою ознакою наукового пізнання на відміну від ненаукових його форм пізнання є те, що воно базується на уявленнях про об’єктивну істину і за своєю суттю має бути доказовим. Будь-яка теорія незалежно від сфери її застосування розглядається або як істинна, або як хибна. Якщо людське пізнання прагне до максимально повного відображення дійсності методом спроб і помилок, то в процесі наукового пізнання пошук помилок відбувається навмисно, тобто будь-яке твердження повинно бути випробуване на

достовірність. У процесі накопичення знань долаються протиріччя між різними поглядами, утверджується більш адекватне, об'єктивне і незалежне від індивідуальних підходів дослідників знання. Могутність людського пізнання полягає не в тому, що воно не помиляється, а в тому, що постійно виявляє помилки та успішно їх долає. Втім, це не захищає людство від нових помилок на іншому, більш високому рівні знань. Помилки неминучі, але закономірним є те, що вони виправляються у процесі поступового розвитку пізнання.

Бездоказово в науковому пізнанні приймаються аксіоми і постулати.

Аксіома - це положення, яке приймається без доказів у зв'язку з його очевидністю. Наприклад, аксіомою є твердження «Найкоротша відстань між двома точками – пряма». Однією з аксіом ринкової економіки є те, що капітал повинен працювати і приносити дохід.

Постулат - це твердження, яке приймається в межах певної наукової теорії як істина (без доказовості) і виступає в ролі аксіоми. Інакше кажучи це пропозиція (умова, допущення, правило), що приймається без доказу, але з обґрунтуванням. Так, подвійне відображення обороту капіталу є постулатом бухгалтерського обліку.

Процедури, за допомогою яких встановлюється істинність будь-якого твердження, називають ***доказами***. Їх використовують як у науці, так і у практичній діяльності: в судовій практиці, при веденні бухгалтерського обліку, в аудиті, в економічному аналізі тощо.

У доказах застосовують два способи встановлення істини: безпосередній і опосередкований. При ***безпосередньому способі*** положення, що стверджується, співвідноситься с фактичним шляхом практичних дій (спостереження, вимірювання, розрахунку, обліку тощо). В економічних дослідженнях цей спосіб є більш прийнятним. До доказів у конкретній економіці не відносять цитати, запозичені з опублікованих досліджень, оскільки завжди є сумнів, що неперевірений самостійно висновок не є достовірним.

При ***опосередкованому способі***, доказ є логічною процедурою встановлення істинності певного твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких уже доведена. Наприклад, тісноту зв'язків між чинниками, що впливають на собівартість продукції, визначають опосередковано за допомогою кореляційно-регресійного методу.

Елементами доказів є теза, аргумент і демонстрація.

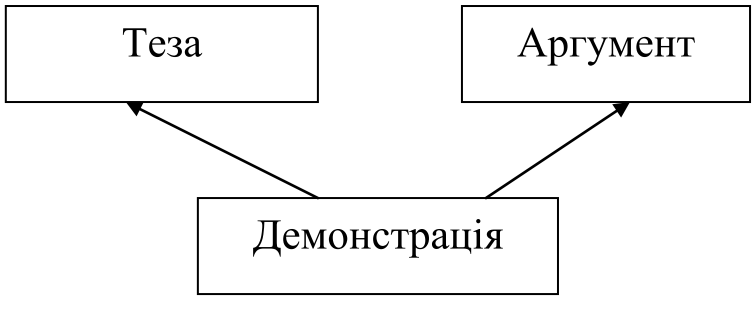

Рис. 1. Елементи доказів

Теза - це твердження, що підлягає доказу. Вона являє собою систематизований виклад основних положень, думок, спостережень, в ній відсутні деталі, пояснення, ілюстрації тощо. У формальних доказах, а також у деяких науках твердження, що доводиться, називають теоремою. Приклад тези: «Виробництво даної продукції в регіоні є прибутковим».

Аргумент - це підстава, яка використовується для обґрунтування, доведення, підтвердження тези. Наприклад, аргументом вищенаведеної тези може бути аналіз поданої статистичної звітності. Доказами можуть бути факти, дані звітності, нормативи, цитати, запозичені в інших авторів, аксіоматизовані знання, сформовані теорії (наприклад: стандартні математичні таблиці Фішера у математичній статистиці, закон Гаусса-Лапласа - у математиці, таблиця Менделєєва - у хімії) тощо.

Демонстрація (ілюстрація) - це форма зв'язку між аргументами і тезою (макети, таблиці, схеми, номограми, машинограми). Вона показує логічну послідовність переходу від підстав до твердження, що доводиться.

В науковому дослідженні важливо вміти аргументувати свої судження і спростувати (якщо необхідно) докази опонентів. ***Аргументування*** - це логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень (того, що хочемо довести, тези доказу) за допомогою інших суджень (тобто аргументів, доказів).

Основні правила формулювання доказу:

1. Теза повинна формулюватися чітко, без двозначності.

У тезі всі поняття і судження повинні мати однозначний характер. Відомо, що зовнішньо однакові словесні конструкції можуть мати різний зміст (наприклад, статистика як наука і як статистичні дані). Інший випадок - одну й ту ж думку можна висловити по-різному (наприклад, показник продуктивності праці і виробництво продукції на одиницю часу). Ототожнення різноманітних понять зумовлює одну з найхарактерніших помилок у науковому тексті - підміну понять, тобто замість даного поняття і під його впливом використовують інші поняття. Опис у цьому разі стосується різних предметів, хоча вони будуть помилково вважатися за один. Така підміна може бути як несвідомою (випадковою), так і навмисною (систематичною, тенденційною).

2. Докази повинні бути переконливими і достатніми.

У всіх випадках, коли стверджують щось або переконують у чомусь, повинні бути достатні підстави для підтвердження істинності висловлювань. В економічних дослідженнях не можна робити висновків на основі твердження авторитетів або неперевірених даних. Доведеними тезами в економічних дослідженнями є ті, істинність яких може бути підтверджена розрахунками, відповідними документами, створеними на основі перевірених даних, а також отриманих шляхом експерименту.

3. Доказ повинен доводити один і той же висновок, положення.

Згідно з законом протиріччя не можуть бути одночасно істинними два висновки, один із яких щось стверджує, а другий заперечує те саме. Закон виключення третього стверджує, що з двох суперечливих суджень одне помилкове, а друге істинне, третього не дано. Наприклад, якщо правильним є

судження «Фінансово-господарська діяльність підприємства не приносить прибуток», то судження «Фінансово-господарська діяльність підприємства приносить прибуток» - помилкове. Однак ці закони не діють у відношенні до протилежних суджень, якщо кожне з них не просто заперечує інше, а повідомляє додаткову інформацію. Це також стосується випадку, коли щось стверджується і те саме заперечується відносно одного і того ж предмета, але який розглядається у різний час або у різних обставинах.

4. Слід дотримуватись послідовного зв'язку основних висновків, положень.

Під час доведення певної ідеї думки мають бути пов'язані між собою логічно. Для доказу кожного положення наводять аргументи, розташовуючи їх таким чином:

- середній доказ – слабкий доказ – сильний доказ; або
- сильний – слабкий – середній.

Часто в науковій праці доводять не істинність, а помилковість суджень або неправильність доказів інших дослідників через встановлення хибності або необґрунтованості їхніх тверджень.

Спростувати судження можна трьома основними способами: критикою тези, критикою аргументів і критикою демонстрації.

Критика (спростування) тези полягає в доказі необґрунтованості (хибності або помилковості) виставленої опонентом тези.

Спростування такого твердження може бути прямим або опосередкованим.

Пряме спростування формулювання у вигляді міркування, яке отримало назву "зведення до абсурду". Аргументація в цьому разі будується таким чином: припустимо, що теза опонента є істинною, тоді з неї випливають певні наслідки. Якщо при порівнянні наслідків з фактами виявиться, що вони суперечать об'єктивним даним, то аргументи визнають необґрунтованими. На цій основі робиться висновок про хибність і самої тези, оскільки хибні наслідки завжди свідчать про хибність основи. За допомогою прямого спростування доводять необґрунтованість тези опонента, не висуваючи ніякої ідеї на заміну.

Під час опосередкованого спростування опонент може не аналізувати тезу протилежної сторони, не перевіряти аргументи та докази опонента. Він зосереджує увагу на обґрунтуванні власної тези. Якщо аргументація ґрунтовна, робиться висновок про хибність тези опонента. Такий доказ хибності тези можливий у тому разі, якщо теза і антитеза регулюються принципом "третього не дано", тобто істинним може бути лише одне з двох тверджень.

Критика аргументів полягає у доведенні хибності або сумнівності аргументів опонента. Істинність доказів не повинна викликати сумнівів. Якщо опоненту вдається довести хибність або сумнівність аргументів, це вказує на необґрунтованість тези. Критика аргументів може виявлятися в тому, що опонент указує на неточний виклад фактів, двозначність статистичних даних, висловлює сумнів в авторитетності експерта, на висновок якого посилається опонент, вірність застосовування методики отримання результатів і т. ін.

Під час ***критики демонстрації*** доводять, що в міркуваннях опонента немає логічного зв'язку між аргументами і тезою. Коли теза не випливає з аргументів, вона вважається необґрунтованою і потребує нової аргументації.

Дотримання основних правил аргументування, побудованих на використанні основних правил доказу і спростування, - успіх ведення полеміки в наукових працях.

3.3. Основні елементи теорії пізнання

Первинною ланкою в процесі пізнання є накопичення наукових фактів.

Науковий факт - знання про подію чи явище, достовірність якого доведена і яке є основою для формування думки, висновку або підтвердження. Його властивості - новизна, точність, об’єктивність, достовірність.

Для дослідника недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення. Наукові факти стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень. На основі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони. Накопичення наукових фактів у процесі дослідження - це творчий процес, в основі якого завжди лежить задум ученого, його ідея.

У філософському визначенні ***ідея*** - це продукт людського мислення, форма відображення дійсності. Ідея відрізняється від інших форм мислення тим, що в ній не тільки відображається об'єкт вивчення, а й міститься усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. В основі ідей лежать реальні факти і події.

Наукова ідея - інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Вона базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності. Наука розрізняє ідеї конструктивні й деструктивні (ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики).

Для розв’язання конкретних завдань продуктивні ідеї часто знаходяться не відразу. Нова ідея - не просто зміна уявлень про об'єкт дослідження - це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттями даних і, здавалося б, перевірених рішень. Вона може виникати під впливом парадоксальних ситуацій, коли виявляється неочікуваний результат, який розходиться із загальноприйнятими положеннями науки - парадигмами. Парадокс у широкому розумінні – це твердження, яке різко відрізняється від загальноприйнятої думки, заперечення того, що є «безперечно правильним». Отримання нових знань відбувається за схемою: парадигма - парадокс - нова парадигма. Розвиток науки - це зміна парадигм, методів, стереотипів мислення, бо кожна з них відкидає попередню і несе принципово новий результат дослідження, який не можна логічно вивести з відомих теорій. Особливу роль тут відіграють інтуїтивні механізми наукового пошуку, які не ґрунтуються на формальній логіці.

Ідеї матеріалізуються у гіпотезі.

Гіпотеза, як зазначалось раніше, це наукове припущення стосовно певних явищ або процесів, істинність якого слід довести. Наукова гіпотеза повинна

бути тією чи іншою мірою обґрунтована, базуватися на одній чи кількох теоріях. При цьому, гіпотезу не можна будувати виходячи з очевидних істин, оскільки вона завжди передбачає пошук нового в науці. Розрізняють нульову, описову (понятійно-термінологічну), пояснювальну, основну робочу і концептуальну гіпотези. Якщо висувається ряд гіпотез, що по різному пояснюють одні й ті ж факти, вони називаються *версії*. Відхилення однієї із версій створює умови для народження більш обґрунтованих.

Гіпотези (як і ідеї) мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятної теорії;
- перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

Способом перевірки гіпотези є практика, що підтверджує або спростовує гіпотетичні судження. В процесі перевірки гіпотези можуть уточнюватися, підтверджуватися або відкидатися.

Якщо гіпотеза узгоджується з науковими фактами, відповідає дійсності, вона стає законом або теорією.

Закон - суттєві та необхідні відношення між явищами, що відображають загальні зв'язки та мають об'єктивний характер, зумовлюють їх закономірний розвиток. Це філософська категорія, що відображає істотні, загальні, стійкі повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні. Закон фіксує спільність явищ. Наприклад, відповідно до закону попиту, споживачі коригують придбання товару залежно від зміни ціни: при зростанні цін попит скорочується, і, навпаки, купують більше товару при зниженні цін.

Теорія (грецьке – розгляд, дослідження) - вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, концепцій і законів, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища, пояснення наукових фактів. Це найбільш висока форма систематизації знань, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності, але не в безпосередньому, а в ідеалізованому відображенні дійсності. Вона являє собою комплекс поглядів та ідей, понять, тверджень, дає цілісне уявлення про закономірності та зв’язки. Теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. Ці результати впорядковуються, вписуються у систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються на основі введених до теорії абстракцій, ідеалізацій, принципів. Наукові теорії дозволяють передбачити явища (наприклад, періодичний закон Д.І.Менделєєва передбачив не відомі на той час елементи).

Не слід ототожнювати наукову теорію і наукову концепцію.

Наукова концепція - система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю. Концептуальність означає: визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова.

Основою великих теоретичних узагальнень є принципи. ***Принцип*** - це головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи

світогляду. Принцип виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань.

Розглянемо елементи наукового пізнання на прикладі теорії ефективного попиту. У 30-х роках XX століття серед вчених-економістів велася дискусія щодо ролі держави в регулюванні економіки в ринкових умовах. Класична економічна теорія того часу базувалась на принципі саморегулювання ринкової капіталістичної економіки. Поворотним пунктом у цьому питанні була ідея Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946 рр.). Відповідно до його поглядів, система ринкових економічних відносин не є досконалою і саморегулюючою, а економічне зростання може забезпечити лише активне втручання держави в економіку. В подальшому ця ідея знайшла своє відображення у теорії ефективного попиту. Її сутність полягає в тому, що шляхом стимулювання сукупного попиту (загальної купівельної спроможності) можна впливати на виробництво і пропозицію товарів і послуг, підвищувати рівень зайнятості населення.

Концепція Кейнса базується на таких основних принципах:

- між інвестиціями підприємців і заощадженнями населення відсутня тотожність, оскільки останні не завжди вкладаються в банк і можуть бути видані як позика підприємцям;
- ринок не здатен автоматично регулювати попит і пропозицію, співвідношення між цінами і заробітною платою;
- держава має відігравати активну роль у забезпеченні зайнятості населення, стабільності виробництва і цін. Втручання держави має полягати у проведенні фіскальної і грошово-кредитної політики, яка б пом’якшувала спади і різкі підйоми виробництва.

Отже, наукова теорія - це цілісна система суттєвих ідей, підходів та логічних принципів, за допомогою яких узагальнюється досвід, отримуються достовірні знання, відображаються закономірні процеси розвитку природи, суспільства, мислення.

3.4. Організація пізнавальної діяльності

Наукове пізнання це складний і трудомісткий процес, який потребує постійної наполегливої праці й натхнення. Наукові біографії видатних учених свідчать, що їх досягнення є результатом значної праці і наполегливості.

Для наукової творчості характерна постійна розумова праця. Давня китайська мудрість стверджує: «Ти можеш стати розумним трьома шляхами: шляхом власного досвіду - це найгіркіший шлях; шляхом наслідування - найлегший шлях; шляхом мислення - це найблагородніший».

Ефективність наукової творчості, крім оптимального використання потенційних можливостей науковця, залежать від раціональної організації праці.

Існує багато методів наукової організації праці, які вибираються науковцем особисто з урахуванням його індивідуальних особливостей. В методичному плані мова йде, перш за все, про організацію сприйняття, опрацювання і засвоєння знань.

До найважливіших загальних принципів наукової праці відносять: творчий підхід, мислення, плановість, динамічність, колективність, самоорганізацію, економічність, критичність і самокритичність, діловитість, енергійність, практичність. Частина з цих принципів зумовлена зовнішнім середовищем, інші стосуються особистості дослідника.

Творчий підхід означає, що на всіх етапах дослідження науковець повинен прагнути до пояснення фактів, явищ, намагатися сказати нове слово в науці. Накопичення наукових фактів у процесі досліджень є творчим процесом, в основі якого завжди лежить задум вченого, його ідея. В процесі наукової діяльності не останню роль відіграють інтуїція, індивідуальність пошуковця, досвід.

Мислення, обмірковування - це один із основних елементів наукової праці. Різні люди здійснюють це по-різному. Значних результатів досягають ті, хто привчив себе думати постійно, концентрувати свою увагу на предметі дослідження. Серед правил наукової праці особливе значення має постійна робота, дослідник повинен постійно розмірковувати над предметом свого дослідження, постійно проявляти творчу ініціативу.

Творчість - це свого роду наукове виробництво, яке передбачає плановість в роботі. Планування потрібне вже тому, що при складності, трудомісткості, тривалості й дорожнечі сучасних наукових досліджень планова дисципліна допомагає запобігти невиправданим витратам часу і засобів, вирішувати наукові завдання у визначений термін. Плановість у науковій творчості втілюється в різних перспективних і робочих планах та програмах, календарних планах, у графіках роботи дослідника, його індивідуальному плані та ін. За період роботи може бути кілька планів. Спочатку складають плани досить укрупнені, потім їх деталізують, коригують, а можливо і переробляють. Необхідно постійно контролювати виконання основних етапів роботи та її результати.

Наукова робота - це, як правило, одноосібне дослідження. Однак дослідник (дипломник, аспірант) є членом колективу: кафедри, інституту тощо. Протягом роботи над дослідженням він може звертатися за порадою до членів колективу. Крім того, відбувається колективне обговорення теми дослідження, постановки завдань, отриманих результатів, можливостей їх використання та ін.

В організації праці в наукових дослідженнях велику роль відіграє вивчення наукової спадщини. Наука не могла б розвиватися, якби кожний дослідник «починав з нуля». Спадкоємність полягає у взаємозв’язку між живою і уречевленою працею у раніше виконаних наукових дослідженнях.

Оскільки наукова робота розглядається як регламентований творчий процес, слід враховувати фактор самоорганізації праці. Його основні елементи:

- організація робочого місця;
- дотримання дисципліни праці;
- послідовність у накопиченні знань протягом творчого життя;
- систематичність у дотриманні єдиної методики і технології при виконанні одноразової роботи.

Системність в роботі досягається виконанням наступних правил:

- постійно осмислювати предмет дослідження;

- працювати згідно плану, попередньо зваживши і розподіливши сили і час;

- заздалегідь продумати технологічну сторону виконання роботи;

- при виконанні великої роботи слід звільнитися від другорядних справ;

- творчу роботу виконувати перед механічною, складну - перед простою;

- постійно контролювати виконану роботу, вчасно вносити корективи, бачити і в разі потреби обмежувати глибину розробки;

- намагатися бачити кінцеву мету.

Отже, у самореалізації велику роль відіграють самообмеження, самописципліна, самоуправління, самооблік, самоконтроль та інші «само...», в тому числі самостійність, тобто здатність самому виявляти причини виникнення труднощів і усувати їх. Не меншу роль відіграє принцип самообмеження або економії, який проявляється, по-перше, в тому, що у будь-якому дослідженні слід обмежувати себе як за широтою охоплення теми, так і за глибиною її розробки. По-друге, дослідник, уводячи дослідження в певні часові рамки, тим самим уже обмежує себе. Самообмеження особливо важливе на стадії збору матеріалу.

Цей принцип також передбачає розвиток і виховання самокритичності і скромності, вміння тактовно відстоювати свої переконання. Це викликано тим, що сама природа науки зумовлює те, що її рушійною силою є конфлікт – конкуренція наукових шкіл, світоглядів, суперечність між теорією і практикою, розвиток критики і самокритики, несприйняття догматизму і сліпої віри в авторитети. Звідси кожному науковцю, особливо початківцю, слід виховувати в собі критичне ставлення до результатів своєї праці, до сприйняття чужих ідей і думок. Доцільно передусім спробувати віднайти власні шляхи розв'язання проблемних питань, свій шлях наукового пошуку; вивчення літератури буде корисним тією мірою, якою воно дасть змогу уникнути помилок. Важливо не лише довести необґрунтованість якогось наукового положення іншого вченого, а й запропонувати натомість теорію чи метод, що є більш слушними, виваженими.

Досвід показує, що не кожен спеціаліст, навіть висококваліфікований, має здібності до виконання наукової праці. Раціональна організація наукової праці передбачає максимальне використання комплексу індивідуальних особливостей науковця (дослідника), його моральних і вольових рис характеру (табл. 2).

Ефективність будь-якої праці, в тому числі й розумової, залежить від працездатності – ставлення людини до праці з певною мірою напруженості. У розумовій праці вона залежить від наступних чинників:

- внутрішніх – інтелектуальних здібностей, вольових якостей, стану здоров’я, ступеня тренування у цій праці;

- зовнішніх – обстановки, навколишнього середовища, організації робочого місця, режиму праці та відпочинку;

- організації праці;

- розумового навантаження.

Таблиця 2

Основні якості, що відповідають статусу науковця

Творчі та ділові якості	Основні характеристики
Професійні знання	Наявність знань, що відповідають вимогам, зумовленим специфікою обраної діяльності. Обов'язкові елементи: високий рівень базової освіти, уміння користуватися комп'ютером, знання рідної та іноземної мов
Допитливість	Внутрішнє прагнення до пізнання істини, увага до непізнаного і незрозумілого, інтерес до нових знань, зокрема наукової літератури як джерела знань
Спостережливість	Здатність до сприйняття об'єктивних властивостей досліджуваних явищ, предметів, процесів тощо
Аналітичні здібності	Вміння охоплювати проблему в цілому, вникати у сутність досліджуваного процесу, виявляти найбільш важливі чинники його розвитку, здатність логічно мислити
Ініціативність	Здатність до самостійних рішень, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності (не чекаючи вказівок наукового керівника, керівника теми досліджень)
Почуття нового	Увага до нового, неприйняття догматизму, винахідництво, підтримка нового, творчий характер діяльності, здатність знаходити неординарні рішення
Зацікавленість у справі	Наявність внутрішніх причин (мотивів, ідей), що спонукають науковця до дослідження; ставлення науковця до праці, як до важливого та привабливого
Пунктуальність, ретельність	Якісне виконання плану роботи, доручень наукового керівника (керівника теми досліджень)
Відповідальність і надійність	Здатність брати на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за свої або чиїсь дії, вчинки, слова
Організаторські здібності	Здатність до упорядкування, узгодження, вдосконалення своєї діяльності і діяльності інших. Уміння організувати власну роботу, бібліотеку, архів, базу даних, картотеку тощо.
Комунікабельність	Уміння налагоджувати зв'язки з різними за віком, характером та посадою людьми
Доброзичливість	Людяність, повага до інших, прагнення за всіх обставин нести людям добро
Честолюбство	Прагнення стати відомим, мати популярність, можливість просування по службі
Зовнішній вигляд	Гармонійне поєднання привабливості й елегантності (у спілкуванні, стилі одягу тощо)

Протягом дня працездатність змінюється. Найбільш плідним вважається ранковий час (з 8 до 15 години), причому максимальна працездатність припадає на період з 10 до 13 години. Ступінь уваги і ефективність запам'ятовування зменшуються к кінцю періоду, тому більш складну працю слід роботи на початку. На начальній стадії праці відбувається процес «входження» до роботи, в якій встановлюються асоціативні зв'язки з раніше виконаними роботами по даній темі. Чим більше розвинута звичка до систематичної розумової праці, тим скоріше наступає другий робочий період – «робоча установка».

Важливе значення також має умовний «рефлекс на час». Для напрацювання такого рефлексу необхідно працювати систематично, по можливості розраховувати обсяг роботи та час її виконання, не чекаючи появи бажання та натхнення.

Організація робочого місця тісно пов'язана із методами організації праці. Раціоналізація прийомів праці усуває зайве фізичне навантаження наукового працівника. Правильно організувати робоче місце означає: забезпечити його відповідно до спеціалізації, технологічного призначення, існуючого рівня технічного прогресу (обладнанням, меблями, засобами зв'язку та оргтехніки); наладити безперебійне і ритмічне обслуговування робочого місця іншими службами.

Розумова і фізична праця - два взаємопов'язані аспекти людської діяльності. Розумова діяльність - найскладніший, важкий вид діяльності. Вона потребує активізації уваги, процесів мислення та інших психологічних функцій. Під час розумової діяльності посилюється кровопостачання і підвищуються біоелектрична активність мозку, енергетичний обмін нервових клітин, збільшується нервово-психологічна напруга. Нервово-психологічне навантаження викликає посилення серцево-судинної діяльності і дихання, прискорення втрати енергії. Тому праця викладача, вченого прирівнюється до фізичної праці. Розумова праця втомлює людину через 3-4 години, фізична - через 8 годин. Особливість розумової праці полягає в тому, що втома накопичується поступово, а перевтомлення настає раптово. В зв'язку з цим рекомендується чергувати розумову і фізичну працю. Вчені рекомендують робити перерви через кожну годину-півтори роботи на 10-15 хвилин, а після 3-4 годин праці відпочинок повинен бути тривалішим – 0,5-1 годину.

Перед початком роботи потрібно зосередити увагу на предметі вивчення, відволікатись від усіх поточних турбот і переключитись на зміст і мету виконуваної роботи. Знижують продуктивність праці відволікаючі чинники: шум, розмови, рухи сторонніх, невміння дослідника довго концентрувати увагу на об'єкті дослідження. Зосередженню уваги сприяє наведення порядку на робочому місці. Після цього потрібно одразу ж дати інтенсивне навантаження (звичка до довгого розкачування на початку роботи є шкідливою).

Наукові рекомендації, спрямовані на покращення організації розумової праці, публікуються у чисельних виданнях з питань психології, педагогіки, методики викладання та дослідження.

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під пізнанням?
2. Назвіть та охарактеризуйте елементи емпіричного пізнання.
3. Назвіть та охарактеризуйте елементи теоретичного пізнання.
4. Що розуміють під доказами, їх елементи?
5. Основні правила формулювання доказів.
6. Що таке гіпотеза?
7. Складові наукової теорії.
8. Назвіть основні принципи організації наукової праці.

Список рекомендованої літератури

1. Белуха Н. Т. Основы научных исследований в экономике. / Белуха Н. Т. – К. : Вища школа, 1985. – 215 с.

2. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.

3. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал", 2004. – 208 с.

4. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / Крушельницька О.В. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.

5. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово", 2003. – 240 с.

6. Чкалова О.Н. Основы научных исследований. / Чкалова О. Н. – К. : Вища школа, 1978. – 120 с.

7. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко П. М. – К. : „Знання-Прес", 2002. – 293 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Знання як наукова категорія. Абсолютне і базове знання.
2. Наукові парадокси.
3. Етичні норми і цінності науки.
4. Формування і методи згуртованості наукового колективу.
5. Організація роботи наукового колективу.
6. Робоче місце і робочий день науковця.

Тести до матеріалу теми

1. Під пізнанням розуміють:

а) систему знань про оточуючий світ та форми і способи їх усвідомлення;

б) сприйняття органами чуття об'єктивного світу, властивостей предметів чи явищ та його відображення в мозку людини;

в) процедури, за допомогою яких встановлюється істинність будь-якого твердження;

г) розумову діяльність, результатом якої є відображення в свідомості людини властивостей, якостей, зв'язків і відношень об'єктивної дійсності.

2. Уявлення це:

а) відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмету, явищ;

б) сприйняття органами чуття об'єктивного світу, властивостей предметів чи явищ та його відображення в мозку людини;

в) систематизація різних представлень в свідомості людини, об'єднання їх у цілісну картину образів;

г) вторинний образ предмету, явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але діяли раніше.

3. Поєднайте поняття та визначення:

I. Відчуття	а) відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмету, явища;
II. Сприйняття	б) сприйняття органами чуття об'єктивного світу, властивостей предметів чи явищ та його відображення в мозку людини;
III. Представлення	в) систематизація різних представлень в свідомості людини, об'єднання їх у цілісну картину образів;
IV. Уявлення	г) вторинний образ предмету, явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але діяли раніше.

4. Процедури, за допомогою яких установлюється істинність будь-якого твердження - це:

а) тези; б) докази;
в) аргументи; г) аксіоми.

5. Постулат – це:

а) систематизований виклад основних положень, думок, спостережень, в якому відсутні деталі, пояснення тощо;

б) положення, яке приймається без доказів;

в) твердження, яке приймається в межах певної наукової теорії, як істина (без доказовості) і виступає в ролі аксіоми;

г) підстава, яка використовуються для обґрунтування тези;

6. Розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться нове судження, певним чином пов’язане із вихідним, носить назву:

а) умовивід; б) судження;
в) визначення; г) поняття.

7. Поєднайте поняття та визначення:

I. Поняття	а) форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей;
II. Умовивід	б) зміст поняття, сукупність об'єднаних у понятті ознак та властивостей;
III. Визначення	в) думка, яка є відображенням найбільш суттєвих ознак предмета або явища;
IV. Судження	г) розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться нове судження, певним чином пов'язане із вихідним.

8. Науковий факт це:

а) наукове припущення, істинність якого слід довести;

б) система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження;

в) підстава, яка використовується для доведення тези;

г) знання про подію чи явище, достовірність якого доведена, і яке є основою для формування думки, висновку або підтвердження.

9. Наукова ідея це:

а) наукове припущення стосовно певних явищ або процесів, істинність якого слід довести;

б) думка, яка є відображенням найбільш суттєвих ознак предмета або явища;

в) інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок;

г) форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей.

10. Наукове припущення стосовно певних явищ або процесів, істинність якого слід довести, це:

а) гіпотеза; б) теорія;

в) імовірність; г) закон.

11. Наукова концепція це:

а) суттєві та необхідні відношення між явищами, що відображають загальні зв'язки та мають об'єктивний характер, зумовлюють їх закономірний розвиток;

б) зміст поняття, сукупність об'єднаних у понятті ознак та властивостей;

в) головне вихідне положення будь-якої наукової теорії;

г) система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта

дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

Вірні відповіді: 1 – г; 2 – в; 3 – Іб, ІІа, ІІІг, IVв; 4 - б; 5 – в; 6 – а; 7 – Ів, ІІг, ІІІб, IVа; 8 – г; 9 – в; 10 – а; 11 – г.

ТЕМА 4
НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

4.1. Відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції
4.2. Оцінка ефективності наукових досліджень

1. Відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції

Науковий результат - це нове знання, набуте в процесі фундаментального або прикладного наукового дослідження. Вони повинні відповідати вимогам актуальності, наукової новизни, вірогідності, теоретичної і практичної значущості.

Актуальність наукового результату означає його важливість для науки і практики.

Наукова новизна характеризує особистий внесок автора у розв'язок досліджуваної проблеми. Як зазначалося раніше, виділяють три ступеня наукової новизни результатів дослідження:

- здобуття принципово нових в даній галузі знань;
- розширення, доповнення, удосконалення відомих теоретичних чи практичних положень, внесення у них нових елементів;
- конкретизація, уточнення відомих положень, поширення відомих знань на новий клас об'єктів або явищ.

Вірогідність наукових результатів залежить від повноти та якості інформаційної бази дослідження, коректності застосування методів аналізу, точності проведених розрахунків, однозначності трактування результатів.

Теоретична значущість визначається тим, що дає результат дослідження для науки і подальшого її розвитку, практична - де і яким чином результати можна використати на практиці.

Економічна наука виконує дві соціально-економічні функції:

- пізнавальну – створення нематеріальних цінностей у вигляді законів, теорій, гіпотез, прогнозів, понять і категорій, нових ідей в науці тощо;
- виробничу – перетворення наукових знань у рушійну силу виробництва і суспільства.

Ефективність економіки нерозривно пов’язана з прискоренням науково-технічного прогресу, постійним удосконаленням техніки і виробничих відносин на базі нових досягнень науки. Поєднують науку і практику відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції, які є вищими досягненнями наукової діяльності. Саме вони є критерієм суспільної значущості.

Відкриття – це принципово нове наукове досягнення, яке реалізоване в процесі наукового пізнання. Відкриття визначають нові напрями розвитку науки й техніки і є основою науково-технічної революції. З цього погляду дуже важливим є скорочення термінів між відкриттям та його практичним використанням.

Українське законодавство розглядає відкриття як встановлення невідомих раніше закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, що об’єктивно існують, які вносять корінні зміни у рівень пізнання. Відкриття

відносяться до особливих об'єктів права, авторство на них охороняється законом. В Україні функціонує система реєстрації наукових відкриттів і закріплення авторського і державного пріоритету. Заявки на відкриття і закріплення авторства разом із доказами достовірності положень відкриття подаються в Державний комітет у справах винаходів і відкриттів. Останній з урахуванням висновку Академії наук України приймає рішення про визнання відкриття й авторства і реєструє його у спеціальному реєстрі. Стислі зведення про відкриття публікуються, з тим, щоб впродовж року рішення про реєстрацію можна було б опротестувати. При звичайному ході справи Держкомітет видає автору диплом на відкриття, який юридично закріплює визнання відкриттів державою, визнання авторів, пріоритет та інші права і пільги, передбачені законодавством. Не видаються дипломи на відкриття в області суспільних наук, географії, археології, палеонтології і геології в зв'язку з виявленням корисних копалин.

Винахід – це нове технічне рішення задачі, що підвищує існуючий рівень техніки.

Досягнення може бути визнано винаходом, якщо воно відповідає відповідним критеріям:

1. *Наявність задачі, суспільної потреби*. Сфера діяльності винахідників широка – це технічні рішення завдань в усіх сферах діяльності, спрямовані на задоволення суспільних потреб. Для того щоб пропозиція була визнана винаходом, розв'язувана задача повинна мати не пізнавальний характер, а бути пов'язаною із задоволенням практичної потреби. В зв'язку з цим не всі наукові результати, зокрема відкриття, визнаються винаходами.

2. *Розв'язання задачі*. Задача вважається вирішеною, якщо вона відповідає трьом умовам: 1) пропозиція містить вказівку на технічні засоби рішення; 2) рішення розкриває принципово важливі моменти; 3) рішення є здійсненним, придатним для використання.

3. *Технічний характер рішення*. Винаходом визнається не будь-яке, а лише технічне рішення, тому пропозиції у сфері бухгалтерського обліку та фінансів винаходами не визнаються.

4. *Новизна*. Винахід повинен бути принципово новим. Якщо рішення знайдене в архіві або виявлене в готовому вигляді в природі, воно не визнається винаходом. Проте, запропонований оригінальний і більш ефективний варіант із відомих рішень має підстави на визнання винаходом. Пріоритет на винахід встановлюється відповідно до закону по дню надходження заявки про реєстрацію винаходу.

5. *Істотні відмінності винаходу*. За критерієм істотності виділяють винаходи з дискретними і кількісними відмінностями. У свою чергу, до першої групи відносять винаходи комбіновані, цілком нові та частково нові. Комбіновані винаходи характеризуються істотними відмінностями завдяки сполученню двох окремо відомих об'єктів. Таке сполучення є новим і дає позитивний сумарний ефект. Цілком нові винаходи складаються з двох раніше відомих об'єктів (ознак), сполучення яких дає не просту їхню суму, а додатковий ефект. Частково новим винаходам властиві нові істотні відмінності,

у відомі сполучення з застосуванням раніше відомої третьої ознаки. Винаходи з кількісними відмінностями характеризуються різноманітними розмірами різнорідних параметрів технічного рішення. Потрібно відмітити, що розгляд критерію «істотності» пов'язаний з протиріччями і труднощами, що потребують спеціальної експертизи.

6. *Позитивний ефект винаходу*. Означає новий результат, який одержить суспільство при використанні винаходу, більший порівняно з результатом, одержуваним від об’єкта-прототипу (аналогічного попередника) або інших порівняних рішень. Винахід може бути обороноспроможний, але не прийнятим до використання. До винаходів також відносяться рішення, що не можуть бути використані негайно й у запланованих умовах, або позитивний ефект яких можливий у перспективі при досягненні відсутніх тепер умов.

Раціоналізаторська пропозиція – це пропозиція щодо поліпшення, удосконалення, введення більш доцільної організації будь-якого процесу. Вона може стосуватися поліпшення засобів і методів виробництва: техніки і технології, організації праці, виробництва і керування, з метою підвищення його ефективності.

Не є раціоналізаторськими пропозиціями: обов’язкові нормативи (стандарти), інформаційні видання з поширення передового досвіду у даній галузі; накази і розпорядження адміністрації підприємства, в яких ставиться постановка і рішення завдання; удосконалення методів фінансування та керування підприємством тощо.

Різниця між винаходом і раціоналізаторською пропозицією полягає у наступному:

- завдання винаходу – потреба суспільства в цілому, а раціоналізаторської пропозиції – потреба конкретного підприємства або організації в сучасних або запланованих умовах;
- новизна винаходу повинна бути у світовому масштабі, для рацпропозиції достатньо новизни в рамках даного підприємства (організації);
- відмінності винаходу повинні бути істотними, для рацпропозиції прийнятні будь-які відмінності;
- винахід повинен давати позитивний ефект, а рацпропозиція повинна бути корисною.

Авторство раціоналізаторської пропозиції, як і винаходу, засвідчують патенти і авторські посвідчення.

На сучасному етапі розвитку суспільства важливо підвищувати загальний рівень знань населення, впроваджувати передовий досвід, пропагувати ефективні методи роботи, роз’яснювати працівникам значення науково-технічного прогресу для підвищення рівня життя людей.

Діяльність, спрямована на здійснення нових прогресивних ідей, прийомів, методів розглядається як ***новаторство***. Досвід розвинутих країн показує, що саме використання досягнень науково-технічного прогресу забезпечують високі темпи розвитку промисловості й сільського господарства.

Новаторство в господарській діяльності підприємств передбачає використання нових комерційних можливостей, нових видів продукції або

послуг, нових способів розповсюдження товарів, нових ринків тощо. Традиційно вважають, що для досягнення високих результатів потрібно ефективно використовувати три чинники: землю, працю і капітал. Проте, значна частина вчених додає четвертий фактор – підприємництво. Підприємництву властиво підвищення вимогливості до управлінських кадрів, і насамперед до новаторства, вміння знаходити нові обґрунтовані рішення. Підприємницька діяльність, як і наукова, пов’язана з новими прогресивними знаннями. Відмінність лише в тому, що наукова діяльність спрямована в основному на виявлення нових знань, а підприємницька – на їх використання.

Кінцевою формою реалізації результатів науково-дослідної роботи є ***впровадження*** її результатів у виробництво, тобто передача на виробництво або на використання наукової продукції, що забезпечує техніко-економічний ефект.

4.2. Оцінка ефективності наукових досліджень

Важливими особливостями сучасних наукових досліджень, які суттєво позначаються на ефективності наукової праці, є:

– масштабність і трудомісткість, пов’язані з вивченням великої кількості об’єктів та експериментальній перевірці одержаних результатів;

– складність і комплексність, які вимагають кооперації праці, залучення до дослідження професіоналів у певних галузях;

– унікальність, яка обмежує застосування типових методів і рішень, як це має місце у матеріальному виробництві;

– імовірнісний характер результатів дослідження;

– зв'язок досліджень із практикою.

Як зазначалося вище, за спрямованістю, відношенням до практики виділяють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні.

Фундаментальні наукові дослідження - наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Такі дослідження не приносять безпосереднього прибутку, тому їх результати, як правило, не вимірюються кількісними показниками, а їх ефективність важко оцінити загальноприйнятими економічними показниками. У багатьох випадках фундаментальні (теоретичні) дослідження дають віддачу через певний проміжок часу. Наприклад, між відкриттям електрики та практичним її використанням пройшло майже 100 років. Суспільна корисність фундаментальних досліджень оцінюється тією інформацією, яку несуть у собі їх результати. Теоретичним ефектом таких досліджень можуть бути виявлені нові закони, теорії, закономірності, поняття і категорії, гіпотези, нові ідеї в науці.

Прикладні наукові дослідження - наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей. Такі дослідження дозволяють отримати безпосередній економічний ефект в конкретних галузях економіки завдяки розробці та впровадженню у виробництво нового обладнання, технологічних процесів, способів організації

виробництва і т.д. Ефективність наукових досліджень також оцінюється кількістю авторських свідоцтв, патентів, проданих ліцензій.

Аналіз ефективності прикладних наукових досліджень проводять за наступними напрямками:

1. Економічна ефективність визначається на основі системи вартісних показників економії живої та уречевленої праці в суспільному виробництві, сфері послуг і т.п., які отримано від використання результатів наукових досліджень та порівняння їх з витратами на проведення дослідження. При цьому співставляються витрати на проведення наукового дослідження та на його впровадження з отриманим економічним ефектом.

Показники ефективності наукових досліджень:

1. Відношення приросту річного доходу (прибутку) до витрат на виконання та впровадження наукових досліджень, що зумовили цей приріст.

Загальна структурна формула для визначення критерію економічної ефективності K_e має вигляд:

$$K_e = \frac{E}{B},$$

де E – економічний ефект від впровадження наукових досліджень, грн.;

B – витрати на виконання та впровадження наукових досліджень.

В свою чергу, розмір економічного ефекту знаходять як різницю витрат B_1 при старих (базових) процесах, конструкції або технології та нових науково обґрунтованих B_2:

$$E = B_1 - B_2.$$

2. Відношення економії від зниження собівартості продукції до витрат на виконання та впровадження наукових досліджень, що зумовили цю економію. Даний показник визначають по галузях і об'єктах, в яких розраховують показники собівартості.

Особливого значення при визначенні економічного ефекту наукових досліджень має фактор часу. Тривалість процесу наукового дослідження, наявність періоду освоєння та виробничого використання безпосередньо впливають на величину потенціального і реалізованого ефекту.

3. Строк окупності витрат на наукове дослідження – відношення витрат на виконання та впровадження наукових досліджень об’єкта до прибутку, одержаного від впровадження його результатів за рік. Тобто, це термін повернення вкладень у дослідження – період в роках, протягом якого прибуток, отриманий завдяки науковим дослідженням, зрівнюється із сумою вкладень у нього або перевищує їх.

Якщо у результаті використання науково-технічної розробки до технологічної конструкції вносять зміни, що дозволяють знизити витрати, визначають порівняльний економічний ефект за формулою різниці наведених витрат:

$$E_{ВИР} = \left[(C_1 + EK_1) - (C_2 + EK_2 + EB_{ПП})\right]A_2 - \frac{B_{ППР}}{T_{еф}},$$

де, $E_{ВИР}$ – фактичний річний ефект у сфері виробництва нової техніки, грн./рік;

C_1 і C_2 – собівартість одиниці продукції, відповідно, до і після впровадження нової техніки, грн.;

E – нормативний коефіцієнт ефективності додаткових витрат, який за відсутності галузевого нормативного коефіцієнту приймається рівним 0,12;

K_1 і K_2 – питомі капітальні витрати, тобто сума виробничих основних і оборотних фондів на одиницю річного випуску даної продукції, відповідно, до і після впровадження нової техніки, грн./одиницю;

$B_{ПП}$ – питомі передвиробничі витрати (витрати на проведення наукового дослідження та дослідно-промислу перевірку його результатів), грн./одиницю;

A_2 – річний випуск нової продукції, одиниць;

$B_{ППР}$ – сума питомих передвиробничих витрат, приведена до першого року випуску нової продукції, грн.;

$T_{еф}$ – період ефективного використання розробки, років.

Вихідні показники потрібно брати з тим річним обсягом виробництва, який забезпечується після впровадження нової техніки. Якщо реконструкція підприємства, модернізація виробництва та впровадження нової техніки призводять до збільшення річного обсягу виробництва, то до вихідних показників капітальних витрат додають додаткові витрати в основні та оборотні фонди, які потрібні для доведення річного обсягу виробництва до нового рівня.

Якщо ефект розробки виникає в сфері споживання засобів нової техніки, річний ефект розраховується за формулою:

$$E_{СПОЖ} = (C_1 + EK_1 A_1') - (C_2 + EK_2 A_2'),$$

де K_1 і K_2 – відповідно, ціна старого і нового засобу праці, грн.;

A'_1 і A'_2 – відповідно, річний випуск продукції до і після впровадження нової техніки.

Сумарний фактичний річний економічний ефект засобу нової техніки (якщо він в цьому ж році введений до експлуатації):

$$E = E_{ВИР} + E_{СПОЖ},$$

а в наступні роки:

$$E = E_{СПОЖ}.$$

Потенційно споживчу вартість має будь-яка науково-технічна розробка. Утілена у ній праця науковців виступає як відкладена, здатна потенційно реалізуватись у місці й часі, коли виникне потреба у даній розробці та ресурси для її здійснення. Перетворення потенційної споживчої вартості в реалізовану пов’язане з використанням науково-технічної розробки на практиці. Існування двох видів споживчої вартості науково-технічної розробки знаходить своє відображення в поняттях потенційного і фактичного ефекту наукових досліджень.

Залежно від стану наукового дослідження виділяють попередню, очікувану та фактичну економічну ефективність. Попередню розраховують за укрупненими орієнтовними показниками при складанні плану досліджень. Очікувану визначають під час виконання досліджень після вивчення стану досліджуваного питання та даних про очікувані результати. Фактичну економічну ефективність можна визначити лише після впровадження результатів наукових досліджень.

2. Науково-технічна ефективність – характеризує приріст наукових знань, призначених для подальшого розвитку науки і техніки. Науково-технічний ефект характеризує можливість використання результатів виконаних

досліджень в інших науково-дослідних роботах та забезпечує одержання інформації, яка необхідна для створення нової техніки, нових методів тощо.

3. Соціальна ефективність – виявляється в підвищенні життєвого рівня людей, розвитку охорони здоров'я, культури, науки і освіти тощо. Її оцінюють наступним показниками: рівень оплати праці; соціальний комфорт житла, культурно-побутових приміщень і населених пунктів і т.п. У результаті розробки організаційних проектних рішень може бути вдосконалена діюча або спроектована нова організаційна структура і структура управління підприємства, зокрема розподіл завдань за вертикаллю та горизонталлю між виконавцями та структурними підрозділами; досягнення економії часу процесів підготовки, передачі, обробки та аналізу певних масивів інформації тощо.

4. Екологічна – полягає у зниженні шкідливого впливу на навколишнє середовище та поліпшенні його стану.

Когнітивна (супутня) ефективність полягає у написанні нових підручників, посібників, наукових статей, читання нових курсів лекцій, що ґрунтуються на наукових досягненнях.

Зміст народногосподарського ефекту в економічній науці представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Ефективність економічної науки

Прояв ефективності	Вид ефекту	Зміст ефекту
Безпосередній	Теоретичний	Закони
		Теорії
		Закономірності
		Поняття і категорії
		Гіпотези
		Нові ідеї в науці
	Прикладний	Методики і рекомендації по вдосконаленню господарювання
		Народногосподарські програми
		Вдосконалення методів і форм управління
		Збільшення обсягів виробництва продукції та підвищення її якості
		Підвищення продуктивності праці
		Зниження матеріаломісткості продукції
		Збільшення прибутку
		Економія капітальних вкладень
Опосеред-кований	Соціальний	Підвищення рівня життя
		Покращення умов праці та побуту
		Збільшення тривалості життя
		Збільшення вільного часу працівників
		Підвищення освітнього та культурного рівня

Питання для самоперевірки

1. Що розуміють під науковими результатами?
2. Дайте визначення поняттю «відкриття».
3. Які відмінності між відкриттям, винаходом та раціоналізаторською пропозицією?
4. Як регламентується законодавством України закріплення прав на наукові результати?
5. Що розуміють під ефективністю наукових досліджень?
6. Які види ефективності визначають за результатами наукових досліджень?
7. Назвіть та охарактеризуйте показники економічної ефективності наукових досліджень.

Список рекомендованої літератури

1. Белуха Н. Т. Основы научных исследований в экономике. / Белуха Н. Т. – К. : Вища школа, 1985. – 215 с.
2. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / Крушельницька О.В. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.
4. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. / Романчиков В. І. – К. : Ф.”Віпол”, 1997. – 242 с.
5. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.
6. Чкалова О.Н. Основы научных исследований. / Чкалова О. Н. – К. : Вища школа, 1978. – 120 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Винахідництво та розвиток наукової творчості.
2. Методика визначення екологічної ефективності наукових досліджень.
3. Методика визначення соціальної ефективності наукових досліджень.
4. Визначення ефективності науково-дослідної роботи вищих навчальних закладів.
5. Оцінка ефективності наукових досліджень в економічних галузях.
6. Ефективність наукового дослідження (на конкретному прикладі економічного дослідження).

Практичне завдання 2. Визначення економічного ефекту впровадження результатів наукового дослідження

Зміст завдання: В СГП «Дружба» вирощують цукрові буряки сорту „Веселоподолянський 29”. За результатами дослідження підприємству було рекомендовано використання сорту «Наталка». В звітному році підприємством

було засіяно сортом «Веселеподолянський» 525 га (урожайність становила 270 ц/га), сортом «Наталка» - 75 га (з урожайністю 440 ц/га). Ціна насіння сортів однакова. Визначити економічний ефект від впровадження пропозиції.

За рахунок впровадження сорту „Наталка” на всій площі посіву цукрових буряків підприємство має можливість збільшити виробництво продукції (табл. 4).

Таблиця 4

Резерв збільшення обсягу виробництва цукрових буряків за рахунок впровадження нового сорту

Площа, засіяна насінням традиційного сорту, га	Урожайність ц з 1 га		Виробнича собівартість 1 центнера, грн.	Резерв обсягів виробництва		
	на площі з традиційним сортом	на площі з новим сортом		з 1 га, ц	з усієї площі	
					в натуральному виразі, ц	вартість, тис. грн.
1	2	3	4	5=3-2	6=5×1	7=6×4
525	270	440	25,60			

Економічний ефект від впровадження нового сорту полягає у зниженні собівартості виробництва продукції (табл. 5).

Таблиця 5

Визначення абсолютного і відносного резерву зниження собівартості 1 центнера цукрових буряків за рахунок збільшення валового збору

Показники	Умовні позначення	Значення
Фактичний обсяг виробництва продукції, ц	$q_ф$	
Виробнича собівартість 1 центнера продукції, грн.	$z_ф$	25,60
Фактичні витрати на виробництво продукції, грн.	$В_ф= z_ф×q_ф/1000$	
Питома вага змінних витрат у структурі собівартості продукції, %	$p^з$	75,0
Фактичні змінні витрати у собівартості 1 центнера, грн.	$z_ф^з=p^з×z_ф/100$	
Резерв збільшення обсягу виробництва продукції, ц (з таблиці 7)	$P\uparrow q$	
Додаткові змінні витрати, пов’язані зі збільшенням обсягу виробництва продукції, грн.	$ДВ =P\uparrow q× z_ф^з/1000$	
Можлива собівартість 1 центнера, грн.	$z_м=\dfrac{B_ф+ДВ}{q_ф+P\uparrow q}$	
Резерв зниження собівартості виробництва:		
абсолютний, грн.	$P\downarrow z^A= z_ф- z_м$	
відносний, %	$P\downarrow z^B=P\downarrow z^A / z_ф ×100$	

Сформулювати висновки.

Тести до матеріалу теми

1. Відкриття - це:

а) нове знання, набуте в процесі фундаментального чи прикладного наукового дослідження;

б) принципово нове наукове досягнення, яке реалізоване в процесі наукового пізнання;

в) нове технічне рішення задачі, що підвищує існуючий рівень техніки;

г) пропозиція щодо поліпшення, удосконалення, введення більш доцільної організації процесу.

2. Винахід - це:

а) нове знання, набуте в процесі фундаментального чи прикладного наукового дослідження;

б) принципово нове наукове досягнення, яке реалізоване в процесі наукового пізнання;

в) нове технічне рішення задачі, що підвищує існуючий рівень техніки;

г) пропозиція щодо поліпшення, удосконалення, введення більш доцільної організації будь-якого процесу.

3. Знайдіть неправильну відповідь на питання «За якими напрямами визначається ефективність науково-дослідних робіт?»:

а) економічними; б) соціальними;

в) демографічними; г) науково-технічними.

4. Економічна ефективність наукових досліджень визначається на основі:

а) системи вартісних показників економії живої та уречевленої праці в суспільному виробництві, сфері послуг і т.п., які отримано від використання результатів наукових досліджень та порівняння їх з витратами на проведення дослідження;

б) визначення витрат на виконання та впровадження наукових досліджень;

в) обчислення різниці витрат на виробництво продукції (надання послуг) при базових процесах (технологіях, матеріалах) та нових науково обґрунтованих;

г) характеризує приріст наукових знань, призначених для подальшого розвитку науки і техніки.

5. Екологічна ефективність наукових досліджень полягає у:

а) покращенні умов праці та побуту населення;

б) вивченні шкідливого впливу людства на навколишнє середовище;

в) розробці природоохоронного законодавства;

г) зниженні шкідливого впливу на навколишнє середовище та поліпшення його стану.

6. Показник, що розраховується відношенням витрат на проведення наукового дослідження та впровадження його результатів до прибутку, одержаного від впровадження його результатів за рік, носить назву:

а) критерій економічної ефективності;

б) розмір економічного ефекту;

в) показник приросту річного прибутку;

г) строк окупності витрат на наукове дослідження.

7. Науково-технічна ефективність визначається:

а) по дослідженнях, що проводяться технічними науками;

б) по фундаментальних наукових дослідженнях;

в) по прикладних наукових дослідженнях;

г) в усіх перелічених випадках.

Вірні відповіді: 1 – б; 2 – в; 3- в; 4 – а; 5 – г; 6 – г; 7 – г.

МОДУЛЬ II
МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ТЕМА 5
МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

5.1. Поняття методу і методології
5.2. Методи емпіричних досліджень
5.3. Методи теоретичних досліджень
5.4. Методи, що використовуються на емпіричному та теоретичному рівнях дослідження

5.1. Поняття методу і методології

Однією з головних особливостей наукового пізнання є його організованість, яка забезпечується використанням різноманітних методів дослідження, тобто інструментарію, що дозволяє отримувати факти про об'єкти та явища навколишньої дійсності та трансформувати їх у нові знання.

Застосування науково обґрунтованих методів є найважливішою умовою отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження та можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок». Фахівець відрізняється від дилетанта-аматора саме тим, що володіє надійним методом. Ідея дилетанта з наукової точки зору може мати таке саме або навіть більше значення, ніж відкриття фахівця. Але незнання методики призводить до того, що дилетант переважно не в змозі науково перевірити свою здогадку, оцінити її та втілити у життя. Звісно, методи не можуть замінити творчу думку дослідника, хоча й спрямовують хід його думок, відкривають перед ним найкоротший шлях та оптимальні умови для досягнення мети.

Поняття методології науки слід починати розглядати з поняття методу.

Слово «метод» (methodos) у перекладі з грецької означає «шлях до чогось», «відстеження», «дослідження». В загальному сенсі метод – це спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь. Тобто, це спосіб діяльності у будь-якій сфері, а не лише у пізнавальній: наприклад, методи лікування, методи обробки матеріалів тощо.

Метод – це спосіб досягнення мети, сукупність прийомів і операцій теоретичного або практичного освоєння дійсності, а також організований певним чином спосіб людської діяльності.

Якщо розглядати метод як спосіб дослідження, то під ним розуміють специфічні прийоми і способи, пристосовані для дослідження предмета. Він включає стандартні та однозначні процедури, які забезпечують надійність та достовірність отриманих знань, і орієнтує суб'єкта на шляху пізнавальної діяльності та відповідає на питання „Як досліджувати?”.

Науковий метод – це спосіб пізнання явищ в їх взаємозв’язку та розвитку, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження.

Розв’язання більшості наукових проблем, і навіть окремі етапи їх дослідження потребують застосування спеціальних методів. Вони мають специфічний характер; вивчаються, розробляються та вдосконалюються у конкретних, спеціальних науках.

Методика дослідження – це сукупність методів, способів, прийомів і правил дослідження, система правил їх використання для проведення конкретного дослідження.

Поняття методу та методики тісно пов’язані з поняттям методології. Термін методологія у перекладі з грецької (methodos і logos - наука, знання) означає вчення про правила мислення при створенні теорії науки.

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Методологію науки можна розглядати з двох позицій:

- вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;
- сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці.

Більшість зарубіжних наукових шкіл взагалі не розмежовують методологію і методи дослідження. Вітчизняна наука розглядає методологію як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. У філософському енциклопедичному словнику методологія визначається як система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності. Методологія в широкому розумінні – це вчення про структуру, логіку організацію, засоби і методи діяльності взагалі. Методологію також тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження.

Методологія наукового пізнання - це сукупність теоретичних положень про принципи побудови, засоби, методи і форми науково-пізнавальної діяльності.

Вона включає:

- принципи організації та проведення наукового дослідження;
- методи і прийоми наукового дослідження;
- науковий апарат: понятійно-категоріальну основу наукового дослідження.

Методологія - це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Головним завданням методології наукового пізнання є синтез накопичених наукових знань, що дозволяє забезпечити використання досягнень розвитку науки у практичних цілях.

Методологія науки – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання.

Під методологічною основою дослідження слід розуміти основне, вихідне положення, на якому базується наукове дослідження.

Методологія, як система методів дослідницької діяльності,

поділяється на три види:

1. Фундаментальна, або філософська методологія - це система діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють в усіх сферах наукового пізнання.

Сфера застосування загальних або філософських методів найбільш широка. Фундаментальна методологія є вищим рівнем методології науки, вона визначає загальну стратегію принципів пізнання явищ, процесів, сфер діяльності. Діалектична логіка пізнання є універсальним інструментом для всіх наук, при вивченні будь-яких проблем пізнання і практики.

Основу фундаментальної методології становить діалектико-матеріалістичний метод, базою якого є найбільш узагальнені закони розвитку матеріального світу. Цей метод визначає позиції дослідника, є основою інтерпретації об'єкта пізнання, процесу пізнання та його результату. Матеріалістична діалектика розглядає реальність як сукупність предметів і явищ, що знаходяться у взаємодії, певних зв'язках один з одним та у постійному розвитку, русу і зміні. Основними принципами діалектики є: принципи історизму і логізму, детермінації, системності і комплексності, об'єктивності, єдності та боротьби протилежностей, сходження від абстрактного до конкретного і навпаки.

Діалектика як метод пізнання є універсальним вченням про всезагальний зв'язок і розвиток, але вона не підмінює конкретнонаукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Філософські вчення, провідними ідеями яких є філософські концепції наукового пізнання, діалектичний метод і теорія наукової творчості, визначають загальний підхід до вивчення проблеми, спрямовані на вирішення стратегічних, а не тактичних завдань дослідження.

2. Загальнонаукова методологія, яка використовується в усіх або в переважній більшості наук.

Як зазначалося раніше, кожне наукове дослідження проходить два етапи: емпіричний (коли здійснюється процес накопичення фактів) і теоретичний (на якому здійснюється їх аналіз). Методи дослідження включають способи збирання, обробки та аналізу інформації. Способи збору інформації дозволяють фіксувати факти, інші методи дають можливість їх узагальнювати та аналізувати для того, щоб підтвердити або спростувати висунуті гіпотези.

Загальнонаукові методи використовуються на певних етапах процесу пізнання і поділяються на:

- емпіричні (спостереження, експеримент, опитування, метод експертних оцінок, тестування, вимірювання);
- теоретичні (ідеалізація, формалізація, конкретизація, системний підхід, аксіоматичні, історичні і логічні методи);
- методи, що використовуються і на емпіричному, і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, математико-статистичні методи).

Наведений розподіл методів є умовним, оскільки з розвитком пізнання науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

3. Конкретнонаукова (або частково-наукова) методологія - це сукупність специфічних методів певної науки, які є базою для розв'язання конкретної дослідницької проблеми. Під методом конкретної науки розуміють окремі специфічні прийоми і способи, пристосовані для вивчення її предмету. Часткові або спеціальні методи, характерні для окремих наук: наприклад, методи хімії, фізики, математики тощо. До конкретнонаукових відноситься метод калькуляції. В економічному аналізі використовуються такі методи як ланцюгових підстановок, абсолютних різниць і т.д.

Рівень конкретнонаукової методології потребує звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у певній галузі науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними.

Методи ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта. Питання про доцільність використання того чи іншого методу або їх сукупності в кожному конкретному дослідженні вирішується залежно від змісту досліджуваної проблеми, ступеня її висвітлення в літературі, мети і завдань дослідження. Вибір методу також залежить від умов, місця, часу, проведення дослідження та ресурсів, які є в наявності.

5.2. Методи емпіричного дослідження

Етап збору інформації в науці називають емпіричним (польовим) етапом дослідження. В ході цього етапу використовують емпіричні методи, кожний з яких має свої особливості.

1. Спостереження – це систематичний, цілеспрямований збір даних про предмети, явища і процеси об'єктивної дійсності шляхом їх безпосередньої реєстрації та узагальнення. Воно передбачає систематичне, цілеспрямоване сприйняття зовнішнього світу за відсутності впливу суб'єкта на об'єкт. При спостереженні дослідник реєструє певні події та умови, в яких вони відбуваються.

Прикладами спостереження соціально-економічних явищ є щорічний облік худоби, перепис багаторічних насаджень, інвентаризація матеріальних цінностей. В маркетингових дослідженнях спостереження застосовується для вивчення ситуації на ринку; дослідження поведінки покупців і продавців у процесі торгівлі тощо. У статистиці основною формою спостереження є звітність. При такій формі інформація надходить у статистичні органи від підприємств і установ у вигляді обов'язкових звітів, які мають юридичну силу.

Під час спостереження реєстрація даних здійснюється на основі безпосереднього огляду, підрахунку, зважування або зняття показників приладів реєстраторами.

Спостереження можуть застосовуватись в різних формах.

За положенням спостерігача спостереження поділяють на включені та невключені.

При ***невключеному спостереженні*** спостерігач не вступає в прямі контакти з об'єктом: не приймає участі у діяльності тих, за ким веде

спостереження, не втручається в події, які відбуваються (наприклад, при складанні, поданні та узагальненні даних звітності). Більшість спостережень за неживими об'єктами здійснюються невключеним способом. В соціологічних дослідженнях цей вид спостереження дає поверхневу інформацію про об'єкт, оскільки при ньому ускладнене розуміння мотивів поведінки людей.

При ***включеному спостереженні*** дослідник є безпосереднім учасником подій, знаходиться у прямому контакті з об'єктом дослідження. Наприклад, соціолог тимчасово змінює професію – стає продавцем, менеджмером і т.п. Перевагою включеного спостереження є те, що дослідник може дізнатися всі деталі події, мотиви поведінки головних діючих осіб.

Включені спостереження бувають відкритими та прихованими (закритими). При ***відкритому спостереженні*** об'єкт знає, що за ним спостерігають (наприклад, при дослідженні витрат робочого часу на певні технологічні операції). Проте, якщо повідомити об'єкту, що за ним встановлено спостереження, він зазвичай вносить корективи у свою поведінку і при цьому втрачається чистота дослідження. Цей ефект носить назву «ефект тестування». При ***прихованому спостереженні*** об'єкту невідомо, що він приймає участь в дослідженні. Відповідно проблеми «ефекту тестування» не існує, проте виникає питання про етичний бік збору інформації.

За умовами організації розрізняють польові і лабораторні спостереження. ***Польові спостереження*** проводяться в реальній життєвій ситуації, в природних умовах. Такі спостереження використовують для вивчення об'єкту, наприклад, в звичайних умовах виробництва або побуту: бригада під час роботи, студенти під час занять: «полем», відповідно, будуть цех і аудиторія. При ***лабораторних спостереженнях*** об'єкт дослідження знаходиться у штучно створених умовах.

За систематичністю (регулярністю) проведення спостереження поділяють на систематичні та несистематичні (випадкові). ***Систематичні спостереження*** проводяться протягом певного часу, впродовж якого регулярно реєструють дії, ситуації, процеси тощо. Вони можуть проводитись щоденно, раз на тиждень, місяць і т.д. Систематичні спостереження дозволяють виявити динаміку явища. Несистематичні (випадкові, короткострокові) спостереження вивчають незаплановані дії, явища, процеси.

Позитивні сторони спостереження як методу збору інформації – простота організації, оперативність і можливість отримання унікальної інформації (наприклад, щодо невербальної поведінки – жестикуляції, міміки і т.п.).

Недоліки спостереження як методу збору інформації:

- ефект «тестування», який, як вже зазначалось, полягає в тому, що при відкритому дослідженні об'єкт вносить корективи у свою поведінку;

- суб'єктивність. Пізнання завжди пов'язане з особою дослідника, його життєвим досвідом і т.д., тому неможливе абсолютно об'єктивне відношення до спостереження. Для тлумачення, пояснення та інтерпретації фактів і подій дослідник використовує суб'єктивну систему виміру, сприйняття і оцінок. Наприклад, в колективі прийнято звертатися один до одного на «ти»,

спостерігач, який звик до інших норм поведінки, може оцінити це як нешанобливе, фамільярне відношення працівників один до одного;

- складність або неможливість проведення повторного спостереження. Як правило, спостерігаються лише ті події, які відбуваються в період проведення дослідження. Виключенням є спостереження фактів, які зафіксовані засобами відео- або аудіо запису;

- труднощі із забезпеченням репрезентативності даних. Дослідник фіксує окремі події та факти, в зв’язку з цим результати спостереження поширюють на інші умови або ситуації з певним застереженням;

- обмеженість застосування. При спостереженні важко дізнатися думки, мотиви людей, чинники, що впливають на явище і т.п. У зв’язку з цим спостереження використовують для отримання описової, а не оціночної інформації.

2. Експеримент – метод дослідження явищ способом активного впливу на них за допомогою створення нових умов або через спрямування перебігу процесу в новому напрямі. Він передбачає втручання дослідника у звичайний хід подій.

Експеримент – це цілеспрямоване вивчення явищ у точно фіксованих умовах, які управляються, відтворюються і контролюються суб’єктом. Він пов'язаний з безпосереднім активним втручанням дослідника у об’єкт або навколишні звичайні умови його існування з метою виявлення та пізнання певної його властивості.

Економічний експеримент – штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження. Економічний експеримент дає змогу на практиці перевірити обґрунтованість наукових гіпотез і рекомендацій, щоб попередити помилки в економічній політиці.

Експериментальне вивчення об'єктів порівняно зі спостереженням має наступні переваги:

- дає можливість одержати унікальну інформацію;

- у процесі експерименту можна вивчати явища у «чистому вигляді», звільнившись від побічних факторів, які затінюють основний процес;

- експеримент можна повторювати, тобто є можливість проводити дослід стільки разів, скільки це необхідно, в результаті відпрацьовується «чистота експерименту».

Загальна логіка експерименту полягає в наступному. Обирається певний об’єкт, який поміщається у незвичну експериментальну ситуацію, тобто під дію певного чинника. Під час експерименту одні чинники досліду ізолюються, інші виключаються, треті підсилюються тощо. Після цього вивчають як змінюються характеристики, які цікавлять дослідника.

Сукупність умов, за яких проводиться експеримент, називають *експериментальною ситуацією*. Експериментальна ситуація задається й описується певним набором змінних, тобто контрольованих і неконтрольованих факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на стан об’єкта дослідження.

Експериментальний чинник (незалежна змінна) – це умова або система умов, які вводяться, управляються і контролюються дослідником.

Факторними називають характеристики, які вводяться або замінюються дослідником і які повинні впливати на зміну контрольних характеристик.

Характеристики, зміна яких вивчається в ході експерименту, називають *контрольними.* У якості контрольних обирають найбільш важливі з точки зору досліджуваної проблеми характеристики. Дослідник вивчає напрям, величину і стійкість змін контрольних характеристик.

Нейтральні характеристики – це ті, які не приймають участі в експерименті. Протягом досліду вони можуть залишатися незмінними, можуть змінюватися. Але при цьому не впливати на контрольні характеристики. Для проведення експерименту потрібно створювати умови, при яких зовнішні чинники не могли б змінити експериментальну ситуацію.

За характером експериментальної ситуації експерименти поділяють на польові (природні), лабораторні та уявні (модельні).

При ***польових експериментах*** об’єкт знаходиться в природних умовах свого функціонування. При цьому дослідник не обирає і не готує заздалегідь експериментальну ситуацію. Польові експерименти, по суті є своєрідним, добре підготовленим спостереженням за природним розвитком подій. Вадою природного експерименту є рідкісність виникнення відповідної ситуації і відсутність попередньої інформації про можливість її виникнення, що ускладнює організацію дослідження. В ході соціального природного експерименту членам групи можуть повідомити або не повідомити про їх участь в дослідженні.

При ***лабораторних експериментах*** об’єкт знаходиться в спеціально підготовлених умовах, експериментальна ситуація створюються штучно. В соціальних експериментах, оскільки експериментальні групи формуються спеціально для проведення дослідження, члени групи, як правило, знають про участь в експерименті. Проте, в більшості випадків, об’єкт дослідження не повинен знати про завдання досліду. Тому при польових і лабораторних експериментах, як правило, вигадують «легенду», яка маскує справжні наміри дослідників.

Широкого розповсюдження в дослідженнях соціально-економічних явищ набули ***уявні (гіпотетичні) експерименти***. Вони присутні в будь-якому дослідженні, де застосовують методи статистичного аналізу. Уявні експерименти полягають у тому, що соціальна дійсність моделюється у вигляді певної системи. Найбільш поширеним різновидом уявних експериментів є комп’ютерне моделювання соціально-економічних процесів.

За логічною структурою доведень гіпотез розрізняють паралельні і лінійні (послідовні) експерименти.

В ***лінійному (послідовному) експерименті*** досліджується один об’єкт або одна експериментальна група, в якій визначається контрольна характеристика до і після досліду. До початку дослідження фіксують всі контрольні, факторні та нейтральні характеристики об’єкта. Після зміни умов функціонування групи або певних її характеристик, вони знов вимірюються. Наприклад, вводять нову систему стимулювання праці й перевіряють її ефект на практиці. Проте, слід

враховувати, що «після цього – не завжди з причини цього». Передування за часом є необхідною, але недостатньою умовою впливу. Потрібно бути впевненим, що причинами змін є саме експериментальна, а не інша змінна, оскільки існує безліч можливих причин, що викликали зміни.

В ***паралельному експерименті*** одночасно приймають участь два об'єкти або дві групи – контрольна і експериментальна, результати яких співставляють. Вони повинні бути ідентичні за всіма контрольними і нейтральними характеристиками, окрім однієї – експериментальної. Характеристики контрольної групи залишаються постійними протягом всього експериментального періоду, а в експериментальній групі на них впливають експериментальний чинник, дія якого досліджується.

3**.** ***Опитування*** – це метод отримання інформації про досліджуваний об'єкт, в якому джерелом первинних даних є відповіді людини на запропоновані їй питання. Залежно від форми спілкування виділяють два види опитування – анкетування (письмове опитування) та інтерв'ю (усне опитування). Кожен з цих видів опитування, у свою чергу, може застосовуватися у різних формах.

Анкетування (метод анкетного опитування) базується на висловлюваннях окремих осіб з реєстрацією інформації в анкеті, яку респондент, як правило, самостійно читає і заповнює. Зміст та обсяг запитань анкети формується відповідно до мети дослідження та можливостей щодо його проведення. Це найбільш поширений метод отримання первинної інформації про соціальні явища та процеси.

Види анкетування:

- ***роздавальне опитування***, при якому респонденту особисто вручають анкету. Воно буває очним – коли анкетер чекає, поки респондент заповнить анкету і тут же одержує її, та заочним – коли заповнену анкету респондент повертає через деякий час.

- ***поштове опитування***, при якому анкета розповсюджується серед потенційних респондентів за допомогою поштової служби як самостійне поштове відправлення.

Цей вид анкетування застосовують для дослідження питань, які стосуються делікатних сторін життя, гострих суспільних проблем. Доведено що процедура поштового опитування сприймається респондентами як анонімна, а тому респонденти відповідають досить відверто. Ще одна перевага цього виду анкетування – респондент сам обирає зручний час для заповнення анкети, може не поспішати і давати більш точні відповіді на питання. Разом з тим, при організації поштового опитування виникає проблема повернення заповнених анкет (в середньому повертається близько 30% розісланих анкет) і це знижує надійність отриманої інформації. Думки тих, хто відповів може відрізнятися від думки тих, хто утримався від участі в опитуванні. Особливо негативно діють у даному напрямку систематичні чинники, так, в одних випадках в анкетуванні більш активну участь приймають представники старших вікових груп, в іншому – молодь. Можливі ситуації, коли респондент

не сам заповнює анкету, а перекладає це на членів своєї родини, або анкета заповнюється групою людей.

На участь респондентів в поштовому опитуванні впливають такі чинники:

- значення, яке придають дослідженню респонденти, впевненість, що результати цього опитування позитивно вплинуть на їх життя;

- загальний рівень соціальної активності респондентів;

- кількість контактів респондентів з дослідниками, яка вимірюється числом розсилок анкет та наступних нагадувань. Розсилку анкет більше одного разу (у випадку не відповіді після першої розсилки) називають хвильовим поштовим опитуванням;

- авансоване стимулювання потенційних респондентів шляхом вкладання разом з анкетою сувенірів – календарів, листівок і т.п.;

- до анкети слід додати конверт із маркою для повернення анкети.

- ***опитування за допомогою засобів масової інформації***, при якому анкету публікують в газеті або журналі з пропозицією читачеві заповнити і надіслати в редакцію, або питання задають на телебаченні чи радіо.

При пресовому опитуванні анкета публікується на сторінках періодичних видань і можливість її заповнення та повернення обмежена тією частиною читацької аудиторії даного видання, яка може розпоряджатися ним на свій розсуд. В зв'язку з цим таке опитування використовується для вивчення громадської думки з питань, в якому орієнтуються читачі цього видання.

Перевагами пресового опитування є можливість оперативного зондування громадської думки певної частини населення по конкретній проблемі або події; економічність дослідження – матеріально-технічні, фінансові та трудові витрати порівняно невеликі; щире та старанне відношення до заповнення анкети, яке забезпечується добровільністю участі в опитуванні; можливість респондента самостійно обрати час для заповнення, відсутність необхідності поспішати.

Недоліками пресового опитування є: невисокий рівень повернення анкет, що веде до нерепрезентативності даних; обмеженість розміру анкети; наявність «ефекту третіх осіб» - висловлювання в анкеті замість особистої точки зору думки найближчого оточення.

Активність респондентів у пресовому опитуванні можна підвищити, якщо надрукувати у цьому номері матеріали по темі опитування з викладенням дискусійних точок зору. Публікувати анкету краще перед вихідними. В газеті її краще розташувати на першій сторінці, виділивши шрифтом, кольором та заголовком. В журналі текст анкети можна помістити на двох сторінках одного листа, тоді вирізав її, читачі не порушують текст на іншій сторінці.

- ***комп'ютеризоване опитування***, при якому розповсюдження та збір анкет здійснюється через засоби електронного зв'язку.

Комп'ютеризоване опитування здійснюють в сеті Internet шляхом розсилки анкет по електронній пошті або шляхом опитування на сайтах.

Переваги комп'ютеризованого опитування: централізованість проведення, точне фільтрування отриманої інформації, швидка перевірка даних, можливості швидкого опрацювання результатів (їх групування та аналізу), автоматичне управління виконанням (генерація та відбір адрес, календарне планування).

Недоліки комп'ютеризованого інтерв'ю: можливість опитати лише тих осіб, які мають доступ до сеті Internet; «ефект третіх осіб»; невисокий рівень повернення анкет, неможливість спостереження за невербальною поведінкою; значні витрати коштів.

- ***телефонне опитування*** – вид опитування, яке полягає у безпосередньому спілкуванні респондента і інтерв'юера, базованому на мовній комунікації за допомогою телефону. За способом спілкування між респондентом та інтерв'юером телефонне опитування займає проміжне місце між анкетуванням та інтерв'ю.

Процес телефонного опитування має свої особливості:

– Телефонний дзвінок може відірвати потенційного респондента від справ, що негативно впливає на результати опитування – знижується якість наданої інформації, іноді респондент відмовляється від участі в опитуванні. Підвищити частку осіб, які погодилися прийняти участь в дослідженні, можна шляхом попередньої телефонної домовленості.

– Якщо в процесі інтерв'ю «обличчя до обличчя» у інтерв'юера є багато способів утримувати увагу респондента і підтримувати його інтерес до бесіди, то в телефонному опитуванні багато залежить від майстерності інтерв'юера володіти голосом та вміння на відстані відчути стан респондента.

– Мова опитування повинна бути максимально наближеною до повсякденної, тобто без складних речень, довгих фраз. Потрібно уникати довгих пауз.

При телефонному опитуванні велике значення мають вступ і перше питання. У вступній частині пояснюється причина дзвінка, викладають завдання дослідження, підкреслюється анонімність опитування, питають згоду на проведення інтерв'ю. Часто респонденти задають питання чому саме їх обрали для опитування, у відповідь потрібно пояснити, що він обраний за принципом випадкового відбору. Відбір респондентів здійснюється, як правило, шляхом системного відбору з телефонних книг або комп'ютерних баз даних, у яких в алфавітному порядку зазначені абоненти квартирних телефонів. Певна кількість респондентів може відмовитись від інтерв'ю, в такому випадку слід вибачитись і попрощатися.

Інтерв'ю - це метод отримання необхідної інформації шляхом спеціального цілеспрямованого дослідницького спілкування, безпосередньої бесіди. Проте, на відміну від звичайної бесіди, під час інтерв'ю ролі співрозмовників закріплені, а мета задана програмою та завданнями дослідження. Класичним прикладом стандартизованого інтерв'ю є опитування при переписі населення. Опитуваний повинен вислухати питання і обрати варіант відповіді. Інтерв'юер при проведенні перепису виступає у ролі виконавця-реєстратора, він позбавлений можливості змінювати зміст питань, їх послідовність або задавати додаткові питання.

Особу, яке проводить опитування, називають *інтерв'юер*. Отримана під час інтерв'ю інформація певною мірою формується в процесі спілкування інтерв'юера з опитуваним та знаходиться під впливом цього спілкування. Від характеру спілкування, ступеня взаєморозуміння сторін значною мірою

залежить успіх інтерв'ю, повнота і якість отриманої інформації. Вплив особистості інтерв'юера на думку та відповіді опитуваних носить назву «ефект інтерв'юера». При цьому впливати можуть як соціально-демографічні характеристики інтерв'юера – стать, вік, освіта, професія, так і його особисті якості – темперамент, світогляд, ціннісні настанови, комунікабельність тощо.

Практикою доведено, що на хід проведення інтерв'ю впливають вік і стать його учасників. Результати кращі, якщо співрозмовники приблизного одного віку. Вплив статі найбільшою мірою проявляється у питаннях, які стосуються прийнятих у суспільстві норм поведінки, цінностях і т.д.: якщо респондент та інтерв'юер різної статі, респондент у відповідях часто прикрашає власне становище, соціальний статус і т.п. Проте, існує й інша думка, згідно з якою найбільш підходять до такої роботи комунікабельні жінки у віці 35-45 років з вищою освітою та достатнім життєвим досвідом.

Існує багато видів інтерв'ю. Залежно від кількості осіб, які беруть участь в інтерв'ю, воно буває індивідуальним або груповим. Відповідно до засобу спілкування між дослідником і респондентом інтерв'ю поділяється на неприховані, „лице до лиця", телефонні, скриті (приховані).

Окрім перелічених видів анкетування та інтерв'ю, які спрямовані, перш за все, на масове опитування, проводять експертну оцінку.

Метод експертних оцінок - це опитування компетентних осіб, висококваліфікованих спеціалістів з досліджуваної проблеми, які мають глибокі знання про предмет або об'єкт дослідження. Цей прийом використовується при вивченні складних процесів, що відбуваються під впливом багатьох чинників, які не піддаються точному вимірюванню у їх впливі на результат. В основі цього методу закладена інтуїція спеціалістів, які добре знайомі з проблемою. Експерти підбираються за ознакою їх формального професійного статусу – посади, наукового ступеня, стажу та досвіду роботи тощо. Результати опитування експертів називають експертними оцінками.

Експертну оцінку можна здійснювати за допомогою одного з групи методів, найбільш поширеними з яких є: «мозкова атака» («конференція ідей» або метод колективної генерації ідей), «метод Дельфі», прийом «комісій», морфологічний аналіз, синектичний метод та інші.

Метод мозкової атаки полягає в активізації творчого потенціалу експертів. Робота починається з того, що кожен з експертів повинен чітко і стисло висловити свою ідею. Скептичні зауваження і критика попередніх виступів на цьому етапі не допускаються. Наступний етап – систематизація та оцінка ідей, при якій кожна з них піддається всебічній критиці з погляду перешкод до їх здійснення. При цьому можуть висуватись контрідеї, які формулюють наявні обмеження та пропозиції щодо їх усунення. Процес триває доти, доки кожна з систематизованих ідей не зазнає критики. До остаточного списку включають лише ті ідеї, що не спростовані зауваженнями, та контрідеї. Різновидом мозкової атаки є метод «мозкового штурму», при якому одна група експертів пропонує ідеї, а інша їх аналізує.

«Метод Дельфі» полягає у досягненні узгодженої думки шляхом багатократного анонімного опитування одних і тих же експертів. Анонімність

процедури полягає в тому, що учасникам експертної групи не повідомляють, хто до неї входить. Таким чином, стає неможливим спілкування та взаємодія під час опитування. Після першого опитування та узагальнення його результатів, їх повідомляють членам експертної групи. Потім проводиться повторне опитування, під час якого експерти або підтверджують свою точку зору, висловлену на попередньому етапі, або змінюють її на думку більшості. Таким чином експерт може змінити свою думку без публічного оголошення про це. В ході таких процедур відпрацьовується узгоджена оцінка, але при цьому слід враховувати думку тих, хто залишився на своїй позиції.

*4. **Тест*** – це короткочасне стандартизоване завдання вербального, графічного або дійового характеру, результати виконання якого дають змогу здійснити кількісну чи якісну оцінку об’єкта, явища. Тестування дозволяє виявити і виміряти суттєві індивідуальні характеристики об'єкта дослідження та здійснити порівняльну характеристику даних, використовуючи різні джерела інформації. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості.

*5. **Вимірювання*** - це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Вимірювання дає точні, кількісно визначені відомості про об’єкт та його властивості, наприклад про його довжину, масу, об’єм тощо. Для проведення вимірювання необхідні: об'єкт вимірювання, еталони, вимірювальні прилади, методи вимірювання. Вимірювання ґрунтується на порівнянні об’єктів з еталоном. Для того, щоб кількісно виміряти час, вагу, довжину та інші властивості існують готові еталони - метри, кілограми, години та ін. Існують еталони для оцінки таких соціальних характеристик як заробітна плата, освіта та ін. Проте, складність вимірювання соціальних явищ пов'язана з тим, що для багатьох з них таких, наприклад, як «інвестиційна активність», «ставлення до праці» тощо, не існує загальноприйнятих еталонів виміру, для них еталони виміру обирають під час дослідження.

5.3. Методи теоретичних досліджень

Методи, що використовуються на теоретичному етапі дослідження, дозволяють розкрити і пізнати досліджувані об’єкти, виявити закономірності та тенденції розвитку явищ і процесів. За результатами їх застосування формуються узагальнення, висновки, розробляються пропозиції, здійснюються наукові передбачення. Розглянемо основні з них.

1. ***Сходження від абстрактного до конкретного*** - метод, при якому мислення бере свій початок від конкретного в дійсності до абстрактного в мисленні і далі - до конкретного в мисленні. Це загальна форма руху наукового пізнання, закон відображення дійсності й мислення. Наприклад, при дослідженні шляхів підвищення продуктивності праці робітників підприємства виходять з того, що на її рівень позитивно впливає впровадження досягнень

науково-технічного прогресу, а потім визначають які саме розробки доцільно впроваджувати. Інший приклад: нове керівництво збиткового або низько-рентабельного підприємства прагне зробити його високорентабельним. Проте, це лише гарна абстрактна ідея, для здійснення якої необхідно виявити причини низької доходності та розробити конкретні заходи по реалізації цієї ідеї.

2. Конкретизація – це спосіб дослідження об'єктів, процесів, який полягає у їх вираженні в найточнішій, конкретнішій формі. Конкретизація також передбачає рух від абстрактного до конкретного. Наприклад, дослідження облікової роботи на підприємстві повинно мати конкретний напрямок (документальне оформлення, облікова політика, синтетичний і аналітичний облік, податковий облік), а рекомендації щодо її вдосконалення повинні носити конкретний характер, наприклад: зобов'язати виконавців своєчасно заповнювати всі позиції первинних документів, а відповідальну особу періодично контролювати щодо якості й своєчасності заповнення.

3. Ідеалізація – науковий метод, що базується на уявному створенні певних абстрактних (ідеалізованих) образів об'єктів, які в реальності можуть не існувати. Тобто, це конструювання подумки об'єктів, яких немає в дійсності або які практично нездійсненні. Як правило, ідеалізовані об'єкти є граничними випадками тих чи інших реальних об'єктів і виступають як засоби їх наукового аналізу, наприклад, «чиста конкуренція», «чиста монополія» тощо. Зокрема, під чистою монополією розуміють випадок, коли в умовах ринку певний товар виробляється лише одним товаровиробником. А чистою конкуренцією називають ситуацію, коли однорідні за своїми споживчими якостями товари виробляються великою кількістю підприємств і продаються великій кількості покупців за ціною попиту та пропозиції, при цьому частка кожного товаровиробника в загальному обсязі пропозицій незначна. Зрозуміло, що на практиці такі випадки майже не зустрічаються, хоча названі категорії широко використовуються у маркетинговій практиці.

Мета ідеалізації - позбавити реальні об'єкти деяких притаманних їм властивостей і подумки наділити їх певними нереальними і гіпотетичними властивостями. При цьому мета досягається завдяки: багатоступінчастому абстрагуванню; переходу думки до кінцевого випадку розвитку певної властивості; простому абстрагуванню. Ідеалізація тісно пов'язана з мисленим експериментом, абстрагуванням та формалізацією.

4. Формалізація - метод вивчення об'єктів шляхом відображення їхньої структури у знаковій формі. Вона дає змогу розглядати явища в узагальненому вигляді через математичну логіку, формули, рівняння зв'язку, символи, графіки і схеми.

Під час формалізації елементи об'єктів зображують у вигляді певної символіки, за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики або хімії. Досить часто під час формалізації використовують латинський або грецький алфавіт (додаток А).

Як метод, формалізація виконує наступні функції:

- забезпечує узагальненість підходу до вирішення проблем;
- надає стислості та чіткості фіксації значень формалізованих об'єктів

пізнання;

– надає однозначності розуміння явищ структури (під час формалізації уникаємо багатозначності звичайної мови, наприклад, щодо якості молока визначаємо жирність, вміст поживних речовин, температуру тощо);

– дає змогу формувати знакові моделі об'єктів і замінювати вивчення реальних речей і процесів вивченням цих моделей.

5. Логічний метод - на основі логічних умовиводів дозволяє пояснити явища і процеси, розкрити існуючі теоретичні уявлення, сформулювати пропозиції або висунути нові теоретичні припущення щодо предмету дослідження. Логічний метод досліджує процеси в їх логічній послідовності, прямуючи від простого до складного, звільняючись при цьому від історичних випадковостей і подробиць. За цього методу дослідник на основі опрацювання, критичного аналізу і формулювання своїх пропозицій розкриває існуючі теоретичні уявлення або висуває нові припущення.

Логічний метод містить у собі елементи аксіоматичності та гіпотетичності.

Аксіоматизація (аксіоматичний метод) - побудова наукової теорії, при якій деякі твердження приймаються без доведень і використовуються для доведення інших тверджень відповідно до певних логічних правил. Базою для аксіоматизації є очевидні положення (аксіоми), які слугують вихідними початковими положеннями для отримання нових знань, обґрунтування нових теорій. За цим науковим прийомом теорія розробляється на основі дедуктивного принципу. Наприклад, не викликає сумнівів, що однією з головних галузей тваринництва України є скотарство, а тому підвищення його ефективності є важливим напрямком покращення фінансових результатів сільськогосподарських підприємств в цілому. В СРСР аксіомами вважались праці класиків марксизму-ленінізму, які виступали вихідними положеннями будь-якого наукового дослідження.

Гіпотетичний підхід ґрунтується на розробці гіпотези, тобто наукового припущення, що містить елементи новизни та оригінальності. Цей спосіб застосовується при дослідженні нових явищ, які не мають аналогів. Наприклад, він використовується при дослідженні явищ, що виникають при трансформації економіки, зокрема, як вплине прийняття певного нововведення у податковому законодавстві на обсяги надходжень до бюджету.

6. ***Історичний метод*** - передбачає дослідження виникнення, формування та розвитку процесів, явищ і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, закономірностей та суперечностей. Названий метод вивчає процеси у тій послідовності, в якій вони виникали, розвивались і змінювались один за одним у житті. Його використовують для виявлення закономірностей розвитку суспільних явищ за основними періодами їх історії.

Історичний метод включає наступні прийоми:

- періодизація – аргументований розподіл історичного (економічного) процесу або явища за періодами з урахуванням ступенів розвитку;

- деталізація – оцінка того чи іншого періоду з погляду відповідності вимогам часу, виявлення позитивних і негативних рис розвитку, протиріч та їх

причин;

- моделювання – розробка майбутньої моделі розвитку;
- прийом активної дії – практична робота з втілення розробленої моделі у життя, в т.ч. щодо вдосконалення суспільних економічних відносин.

Як відомо, зміна явища у часі називається динамікою. Ряд чисел, що характеризують цю зміну, називають показниками ряду динаміки. Маючи справу з такими показниками, дослідник завжди намагається знайти головну закономірність розвитку явища, тобто виявити головну тенденцію в зміні рівнів ряду, звільнену від дії випадкових чинників. З цією метою ряди динаміки піддають певній обробці з застосуванням математико-статистичних методів. Мета цих прийомів - елімінування (усунення) дії випадкових причин та встановлення характеру дії основних чинників, які визначають динаміку досліджуваних явищ.

Проте, поряд з динамічністю економічні процеси мають таку властивість, як інертність: зберігається механізм формування явищ і характер розвитку (темпи, напрям, коливання). При значній інертності процесу і незмінності умов його розвитку правомірно очікувати в майбутньому ті властивості і характер розвитку, які були в минулому. На цій основі можна передбачити динаміку явищ у майбутньому, тобто прогнозувати їх розвиток.

Логічний та історичний підходи поєднані між собою, адже кожне знання, отримане за допомогою логіки повинно розглядатися в історичному аспекті.

7. ***Системний підхід*** - передбачає комплексне дослідження об'єктів як складних систем, шляхом вивчення їх структури та механізмів утворення, виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи. Системний аналіз виник у 60-х роках ХХ століття і досить широко розвивається, проте єдиної процедури проведення системного аналізу в наукових дослідженнях поки що немає. Системний підхід полягає у вивченні об'єкту дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему. Під час дослідження об'єкт оцінюються з усіма факторами, умовами, обставинами, які зумовлюють його функціонування.

5.4. Методи, що використовуються на емпіричному і теоретичному рівнях дослідження

До методів, що застосовують на емпіричному й теоретичному рівнях досліджень, традиційно відносять абстрагування, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, моделювання та ін.

1. ***Абстрагування*** (від лат. abstrahere - відволікання) – науковий прийом мисленого відокремлення несуттєвих властивостей і відносин об'єкта дослідження та виділення ознак, що цікавлять дослідника.

Абстрагуватись від чогось означає відкинути в уяві частину властивостей, зв'язків об'єкта пізнання, і виділити, зафіксувати, одну чи кілька найважливіших рис. Отже, абстрагування – це уявне відкидання частини властивостей об'єкта, відвернення (відволікання) від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох

сторін, які цікавлять дослідника.

В економічній практиці використовується таке поняття «гомо економікус» - середньостатистична людина, що не має індивідуальних рис. Такої людини немає у природі, але використання цього поняття дає можливість передбачити відношення багатьох людей до можливих економічних змін у суспільстві.

Розрізняють процес абстрагування і результат абстрагування – абстракцію. Процес абстрагування - це сукупність операцій, які призводять до отримання абстракції. Результатом застосування наукової абстракції є знання про деякі сторони об'єктів, формування понять, економічних категорій, виявлення і формування законів. Прикладами абстракції є численні поняття, якими оперує людина і в науці, і в повсякденному житті: майно, житло, рослина і т.п.

Процес абстрагування проходить два етапи:

1) вивчають характеристики об’єкта, поділяють їх на суттєві і несуттєві, тобто виділяють важливе в явищах і встановлюють незалежність або слабку залежність досліджуваних явищ від певних факторів (несуттєві або випадкові вважають незмінними (постійними) і ігнорують);

2) замінюють один об’єкт іншим, простішим, що зберігає головне в складному, який виступає моделлю.

Наприклад, при дослідженні чинників, що формують собівартість продукції, беруться до уваги чинники виробничі, економічні та організаційні. При цьому ігноруються другорядні фактори – соціальні, екологічні тощо.

Існують такі види абстрагування:

– ототожнення – створення нових понять шляхом об’єднання предметів чи явищ, пов’язаних за своїми властивостями, в особливий клас (відволікання від деяких індивідуальних властивостей предметів, наприклад, об’єднання витрат на виробництво продукції у статті витрат);

– ізолювання – виділення властивостей і відношень, невід’ємно пов’язаних з предметами, і позначення їх певними назвами;

– конструктивізація – відволікання від невизначеності меж реальних об’єктів (зупиняється безперервний рух тощо);

– актуальна нескінченність – відволікання від незавершеності (і завершеності) процесу утворення нескінченної множини, від неможливості задати її повним переліком всіх елементів (така множина розглядається як існуюча);

– потенційна здійсненність – відволікання від реальних меж людських можливостей, зумовлених обмеженістю тривалості життя у часі та просторі (нескінченність виступає вже як потенційно здійсненна).

2. ***Аналіз*** - метод наукового пізнання, який дозволяє умовно поділити об’єкт дослідження, як ціле, на частини з метою його детального вивчення. Кожна з виділених частин вивчається окремо у межах єдиного цілого, наприклад, показники успішності студентів факультету аналізують в розрізі окремих курсів та груп; аналіз продуктивності праці робітників проводиться по підприємству в цілому і в розрізі підрозділів.

Аналіз дозволяє звести складне до простого і полягає в практичному або розумовому розчленуванні цілого на складові частини (елементи) і виділенні

окремих сторін, ознак, властивостей, відносин з метою їх детального вивчення. Цей метод дозволяє з’ясувати структуру об’єкта, внутрішню сутність і природу явища або процесу, який вивчається, його залежність від факторів формування. Розкладання об’єкта матеріального світу можна здійснити за допомогою механічних, електричних, хімічних або інших способів. При вивченні процесу аналіз дозволяє виділити в ньому головні етапи, суперечливі тенденції тощо.

Зазначене вище поняття аналізу не слід ототожнювати з поняттям „аналіз” як синонім „наукового дослідження”. Останнє трактується як всебічне глибоке наукове вивчення предмету за допомогою різних прийомів, способів та методів дослідження. Прикладом такого дослідження є дисертаційні роботи, монографії. Є ще одне поняття аналізу – це «економічний аналіз» як самостійна економічна наука.

3. ***Синтез*** – метод наукового пізнання, спрямований на вивчення об’єктів в цілому, на основі об’єднання пов’язаних елементів в єдине. Синтез сприяє відновленню цілісності об’єкта дослідження у розмаїтті його проявів. Він дозволяє узагальнювати поняття, закони, теорії. Наприклад, фактори, які негативно впливають на показники продуктивності праці по окремих підрозділах, узагальнюють по підприємству в цілому.

Аналіз і синтез взаємопов'язані і являють собою єдність протилежностей. Залежно від рівня пізнання об'єкта та глибини проникнення в його сутність застосовуються аналіз і синтез різного роду.

Прямий, або емпіричний, аналіз і синтез використовуються на стадії поверхового ознайомлення з об'єктом, його елементарного пізнання. При цьому виділяють окремі частини об'єкта, виявляють його властивості, здійснюють найпростіші вимірювання, фіксують безпосередніх даних, що лежать на поверхні.

Зворотний (елементарно-теоретичний) аналіз і синтез широко використовуються для вивчення сутності досліджуваного явища. Тут операції аналізу і синтезу базуються на певних теоретичних міркуваннях, на базі припущень про причинно-наслідкові зв'язки різноманітних явищ.

Поглиблене вивчення сутності об'єкта забезпечує структурно-генетичний аналіз і синтез. При цьому поглиблено вивчають причинно-наслідкові зв'язки. Цей тип аналізу і синтезу потребує виділення в складному явищі елементів, які є головними, що вирішально впливають на інші сторони об'єкта.

4. ***Дедуктивний метод*** – це спосіб дослідження, при якому часткові, конкретні положення логічно виводяться із загальних принципів, висновок про певний елемент робиться на основі знання про загальні властивості цілого.

Теорія дедукції була розроблена Аристотелем та з часом вдосконалена із розвитком логіки як науки. Дедукція – форма достовірного (вірогідного) умовиводу від загального положення до часткового, в якому висновок про окремі випадки сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини. У цьому зв’язку доцільно навести вислів відомого літературного персонажу Шерлока Холмса: «якщо подробиці цілої тисячі справ Ви знаєте, як свої п’ять пальців, дивно було б не розгадати тисячу першу».

Отже, дедуктивний умовивід - це висновок про деякий елемент сукупності

на основі пізнання загальних властивостей усієї сукупності. Наприклад, якщо на ринку є дефіцит певної продукції, кожне підприємство, яке випускає таку продукцію, не буде мати проблем із її збутом.

При істинності вихідного знання дедукція дає істинні вивідні знання, без наявності вихідного знання цей метод не є ефективним.

5. ***Індуктивний метод*** – це спосіб дослідження, при якому логічний умовивід розвивається від конкретних (часткових) одиничних випадків до загального висновку, від окремих фактів до узагальнень. Цей метод був заснований Ф.Беконом (кінець XVI – початок XVII ст.).

Індукція – форма наукового пізнання, коли на підставі знання про частину елементів множини робиться висновок стосовно цієї множини в цілому. Індукція може розглядається також у широкому розумінні методу пізнання, як сукупність пізнавальних операцій від часткових положень до загальних.

Дедукція та індукція – взаємопротилежні методи пізнання. Дедуктивні судження істинні в тому випадку, коли всі його складові істинні. На відміну від індукції у дедуктивному судженні неможливо отримати невірний висновок маючи істинні посилання.

Є кілька варіантів установлення наслідкового зв'язку між методами наукової індукції:

а) метод єдиної подібності. Якщо два чи більше випадків досліджуваного явища мають лише одну загальну обставину, а всі інші обставини різні, то саме ця обставина є причиною досліджуваного явища. Наприклад, якщо у собівартості двох видів продукції спостерігається перевищення нормативних витрат за статтею «Паливно-мастильні матеріали», спільною обставиною тут є завищення собівартості внаслідок підвищення цін на пальне;

б) метод єдиної відмінності (розбіжності). Припускається, що єдина різниця обставин є причиною явища. Якщо випадок, у якому досліджуване явище настає, і випадок, в якому воно не настає, в усьому подібні і відрізняються лише однією обставиною, то саме ця обставина є причиною явища, яке досліджується. Наприклад, якщо у двох цехах, які займаються виробництвом однакової продукції, мають однакові виробничі потужності та схожі умови праці, проте в одному з них вище рівень шуму, і рівень продуктивності праці різний, вважають що перше явище (вищий рівень шуму) є причиною другого (зменшення продуктивність праці).

в) об'єднаний метод подібності і розбіжності - комбінація двох перших методів;

г) метод супутніх змін: виникнення або зміна одного явища викликає певну зміну іншого явища, оскільки ці явища перебувають у причинному зв'язку між собою. Наприклад, у цеху відсутня належна вентиляція, тому планом соціально-економічного передбачено встановити систему конденсування. Фактично робота проведена не була. Наслідками є: економія коштів на проведення робіт по встановленню вентиляції, неналежні умови роботи є причинами збільшення захворюваності робітників, яким було виплачено за листами тимчасової непрацездатності, суму, що перевищує вартість встановленого кондиціонеру. Тобто, друге явище є причиною першого щодо

соціальної і економічної залежності;

д) метод залишків (решт): якщо складне явище викликане складною причиною, яка являє собою сукупність певних обставин, і відомо, що деякі з них є причиною частини явища, то решта цього явища викликається обставинами, що залишилися. Наприклад, у досліджуваній сукупності продуктивність худоби на 60% залежить від годівлі, на 20% - від породи і на 20% від інших чинників.

Індукція (або узагальнення) буває повною і частковою. Повна індукція полягає в дослідженні кожного випадку, який входить до класу явищ, з приводу яких робляться висновки. Подібна можливість видається рідко, оскільки окремих випадків безліч. Тому частіше узагальнення роблять на основі вивчення типових випадків. Однак індукція на основі обмеженого обсягу даних не приводить до універсальних або принципових висновків.

Крім того, об'єктом наукового дослідження часто виступають поодинокі неповторні за своїми індивідуальними характеристиками події, предмети і явища. При їх поясненні та оцінюванні ускладнене застосування як дедуктивних, так й індуктивних міркувань. У такому разі вдаються до висновків за аналогією, коли порівнюють нове поодиноке явище з іншим, відомим, схожим з ним поодиноким явищем і поширюють його властивості на раніше отриману інформацію. При цьому, слід пам'ятати, що немає повної логічної аналогії, оскільки не буває двох абсолютно однакових обставин. Ось чому аналогією рідко можна користуватися, не звертаючись до інших видів доказів.

6. ***Порівняння*** – процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об’єктам дослідження.

Порівняння - один із найпоширеніших методів пізнання. Застосування цього методу доцільне, якщо порівнюються явища, між якими є певна об'єктивна спільність. Порівняння необхідно здійснювати за найсуттєвішими, найважливішими (в межах конкретного пізнавального завдання) рисами.

В економічному аналізі спосіб порівняння застосовується у вигляді порівняння з планом, з нормативом, з минулим, з кращим, з середніми даними. Умовами порівняння показників є співставність, єдність по змісту і структурі, одиниці виміру, обсягу охоплення одиниць сукупності тощо. Наприклад, показник «обсяг виробництва продукції сільського господарства» може визначатися різними способами – за цінами реалізації, порівняльними цінами або виробничою собівартістю. Обчислені показники будуть відрізнятися розмірами, складом, часом, для яких вони визначені і т.д.

Виявлені у результаті порівняння відхилення є об’єктом подальшого аналізу. При цьому встановлюють причини відхилень.

7. ***Аналогія*** – метод наукового умовиводу, при якому пізнання одних предметів і явищ досягається на підставі їх схожості із іншими. Цей метод базується на схожості окремих властивостей різних предметів і явищ Наприклад продуктивність праці по галузі може досліджуватися не по кожному підприємству, а лише по відібраним у якості аналога підприємствам, що

випускають типову продукцію та мають однакові умови виробництва. При цьому отримані результати поширюються на всі аналогічні підприємства.

8. ***Моделювання*** –спосіб наукового пізнання, який полягає у заміні об’єкта дослідження на його аналог – модель, яка зберігає істотні ознаки оригіналу.

Моделювання є непрямим, опосередкованим методом наукового пізнання на основі вивчення моделей об’єктів, процесів і конструкцій, які не можливо або незручно досліджувати в природних умовах. Він базується на аналогії - можливості вивчення реального об’єкта через подібного до нього і доступнішого, а саме моделі.

За допомогою моделювання вивчаються ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню або коли дослідження безпосередньо самого об’єкту ускладнене, дороге, потребує тривалого часу тощо. Моделювання дозволяє вивчити внутрішні й зовнішні зв’язки об’єкта, прискорити процес дослідження й цим скоротити термін впровадження одержаних нових результатів.

Схема здійснення моделювання: постановка завдання → створення або вибір моделі → дослідження моделі → переведення знань з моделі на оригінал.

Під моделлю розуміють штучну уявну або матеріальну систему, що відбиває основні властивості досліджуваного об'єкта - оригіналу. Модель - це відображення у зручній (спрощеній, узагальненій) формі багаточисельної інформації про досліджуваний об'єкт.

За типом моделі поділяють на фізичні, математичні та природні.

Фізичні моделі дозволяють наочно ілюструвати саме ті процеси, що мають місце у природі. За допомогою таких моделей можна вивчати вплив окремих параметрів на певний фізичний процес.

Природні моделі уявляють собою змінені за масштабом об'єкти дослідження. Це дозволяє найбільш повно досліджувати процеси, що протікають за природними умовами.

Математична модель показника – це правило його побудови, яке визначає обчислювальні операції для його знаходження та одиниці виміру. Різновидом математичної моделі є графічна модель. Математичну модель можна задати за допомогою функціонального співвідношення, у вигляді системи алгебраїчних рівнянь, диференційних або інтегральних рівнянь.

Виділяють наступні типи математичних моделей:

- адитивні $Y = A + B + C ... + D$. Їх використовують у випадку, коли показник є алгебраїчною сумою інших первинних показників. Наприклад, продукція сільського господарства складається з продукції рослинництва і тваринництва;

- мультиплікативні $Y = A \times B \times C ... \times D$. Використовують, коли показник є добутком кількох первинних показників. Наприклад, при визначенні вартості реалізованої продукції одного виду множать його кількість на ціну одиниці;

- кратні $Y = \frac{A}{B}$. Застосовують, якщо результативний показник є часткою ділення одного показника на інший. Наприклад, середній надій на одну корову обчислюють відношенням валового надою на чисельність поголів’я;

- комбіновані (змішані) – це поєднання в різних комбінаціях попередніх моделей. Наприклад, $Y = \frac{A+B}{C}; Y = \frac{A}{B+C}; Y = (A+B)C$.

Проте, у багатьох випадках надзвичайно важко чи взагалі неможливо відшукати аналітичний вираз, що відображає сутність досліджуваного процесу. Отже, мають місце випадки, коли реалізувати аналітичні підходи досить складно.

Крім наведеної класифікації моделей в літературі зустрічаються й інші. Наприклад, моделі поділяють на предметні (які відтворюють фізичні, динамічні, геометричні характеристики об'єкта) та знакові (інформаційні у вигляді схем, креслень, формул); або класифікують на матеріальні (втілені у металі, склі, дереві та інших матеріалах) та ідеальні (фіксуються у таких наочних елементах як креслення, рисунки, схеми тощо).

9. ***Математично-статистичні методи*** – методи обробки отриманих даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників, інтерпретації їх змісту.

Під час досліджень соціально-економічних явищ широко використовується вибірковий метод, теоретичні засади якого розроблені статистичною наукою. Причинно-наслідкові зв'язки соціально-економічних явищ досліджуються методами аналітичних групувань, кореляційно-регресійного, дисперсійного аналізу, прийомами елімінування (індексний аналіз, способи абсолютних і відносних різниць, ланцюгових підстановок). Значно розширюються аналітичні можливості статистичних методів при умілому використанні статистичних графіків (графо-аналітичиий метод), номограм, табличного, балансового і багатомірного методів аналізу.

10. ***Контент-аналіз або формалізований аналіз змісту документа*** – це метод якісно-кількісного аналізу масиву документів з метою одержання об'єктивної, систематизованої і узагальненої інформації.

Суть методу полягає в находженні і виділенні в тексті певних смислових понять, одиниць аналізу, що являють інтерес для дослідника, а також визначенні частоти їх застосування в документі залежно від змісту.

Під час контент-аналізу в певному інформаційному масиві (тексті, магнітофонному запису і т.д.) підраховують окремі змістовні одиниці, які цікавлять дослідника. До класичних одиниць аналізу відносять: слово, термін, поняття, судження, закінчена думка, тема, персонаж або клас персонажів, автор, ціле повідомлення або публікація, фраза. Крім того, підраховують число рядків або хвилин ефірного часу, які відведені даній змістовній одиниці, площу газетної шпальти. Ретельний підрахунок частоти вживаності кожної одиниці спостереження у тексті дає змогу виявити закономірності, які традиційними методами вивчити неможливо.

Питання для самоперевірки

1. Методика наукових досліджень.
2. Загальнонаукові методи дослідження.
3. Методи емпіричного дослідження.
4. Спостереження як метод дослідження.
5. Експеримент як метод наукового дослідження.
6. Опитування як метод наукового дослідження.

Список рекомендованої літератури

1. Белуха Н. Т. Основы научных исследований в экономике. / Белуха Н. Т. – К. : Вища школа, 1985. – 215 с.

2. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.

3. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.

4. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / Крушельницька О.В. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.

5. Лудченко А. А. Основы научных исследований. Учебное пособие. / Лудченко А А. и др. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 114 с.

6. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. / Романчиков В. І. – К. : Ф.”Віпол”, 1997. – 242 с.

7. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

8. Соціологія: Курс лекцій; за ред. В. М. Пічі. Навчальний посібник. - [Друге видання, виправ. і допов.] - Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – с. 312.

9. Ульяніч В. А. Методи економічного аналізу. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів. / Ульяніч В. А. – Полтава: ПДАА, 2002. – 34 с.

10. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко П. М. – К. : „Знання-Прес”, 2002. – 293 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Методи збору даних при дослідженні соціальних явищ.
2. Спостереження – поняття, переваги і недоліки.
3. Види спостережень.
4. Експеримент як метод соціального дослідження.
5. Класифікація видів експерименту.
6. Правила складання анкет.
7. Складові частини анкети.
8. Класифікація питань, які використовуються в анкетах.
9. Логічний контроль і апробація складеної анкети.
10. Класифікація видів інтерв’ю.
11. Ситуація інтерв’ю, її складові.
12. Правила проведення інтерв’ю.
13. Панельне опитування.

Практичне завдання 3. Проведення опитування

Ключові поняття

Анкета – упорядкована за змістом та формою система питань і висловів, утілена у вигляді опитувального листа.

При розробці анкети дотримуватися наступних правил:

1. Зміст анкети повинен відповідати меті та завданням дослідження.
2. Запитання повинні бути ясними, чіткими, зрозумілими.
3. Перше питання анкети не повинно бути ні дискусійним, ні провокаційним.
4. Розташування питань повинно відповідати вимогам логіки: спочатку встановлюється той чи інший факт, а вже потім він оцінюється.
5. Питання слід розташовувати так, щоб впродовж всього процесу заповнення анкети зберігався інтерес до неї та стимулювалося бажання відповідати на запитання.
6. Питання можна об'єднувати у блоки по тематичному та проблемному принципу.
7. При формулювання варіантів відповідей, які наведені в анкеті, потрібно уникати психологічного тиску на респондента, нав'язування йому певної точки зору.
8. Респонденту необхідно забезпечити можливість ухилитися від прямої відповіді.
9. Анкета повинна бути виважена за часом і побудована з урахуванням умов проведення опитування.
10. При складанні питань слід враховувати можливості пам'яті респондента, його здатність до аналізу і узагальненню власних вчинків і поглядів
11. Особливу увагу слід звернути на оформлення анкети: чіткість шрифту, наявність місця для запису відповідей. Текст питання не можна розривати, переносити його частину на іншу сторінку.

Біваріантний аналіз використовують для перевірки гіпотез щодо наявності або відсутності зв'язку між двома або більше змінними. Математично можливий зв'язок між ознаками розкривається при перевірці нульової гіпотези за допомогою χ^2-критерію (хі – квадрат). При проведенні χ^2-тесту порівнюють фактичні (емпіричні) частоти з очікуваними (теоретичними).

Порядок проведення χ^2 - тесту:

1. Будується перехресна таблиця, у якій у вигляді матриці даних представляють комбінації взаємозв'язків між змінними. Для кожної комбінації у матрицю заносять емпіричні частоти.
2. Формулюються нульова і конкуруюча гіпотези. У якості нульової гіпотези висувається припущення, що зв'язок між змінними відсутній, у якості конкуруючої - що зв'язок між змінними існує.
3. Визначають теоретичні частоти для кожної клітинки перехресної таблиці за формулою:

$$f'_{ij} = \frac{f_i \times f_j}{\Sigma f},$$

де f'_{ij} - теоретична частота показника по i-му рядку j-го стовпця,

f_i - сума частот по i-му рядку,

f_j - сума частот по j-му стовпцю;

Σf - загальна сума частот.

4. Порівнюють фактичні і теоретичні частоти за допомогою розрахунку χ^2 - критерію за формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_{ij} - f'_{ij})^2}{f'_{ij}},$$

де f_{ij} - фактична частота показника по i-му рядку j-го стовпця,

f'_{ij} - теоретична частота показника по i-му рядку j-го стовпця.

5. За стандартними математичними таблицями знаходять критичне значення критерію χ^2 при заданому рівні істотності (імовірності) α та числі ступенів вільності ν.

Число ступенів вільності ν знаходиться як:

ν = (кількість стовпців – 1) × (кількість рядків – 1).

Критичне значення знаходиться в таблиці стандартних значень (додаток Б) на перетині рядка, значення якого відповідає значенню показника ν, і стовпця, значення якого дорівнює показнику α.

6. Порівнюють розрахункове і критичне значення χ^2. Якщо розрахункове значення більше або дорівнює критичному – нульова гіпотеза відхиляється, якщо менше – приймається.

Приклад застосування χ^2 - тесту.

В результаті маркетингового дослідження 300 споживачів стосовно того якій торговій марці (Х чи У) вони віддають перевагу були отримані наступні результати: 75 чоловіків і 40 жінок обрали марку Х, 25 чоловіків і 160 жінок – марку У. Потрібно перевірити чи існує зв'язок між статтю споживача та вибором ним торгової марки.

Таблиця 6

Аналітичні дані можливого взаємозв'язку статі та вибору торгівельної марки

Марка	Стать		Сума
	Чоловіки	Жінки	
X	75 (75%) a	40 (20%) b	115
Y	25 (25%) c	160 (80%) d	185
Сума	100	200	300

Емпіричні частоти: a = 75, b = 40, c = 25, d = 160.

Нульова гіпотеза (H_o): зв’язок між статтю та вибором торгової марки відсутній.

Конкуруюча гіпотеза (H_1): зв’язок між статтю та вибором торгової марки існує.

Теоретичні частоти для кожної клітинки таблиці мають значення:

a' = (115 × 100) / 300 = 38

b' = (115 × 200) / 300 = 77

c' = (185 × 100) / 300 = 62

d' = (185 × 200) / 300 = 123

Розрахункова величина χ^2:

$$\chi^2 = \frac{(a-a')^2}{a'} + \frac{(b-b')^2}{b'} + \frac{(c-c')^2}{c'} + \frac{(d-d')^2}{d'} =$$

$$= \frac{(75-38)^2}{38} + \frac{(40-77)^2}{77} + \frac{(25-62)^2}{62} + \frac{(160-123)^2}{123} = 87{,}0$$

Визначаємо число ступенів вільності: ν = (2 – 1) × (2 – 1)=1.

Рівень істотності встановимо α=0,001=0,1% (гарантія імовірності – 99,9%).

Для зазначених числа ступенів вільності та рівня істотності (α=0,001; 1) табличне значення χ^2 дорівнює 10,8. Оскільки воно менше за розрахункове значення 87,0, нульова гіпотеза відхиляється. Таким чином, між вибором торгової марки та статтю існує взаємозв’язок.

Зміст завдання: Скласти анкету для проведення письмового опитування в академічній групі та проаналізувати її результати за допомогою χ^2-тесту за однією парою ознак.

Практичне заняття 4. Формулювання висновків за результатами досліджень

Ключові поняття

Висновки – це послідовне, логічне, стисле підсумовування, узагальнення отриманих результатів і виявлених закономірностей, викладення власних міркувань і тверджень щодо проблеми, співставлення їх з метою та завданнями дослідження. Особливістю наукового стилю є використання певних «мовних кліше», тобто сталих речових штампів.

Традиційні мовні обороти формування висновків:

– для початку висновків - «за результатами проведеного дослідження…», «як свідчать результати аналізу…», «проведене дослідження дозволяє зробити висновок…», «результати дослідження, наведені в табл. 1 , свідчать про…» і т.п.;

– для виявлення причинно-наслідкових зв'язків - «зміна досліджуваної ознаки зумовлюється...», «у зв'язку з тим, що…», «за рахунок зміни…», «у результаті …», «під впливом дії факторів…», «внаслідок того, що...», «у зв'язку тим, що…», «відповідно до цього…», «завдяки тому, що…» і т.д.

– для виразу заперечення - «проте», «але», «незважаючи на те, що», «втім», «тоді як», «однак», «поряд із цим», «навпаки», «тим часом» та ін.;

– для послідовності розвитку думки - «спочатку», «насамперед», «передусім», «перш ніж проаналізувати …, звернемось до …», «варто також зазначити …», «перш ніж вказати на …, слід розглянути …», «… дає підстави стверджувати, що ...», «зупинимось на…», «крім того…», «по-перше, … по-друге» тощо;

– для зазначення ступеня вірогідності одержаних результатів - «очевидно, що ...», «звичайно …», «звісно …», «певна річ …», «переконливо доведено, що …», «можна припустити, що …», «ймовірно, що …», «можливо, що …» і т.п.;

– для підсумовування - «узагальнюючи вищенаведене, слід відзначити, що …», «вище сказане дозволяє зробити наступні висновки …», «вище наведені розрахунки свідчать про ...», «отже, проведені розрахунки...», «підсумовуючи результати досліджень …», «підбиваючи підсумки вище-викладеного …», «на завершення (насамкінець) зазначимо …», «отже ...» і т.д.

Правила подання числової інформації:

– Числові значення величин з одиницями вимірювання (за винятком найменувань часових меж) записують арабськими цифрами: *150 ц зерна, 30 л молока* (але: *п'ять місяців*).

– Якщо кількісний числівник від 1 до 9 не супроводжується назвою одиниці виміру, він позначається словом: *п'ять угод, сім працівників* і т. ін.

– Починаючи з десятків тисяч, числа позначаються словесно-цифровим способом (тис., млн., млрд.): *17 млн. грн., 20 тис. га* і т. ін.

– Прості та складні порядкові числівники можуть записуватись словами: *другий, двадцять п'ятий* і т.п.

– Порядкові числівники, позначені арабськими цифрами, мають мати відмінкові значення: *3-тя декада, 90-ті роки* і т. ін.

– При переліку порядкових числівників відмінкове значення ставиться один раз: *товари 1 та 2-го сорту, пшениця 1 та 2-го класу* і т.п.

– Без відмінкових закінчень записують порядкові прикметники, позначені арабськими цифрами, якщо вони стоять після іменника, до якого відносяться: *на рис. 2, у табл. 5* і т. ін.

– Порядкові числівники, позначені римськими цифрами, не супроводжуються вказівкою на відмінкові закінчення: *V сесія Верховної Ради, I квартал* і т.п.

– Числівники, що входять до складних слів, пишуться цифрами: *10-відсоткова вибірка*. При змішаному способі написання цифрова частина не супроводжується відмінковими закінченнями: *20-тонний, 5-річчя* і т. ін.

– Якщо наводиться діапазон значень, виражених в одній одиниці виміру, вона вказується після останнього числового значення*: 5-7 годин, від 9 до 15 грн.*

Зміст завдання: За даними річних звітів (форма 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств») визначити вплив факторів на зміну прибутку від реалізації зернової продукції способом абсолютних різниць.

Таблиця 7

Розрахунки прибутку від реалізації зерна в ___________

Показники	Умовні позначення	Базисний ..... р.	Звітний .... р.	Відхилення (+;-)
1. Реалізовано, ц	*q*			
2. Виручка на суму, грн.	*pq*			
3. Собівартість реалізованої продукції, грн.	*zq*			
4. Прибуток (+), збиток (-), грн. (п.2-п.3)	*pq- zq*			
5. Ціна 1 центнера, грн. (п.2/п.1)	*p*			
6. Собівартість 1 центнера, грн. (п.3/п.1)	*z*			

Загальна зміна розміру прибутку від реалізації зерна:

$$\Delta = (p_1 q_1 - z_1 q_1) - (p_0 q_0 - z_0 q_0) .$$

де q_0 і q_1 – кількість реалізованої продукції в базисному і звітному періодах;

p_0 і p_1 – ціна одиниці продукції в відповідних періодах;

z_0 і z_1 – собівартість одиниці продукції у відповідних періодах.

в тому числі за рахунок:

1) збільшення (зменшення) кількості виробленої продукції:

$$\Delta_q = (q_1 - q_0) \times (p_0 - z_0) ;$$

2) підвищення (зниження) собівартості 1 ц:

$$\Delta_z = (z_0 - z_1) \times q_1 ;$$

3) підвищення (зниження) ціни реалізації 1 ц:

$$\Delta_p = q_1 (p_1 - z_0) - q_1 (p_0 - z_0) .$$

Висновки:

Тести до матеріалу теми

1. Науковий метод – це:

а) спосіб досягнення мети, сукупність прийомів і операцій теоретичного чи практичного освоєння дійсності, а також спосіб людської діяльності, організований певним чином;

б) специфічні прийоми і способи, пристосовані для дослідження предмета;

в) спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв’язку та розвитку, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження;

г) сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку та операції з

фактичним матеріалом.

2. Методика дослідження це:

а) сукупність теоретичних положень про принципи побудови, засоби, методи і форми науково-пізнавальної діяльності;

б) спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку;

в) сукупність методів, прийомів і правил дослідження;

г) система правил використання методів, прийомів та способів для проведення конкретного дослідження.

3. Методологія, як система методів дослідницької діяльності, поділяється на три види, серед яких окремо не виділяють:

а) фундаментальну методологію;

б) загальнонаукову методологію;

в) наукову методологію;

г) конкретнонаукову методологію.

4. Система методів дослідницької діяльності, які використовуються в усіх або у переважній більшості наук, носить назву:

а) загальнонаукова методологія; б) теоретична методологія;

в) фундаментальна методологія; г) наукова методологія.

5. Який з нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується на емпіричному етапі дослідження:

а) моделювання; б) спостереження;

в) ідеалізація; г) конкретизація.

6. Який з нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується на теоретичному етапі дослідження:

а) спостереження; б) опитування;

в) експеримент; г) формалізація.

7. Який з нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується як на емпіричному, так і на теоретичному етапі дослідження:

а) спостереження; б) абстрагування;

в) ідеалізація; г) формалізація.

8. Спостереження це:

а) система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, спрямованих на отримання точних об'єктивних даних про соціальне явище чи процес, що вивчається;

б) цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них факторів, взаємодії між явищами;

в) планомірний, цілеспрямований збір даних про суспільні явища і процеси шляхом їх безпосередньої реєстрації та узагальнення;

г) системне спостереження, опис та інтерпретація відрізків соціальної дійсності з метою перевірки гіпотез та теорій.

9. Невключеними називають спостереження, під час яких:
а) об'єкт знаходиться в природних умовах;
б) об'єкт знає, що за ним спостерігають;
в) об'єкту не повідомляють що за ним спостерігають;
г) дослідник не вступає у прямий контакт із об'єктом дослідження.

10. Метод дослідження явищ способом активного впливу на них за допомогою створення нових умов або ж через спрямування перебігу процесу в новому напрямі носить назву:
а) дослідження у штучно створених умовах;
б) лабораторне дослідження;
в) експеримент;
г) спостереження.

11. Умова або система умов, які вводяться, управляються і контролюються дослідником під час експерименту, носять назву:
а) експериментальний чинник;
б) факторна характеристика;
в) контрольна характеристика;
г) нейтральна характеристика.

12. Характеристики, зміна яких вивчається в ході експерименту, називають:
а) досліджуваними; б) експериментальними;
в) контрольними; г) факторними.

13. Лінійні (послідовні) експерименти, це експерименти в яких:
а) дослідження починається у теперішньому часі і продовжується у майбутньому;
б) явище досліджується від моменту часу у минулому до теперішнього;
в) досліджуються контрольні характеристики експериментального об'єкта (групи) до і після експерименту;
г) приймають участь контрольна і експериментальні групи, контрольні характеристики яких порівнюють до і після досліду.

14. Науковий прийом мисленого відокремлення несуттєвих властивостей і відносин об'єкта дослідження та виділення ознак, що цікавлять дослідника носить назву:
а) ізолювання; б) ототожнення;
в) абстракція; г) абстрагування.

15. Як називають процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними:

а) вимірювання; б) порівняння;
в) аналіз; г) моделювання.

16. Логічний метод:

а) на основі логічних умовиводів дозволяє пояснити явища і процеси, розкрити існуючі теоретичні уявлення, сформулювати пропозиції або висунути нові теоретичні припущення щодо предмету дослідження;

б) передбачає дослідження виникнення, формування та розвитку процесів, явищ і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення зв'язків, закономірностей та суперечностей;

в) дає змогу розглядати явища в спрощеному, узагальненому вигляді через математичну логіку, формули, рівняння зв'язку, символи, графіки і схеми;

г) передбачає комплексне дослідження об'єктів як складних систем, шляхом вивчення їх структури та механізмів утворення.

17. Метод, який передбачає дослідження виникнення, формування та розвитку процесів, явищ і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей, носить назву:

а) сходження від абстрактного до конкретного;
б) історичний метод;
в) емпіричний метод;
г) логічний метод.

18. Спосіб дослідження, при якому часткові положення виводяться із загальних принципів, висновок про певний елемент робиться на основі знання про властивості цілого, носить назву:

а) індуктивний метод; б) дедуктивний метод;
в) аналіз; г) синтез.

19. Який із нижчеперелічених методів не відноситься до математико-статистичних методів:

а) кореляційний аналіз; б) індексний аналіз;
в) дисперсійний аналіз; г) контент-аналіз.

20. Порівняння – це:

а) спосіб дослідження, при якому логічний умовивід розвивається від конкретних (часткових) одиничних випадків до загального висновку, від окремих фактів до узагальнень

б) науковий прийом мисленого відокремлення несуттєвих властивостей і відносин об'єкта дослідження та виділення ознак, що цікавлять дослідника;

в) спосіб наукового пізнання, який полягає у заміні об'єкта дослідження на його аналог – модель, яка зберігає істотні ознаки оригіналу;

г) процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об’єктам дослідження.

Вірні відповіді: 1 – в; 2 – г; 3 – в; 4 – а; 5 – б; 6 – г; 7 – б; 8 – в; 9 – г; 10 – в; 11 – а; 12 – в; 13 – в; 14 – г; 15 – б; 16 – а; 17 – б; 18 – б; 19 – г; 20 – г.

ТЕМА 6
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

6.1. Наукова інформація
6.2. Наукові документи
6.3. Техніка роботи з науковою літературою

6.1. Наукова інформація

Інформація (в перекладі з латинської - роз'яснення) є одним із загальних понять науки, яке означає певні відомості, сукупність даних, знань, детальна систематизована подача певного матеріалу. Вона включає відомості про об'єкти і явища об'єктивного світу, їх параметри, стан та кількісні і якісні зміни.

В Україні прийняті та діють Закони «Про інформацію» та «Про науково-технічну інформацію». У них дається тлумачення цих понять. Під інформацією Закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. Під науково-технічної інформацією - документовані або публічно оголошувані відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності.

Головні принципи інформаційних відносин, встановлені Законом:

- гарантованість права на інформацію усім громадянам України, юридичним особам і державним органам;
- доступність інформації та свобода обміну нею;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність отримання, використання, поширення і зберігання інформації.

Наукова інформація – це логічна інформація, отримана в процесі пізнання, яка адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується на практиці. Наукова інформація є теоретичним і експериментальним підґрунтям наукових досліджень. Вона є доказом обґрунтованості наукових положень, їх достовірності та новизни.

Інформація виступає і як предмет, і як результат наукової діяльності. Наукова інформація дозволяє матеріалізувати результати інтелектуальної праці, дати її кількісну та якісну оцінку. Потенційно будь-яка наукова діяльність продуктивна, але якщо результат цієї праці не має форми певних відомостей, він не може з економічної токи зору відігравати роль товару.

Рівень розвитку науки значною мірою визначається характером, достовірністю наукової інформації. Існує думка, що вирішення науково-технічних проблем на 90% залежить від інформації й на 10% - від інтуїції.

Сучасний етап розвитку людства відзначається надзвичайно швидкими темпами накопичення і передачі інформації. Потік наукової інформації щорічно зростає. При цьому, навіть ознайомитись з усіма публікаціями, що відносяться до певної порівняно вузької наукової проблеми, досліднику практично

неможливо. Крім того, інформація, що надходить з різних джерел, часто буває суперечливою. Тобто, у сучасному світі виникло протиріччя між виробництвом інформації, її споживанням і використанням. При цьому інформація досить швидко «старіє» і потрібно постійне оновлення матеріалів. Є думка, що інтенсивність старіння інформації становить для газет - 10% на день, для журналів - 10% на місяць, для книг і монографій - 10% на рік. Тому вміння оперативно знаходити і опрацьовувати потрібну інформацію є важливою якістю дослідника.

Увесь потік інформації можна класифікувати за різними ознаками, наприклад, за призначенням, формою сприйняття, ступенем опрацювання тощо.

Наукова інформація поділяється на первинну та вторинну.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка результатом безпосередніх спостережень, експериментів, опитувань, вивчення фактичного досвіду. Тобто це фактичні дані, зібрані дослідником.

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження. Тобто це опубліковані документи, огляд інформації з теми. Вона включає інформаційні видання, довідкову літературу, каталоги і картотеки, бібліографічні видання, комп’ютерні бази даних.

Крім того, інформацію поділять на нову, яка відображає новизну запропонованого рішення теоретичної або практичної задачі, та релевантну, яка раніше містилась в аналогах. Прикладом нової інформації є розробка проекту нової методики нормування виробничих запасів, у випадку використання методичних вказівок з нормування, інформація, що міститься в останніх, вважається релевантною.

Джерелом інформації, яку використовують наукові працівники, є монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті, дисертації та автореферати дисертацій, звіти про науково-дослідні роботи, матеріали науково-технічних і виробничих нарад, науково-технічні та технічні проекти, нормативні документи тощо.

За змістом наукова інформація поділяється на:

- інформацію про наукові факти;
- інформацію про наукові гіпотези, концепції та теорії;
- інформацію, що об’єднує певну сукупність наукових фактів, гіпотез, концепцій, теорій і законів, що утворюють основу певної науки або галузі знань;
- інформацію, що відображає і формує загальний підхід до пізнання і вимірювання навколишнього середовища.

Основним шляхом створення наукової інформації є науково-інформаційна діяльність – сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави, що полягає і її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні.

Наука може розвиватися лише за умови обміну науковою інформацією, тобто необхідна система комунікацій, що обслуговують сферу спілкування. Інформація може передаватись письмовим або іншим способом, наприклад, за допомогою умовних сигналів із використанням технічних засобів.

Накопичення та передача наукової інформації починається з науковця, який генерує наукову ідею чи концепцію. Це можуть бути як окремі вчені, так і колективи авторів, дослідницькі групи, наукові школи, установи, інститути. Сформулювавши наукову ідею, автор ділиться нею з колегами, науковим керівником, які допомагають визначити подальший напрям її розвитку. Далі інформація поширюється серед широкого кола фахівців у формі наукової доповіді (повідомлення) на конференціях, симпозіумах, семінарах, оформляється у вигляді наукового звіту чи статті (в письмовому чи електронному вигляді). Каналами передачі інформації, способами їх обміну можуть бути зустрічі, конференції, видавництво, редакція журналу, радіо, телебачення, Інтернет та інші канали, що забезпечують можливість безпосередньої чи опосередкованої наукової комунікації.

Є багато підходів до класифікації наукової комунікації, її поділяють на пряму (безпосереднє спілкування фахівців, зайнятих у науково-дослідницькому процесі); опосередковану (комунікація між ученими через наукові публікації); вертикальну (між науковим керівником і дисертантом); горизонтальну (пов'язує здобувача з представниками наукової школи) та ін. Однак найпоширенішим є поділ наукових комунікацій на формальні і неформальні, документні і недокументні, між якими встановлено тісний взаємозв'язок.

Інформаційні потреби задовольняються такими видами передачі інформації як формальна і неформальна.

Формальна передача інформації здійснюється через спеціально створені структури для накопичення, оброблення і поширення наукового знання: видавництва, редакції газет і журналів, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, радіо, телебачення, бібліотеки, інформаційні центри, музеї, архіви тощо. З метою задоволення інформаційних потреб, органи державної влади та місцевого самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних. В Україні також створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації, яка включає галузеві інформаційні центри, відділи НДІ, конструкторські бюро.

До основних інститутів і організацій України, які здійснюють централізований збір і обробку основних видів опублікованих документів належать: Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної та економічної інформації, Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного та регіонального рівня.

Найбільша кількість наукових публікацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової діяльності є в журналах „Бухгалтерський облік і аудит", "Бізнес", "Актуальні проблеми економіки", "Економіка. Фінанси. Право", „Бухгалтер", "Банківська справа", „Фінанси України", "Вісник податкової служби України", "Економіка АПК", „Економіка України, а також в газетах „Баланс", „Бухгалтерія, податки, бізнес", Бізнес", „Все про бухгалтерський облік", „Галицькі контракти", „Діло", "Казна", „Податки та бухгалтерський облік", „Фінансова Україна", "Фондовий ринок", "Урядовий кур'єр".

Формальну комунікацію часто розглядають як опублікування статті в журналі або наукової монографії і посилання. Пряме цитування одного автора

іншим свідчить про створення формального каналу комунікації між ними - від цитованого автора до того, хто цитує. Якщо два дослідники цитують третього, то створюється формальна комунікація між першим і третім автором шляхом цитування. Ефективність формальної наукової комунікації визначається кількістю та якістю опублікованих наукових результатів.

Неформальна передача інформації здійснюється шляхом особистих контактів, зустрічей, бесід, телефонних розмов, листування тощо. Позитивним аспектом такої комунікації є економія часу, забезпечення глибшого взаєморозуміння. Ефективність неформальних наукових комунікацій визначається через самозвіти, опитування, спостереження. Неформальні обміни науковою інформацією стають очевидними, коли науковці у співавторстві публікують результати свого дослідження.

З розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних каналів комунікації можливості вільного дистанційного обміну науковими ідеями значно розширюються. Досить популярним в останні роки стало використання інформаційної бази Інтернету. Ця мережа дозволяє в короткі строки створити, поширити та використати інформаційні масиви. Науковці всього світу користуються Інтернетом для оперативного пошуку інформації, її перевірки та обговорення (дискусії). Електронний журнал є місцем інтеграції науки, в якій автори, редактори і видавці працюють в одній системі. Автор може сам створити оригінальний рукопис в електронній формі, через мережу Інтернет передати його безпосередньо в редакцію журналу і відразу ж опублікувати його. Мереживі канали сприяють оперативному формальному і неформальному обміну інформацією між ученими. Деякі електронні бази даних крім статей (рефератів) містять також адреси авторів. Це дозволяє звернутися безпосередньо до автора і встановити з ним контакт.

Переваги Інтернету порівняно з традиційними каналами комунікації очевидні: інформацію можна отримати в будь-який час, без допомоги сторонніх осіб (бібліотекаря, викладача), є можливість точного фільтрування та швидкого опрацювання отриманої інформації (її групування та аналізу).

Але при цьому інформаційна база Інтернету має ряд недоліків:

- не вся наукова інформація розміщена в його базах, а та, що є менша за обсягом, змістом порівняно з друкованими матеріалами;
- матеріали не завжди відповідають стандартам достовірності. Більшість матеріалів опубліковані без рецензій, без перевірки, без гарантій. Тобто, це думки, уявлення та бачення окремих авторів;
- наводиться інформація здебільшого останніх років, дані про віддалені у часі фундаментальні дослідження відсутні;
- відсутня каталогізація (описання змісту, форми), є лише мінімальна структура інформаційних матеріалів.

Наукова комунікація функціонує ефективно за умови існування зворотного зв'язку - реакції на отримане повідомлення. Інтерес до повідомлення залежить від багатьох чинників: змісту проблеми, наукової ідеї, доступності інформації, місця, часу видання, тиражу публікації, її мови, рівня і стилю. Проявами зворотного зв'язку можуть бути: цитування, посилання, написання огляду,

реферату, включення ідей автора у відповідну дисципліну як базове знання, відгук, рецензія, та ін. Найпоширеніша форма науково-критичної характеристики твору, яка має аналітико-оціночний зміст, це рецензія.

Одним з основних показників значення наукового результату є індекс цитування, який визначає кількість посилань на ту чи іншу статтю, автора, журнал, установу, країну. Чим вищий цей показник, тим авторитетнішим є автор, тим вищий його науковий рейтинг. Посилання свідчать про рівень поширення ідеї, її наукове і практичне значення, зростання людських знань, реальне здійснення наукової комунікації.

6.2. Наукові документи

Наукова інформація може передаватись у документній та недокументній (усній) формі.

Недокументна (усна) наукова комунікація - передача наукової інформації в незакріпленій на матеріальному носієві формі. Це - телефонні розмови, публічні виступи, наради, конференції, симпозіуми, безпосереднє спілкування, бесіди тощо. Позитивним аспектом усних комунікацій є економія часу, можливість більшого порозуміння між науковцями.

Документна наукова комунікація, побудована на обміні документованою інформацією (ідеями, повідомленнями, знаннями). Науковий документ може бути у вигляді опублікованих тез, тексту наукової доповіді, статті, опису винаходу, монографії, звіту про науково-дослідну роботу, дисертації, автореферату дисертації, аналітичного огляду, реферату тощо. Наукова інформація може передаватися у формі книги, брошури, журналу, електронного носія інформації та ін. Переваги таких комунікацій:

- добре збереження наукової інформації;
- можливість вивчення, багаторазового перечитування інформації;
- ґрунтовність підготовки;
- можливість доведення до більшої аудиторії;
- можливість встановлення права інтелектуальної власності.

Для наукової інформації, що передається через канали зв’язку, створена система її кількісної оцінки.

Документ – це спеціально створений людиною матеріальний носій інформації, який призначений для її зберігання, використання і поширення шляхом фіксації на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носієві.

Значення терміну «документ» в науці відрізняється від його значення у діловодстві. У повсякденній діяльності під документом розуміють будь-який папір, що має юридичну силу, щось засвідчує, надає певні права чи обов’язки. Документом в наукових дослідженнях називають ті або інші джерела, які містять інформацію про факти і явища об’єктивного світу, про соціальні суб’єкти, які функціонують в суспільстві.

Науковий документ - це публікація результатів теоретичних і (або) експериментальних досліджень, а також підготовка науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів. Він містить зафіксовану на матеріальному носієві наукову інформацію для передачі її в просторі і часі. Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів.

Коло документів, які відображають різні сторони суспільного життя в наш час настільки широке, що потребує класифікації. В науковому світі використовують різні форми документів, які класифікують за наступними ознаками (табл. 8).

Таблиця 8

Класифікація наукових документів

Ознака класифікації	Види документів
Форма фіксації інформації	• письмові документи; • статистичні дані; • документи, що передають інформацію у закодованому вигляді за допомогою електронної техніки; • аудиовізуальні (кіно-, відео-, аудіо записи, фотодокументи).
Ступень опосередкованості	• первинні; • вторинні.
Статус джерела	• офіційні; • неофіційні.
Авторство	• індивідуальні; • колективні.

Письмові документи – найбільш поширений вид документації.

До письмових (текстових) документів наукових відносять:

- поточну документацію (документи, розроблені спеціально для проведення досліджень – анкети, опитувальні листи, бланки інтерв'ю, інструкції, щоденники спостереження і т.д., ділове листування, вхідна та вихідна документація, угоди та договори),

- наукові публікації (книги, журналі, рукописи і т.п.),

- звітність, архіви (державні, центральні, окремих підприємств, організацій, установ),

- особисті документи (листи, автобіографії, мемуари, щоденники, промови і т.п.),

- інша документація – довідкові видання, навчально-педагогічна, художня література тощо.

Статистичні документи містять відомості в числовій формі, зведені в таблиці, графіки, схеми. Основними джерелами статистичної документації є звітність, переписи, опитування, які проводяться статистичними органами.

Аудіовізуальні документи поділяють на іконографічні та фонетичні. До іконографічних документів відносяться кіно-, відео- і фотодокументи.

Аудіовізуальні документи мають переваги порівняно із текстовими завдяки лаконічності та точності викладу, вони більш наочні та більш активно впливають на людину. Документи, які входять до цієї групи поділяють на оригінали та копії. З цих джерел можна отримати інформацію про особу автора, деякі дані про минуле і т.д. Фонетичні документи є джерелом інформації, яка записується на аудіоплівку. Так, джерелом дослідження можуть виступати архівні записи радіо.

Всі документи можна поділити на первинні та вторинні. *Первинні* містять вихідну інформацію, запис результатів дослідження, *вторинні* – результати опрацювання, аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів. Первинні і вторинні документи поділяють на опубліковані та неопубліковані (машинописи, рукописи тощо). Цей поділ дещо умовний, оскільки існують документи, які в одних випадках є рукописами, в інших – публікаціями, наприклад, переклади, автореферати дисертацій тощо.

Офіційні документи – це документи, які мають службовий характер і були складені та затверджені державними органами, громадськими організаціями. До офіційних документів відносяться постанови, директиви, звітність, планові документи, листування, доповіді, акти перевірок тощо. В економічній роботі важливу роль відіграють стандарти, типові положення, методичні розробки, тобто нормативно-технічні документи, в яких встановлено комплекс норм, правил, вимог.

Окрему категорію документів складає патентна документація.

При цьому дослідник не має права піддаватися «магії» слова «документ». Ні печатка, ні підписи на ньому не гарантують надійності інформації. За текстом завжди стоять люди та їх інтереси, тому приступаючи до роботи визначають надійність самого документу (подлинність джерела) та достовірність його змісту (правдивість у висвітленні фактів, точність їх у передачі). Буває, що достовірність документу знижують випадкові помилки: невірні дати або імена, опечатка в матеріалі, ненавмисний пропуск важливих деталей і т.п.

Неофіційні документи створюються людьми для особистого користування. До них відносяться картотеки, автобіографії, мемуари, листування, архіви, результати професійної і непрофесійної творчості (література, кіно, фото і т.д.) тощо. Особисті документи дуже цінні, оскільки вони є майже нічим не обмеженими висловлюваннями людей на вільно обрану тему.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом. В свою чергу, інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація - це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Під комерційною таємницею підприємства розуміють відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок їх захисту визначаються керівником підприємства.

До відомостей, які не становлять комерційної таємниці, відносяться:

– установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;

– інформація, за всіма встановленими формами державної звітності;

– дані, необхідні для перевірки, обчислення та сплати податків та інших обов'язкових платежів, документи про їх сплату;

– відомості про чисельність і склад працівників, їх заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;

– документи про платоспроможність;

– інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;

– відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;

– відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Інформація, яка міститься в бухгалтерській, фінансовій та статистичній звітності, виходить за межі підприємства, а отже є *відкритою* (публічною).

Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту. Виняток становить інформація комерційного та банківського характеру, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та інформація, приховування якої являє загрозу життю і здоров'ю людей.

Дослідження документальних інформаційних потоків здійснюється за допомогою використання банку даних.

Банк даних – певна сукупність програмних, організаційних, технічних засобів, призначених для централізованого накопичення та багатоцільового використання інформації, яка систематизована в сконцентрована в певному місці (у пам'яті ЕОМ, бібліотеці, каталогах, картотеці). Його ядром є база даних.

База даних – іменована сукупність інформаційних одиниць у певній предметній сфері. Функціонування цієї бази забезпечується сукупністю мовних і програмних засобів, які мають назву системи управління базою даних.

6.3. Техніка роботи з науковою літературою

Будь-яке наукове дослідження не може бути проведене без наукової інформації. При цьому на пошук інформації витрачається від 25 до 50% часу дослідження. Для ефективної орієнтації в інформаційному потоці необхідно володіти методикою наукового пошуку.

Інформаційний пошук – це сукупність операцій, спрямованих на пошук документів, які потрібні для розробки теми проблеми. Пошук може бути ручний (здійснюється за бібліографічними картками, картотеками, каталогами), механічний і автоматизований.

Методика вивчення літератури, як основи наукового дослідження, залежить від характеру та індивідуальних особливостей дослідника, його загальноосвітнього рівня й спеціальної підготовки, ерудиції та особливостей пам'яті, звичок і працездатності. Разом з цим доцільним є дотримання загальних правил опрацювання літератури.

Етапи вивчення наукових джерел інформації:

1. Загальне ознайомлення з вирішенням наукової проблеми.

Найбільш поширеним початком опрацювання відомостей з певної тематики є робота з картотеками та каталогами. Існують три основні види каталогів:

– алфавітний – відомості про оприлюднені документи розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів;

– систематичний – складається за галузями науки, техніки та іншим предметам;

– предметний – відображає більш часткові (конкретні) питання і групується за назвами предметів в алфавітному порядку.

Універсальною системою, яка дозволяє представити зміст документальних фондів, забезпечити оперативний пошук інформації, є Універсальна десяткова класифікація (УДК). УДК використовується більш ніж у 50-ти країнах світу і юридично є власністю Міжнародної федерації документації (МФД), яка відповідає за розробку таблиць УДК, їх стан і видання.

Проблеми опрацювання великої кількості публікацій повинні розв’язуватись на основі їх якісної оцінки. Спочатку знайомляться з основною літературою (підручниками, навчальними посібниками), потім - з прикладною, спеціальною (законодавчими актами, інструктивними матеріалами, монографіями, статтями про конкретні дослідження чи досвід господарювання тощо). Вивчення складних джерел (монографій, наукових статей, збірників наукових праць) слід починати лише після опрацювання простих (підручників). Література попередніх років видання вивчається після літератури останніх років видання.

Важливим критерієм підбору літератури є досвід дослідника. Науковий

працівник зазвичай використовує літературу, в тому числі періодичну, відбираючи ті видання, де частіше публікують роботи, що його цікавлять. Таким чином дослідник виявляє інформаційно-активні видання, які висвітлюють профілюючі та суміжно-галузеві питання.

2. Побіжний перегляд відібраної літератури і систематизація її відповідно до змісту роботи і черговості вивчення, опрацювання.

На початку роботи потрібно попередньо ознайомитись з відібраними джерелами. Є «швидке» і «повільне» читання: побіжний огляд змісту книги або ретельне опрацювання. Побіжний перегляд змісту дає можливість ознайомитись з книгою в загальних рисах, коли досліднику стає зрозуміло, що в цій книзі міститься потрібна інформація і її потрібно ретельно опрацювати. Тобто побіжний перегляд - це по суті «пошукове читання».

Прискорити відбір і вивчення літератури допоможе чітка орієнтація дослідника на тему проблеми та основні її питання (розділи і підрозділи).

На етапі роботи з літературними джерелами спочатку знайомляться з каталогом і картотекою бібліотеки, потім формують власну робочу картотеку з теми. Порекомендує праці, які треба вивчити в першу чергу, а також ті, які слід виключити з картотеки, або включити до неї, науковий керівник. Самостійний пошук літературних джерел здійснюється за допомогою бібліотечних каталогів, реферативних журналів, бібліографічних довідників. Особливу увагу слід звернути на періодичні видання: газети, журнали, де можна знайти останні результати досліджень спеціалістів, джерела сучасної зарубіжної літератури.

Відібрана література підлягає ретельній обробці. Попереднє ознайомлення включає побіжний огляд змісту, читання передмови, анотації. Розділи, що мають для роботи особливе значення, старанно обробляють, звертаючи особливу увагу на ідеї й пропозиції щодо вирішення проблемних питань обраної теми, дискусійні питання, наявність різних точок зору й протиріч. Якщо в літературних джерелах є кілька думок з певного питання, бажано навести всі й водночас висловити та пояснити свою точку зору.

При цьому на першому етапі слід охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіювати» зайві видання. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи свідомо обмежується коло джерел, а вивчення починається саме з тих, що мають безпосереднє відношення до теми наукового дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації на довгий час гальмує вирішення конкретної наукової проблеми.

3. Читання матеріалу.

При вивченні документів слід звернути увагу на наступні рекомендації, виконання яких значно підвищує достовірність аналізу:

- вивчати у першу чергу документи, які несуть велике інформаційне навантаження. Первинні документи заслуговують на більшу увагу, ніж вторинні. Документи, в яких міститься оцінка явищ або фактів, менш важливі.

- слід з’ясувати автора документа. В одних випадках це – компетентна особа, в інших – неспеціаліст, а тому документ може бути складений зверхньо.

- потрібно встановити в яких умовах складався документ (можливо в особистих інтересах або під тиском з боку, наприклад, в слідчих справах судових матеріалах).

Документи можуть вивчатися суцільним або вибірковим способом за допомогою різних методів.

Аналіз документів – метод збору даних, який спрямований на отримання надійної інформації, зафіксованої у документах. Методи аналізу документів поділяють на традиційні (класичні) та формалізовані. Зазначені методи доповнюють один одного, дозволяючи компенсувати наявні в кожному вади.

Традиційний (класичний) аналіз – це тлумачення документу, його всебічна інтерпретація шляхом з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту, логічних зв'язків та протиріч між ними. Він включає всі розумові операції, застосовані дослідником у кожному конкретному випадку для інтеграції відомостей, що містяться в документі. Традиційні, у свою чергу, бувають загальними (розуміння, осмислення, інтуїція) та спеціальними (джерелознавчі, психологічні, юридичні). Класичний (якісний) аналіз документів дає можливість проникнути в сутність явища, що вивчається, виявити логічні зв'язки і протиріччя між ними, оцінити ці явищі і факти з певних дослідницьких позицій. Особливого значення він набуває при вивченні унікальних документів: кількість їх невелика, а тому немає необхідності у кількісній обробці інформації.

Традиційний аналіз поділяють на зовнішній та внутрішній. Зовнішній передбачає відтворення історичних та соціальних обставин створення документу. Так, знаючи дійсний стан справ у відповідній сфері життя суспільства, конкретних областях країни і т.п. дослідник може виявити тенденційність у висвітленні окремих проблем, яку проявляють автори деяких документів. Внутрішній являє собою аналіз змісту документального джерела, з'ясування відображених у ньому конкретних соціальних зв'язків і відношень.

Слабкою стороною традиційного аналізу є суб'єктивність: як би дослідник не прагнув бути об'єктивним при оцінці інформації, яка міститься в документі, на його висновки завжди в меншій чи більшій мірі будуть впливати його світогляд та установки в соціальній і науковій сферах.

Бажання позбутися суб'єктивності традиційного аналізу обумовило появу формалізованих методів аналізу документів, які є модифікаціями так званого контент-аналізу.

Формалізований аналіз документів має справу із текстом, але орієнтований, перш за все, на вивчення підтексту: орієнтації та установки автора тексту, цінності та норми, які пропагандуються в документі. При застосуванні контент-аналізу зміст тексту визначається як сукупність наявних у ньому відомостей, оцінок, поєднаних єдиною задумкою, концепцією. Так, на підставі змін в текстах газет, журналів, передач телебачення та радіо, у текстах договорів і т.п. можна судити про ті чи інші тенденції, політичні та економічні установки, розклад соціальних інститутів, суспільних об'єднань та партій, які мають відношення до об'єкта аналізу.

Контент-аналіз передбачає систематичну та надійну фіксацію певних елементів змісту документів з наступною кількісною обробкою даних. Сутність контент-аналізу полягає у підрахунку в певному інформаційному масиві окремих змістовних одиниць, які цікавлять дослідника. До класичних одиниць аналізу відносять: слово, термін, поняття, судження, закінчена думка, тема, персонаж або клас персонажів, фраза.

Поряд із змістовною одиницею визначають одиницю рахунку – це величина виміру категорій змісту. Одиницями рахунку можуть виступати:

- простір або час (кількість строк, абзаців, площа тексу, яка відведена даній змістовній одиниці, або метраж кіно-, відео- або аудіо плівки, час, впродовж якого вони описуються);

- частота появи ознаки (виявляє ступінь уваги автора документу до тієї чи іншої категорії аналізу);

- інтенсивність ознаки, яка може проявлятися через форму дієслів, які переважно вживаються у документі, частоту появи таких слів як «іноді», «часто», «постійно», модальність висловлювань – імовірнісне, імперативне і т.д.

Багато на що можуть вказати шрифт публікації, місце на газетній шпальті або в теле-, радіо новинах, тональність, у якій подано матеріал і т.д.

4. Виписування потрібного матеріалу для формування тексту роботи.

Критерієм оцінки прочитаного є можливість його практичного використання в роботі. Результати опрацювання літературного джерела необхідно зафіксувати у вигляді конспективних записів - короткого викладення його змісту. Запис окремих положень, фактів, таблиць, схем, статистичних матеріалів здійснюються або своїми словами, або у вигляді цитат із посиланнями на сторінки, на яких вони наведені у літературі. По кожному запису обов'язково вказується джерело, з якого він зроблений, з повними бібліографічними реквізитами: прізвище, ім'я, по-батькові автора, назва, місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок, якщо використана журнальна стаття, то вказати назву журналу, рік видання та номер, сторінки, на яких опублікована стаття в даному номері. Це дозволяє за необхідності легко знайти джерело інформації, щоб уточнити або розшифрувати матеріал та використати ці записи для підготовки списку використаної літератури й зробити необхідні посилання на джерела в тексті роботи.

Ведення записів при читанні літератури є обов'язковим, воно сприяє кращому засвоєнню прочитаного. Якщо книга не є власністю читача, безумовно робити в ній якісь позначки є ознакою відсутності культури, в такому випадку потрібно використовувати записи в робочих зошитах, а краще на окремих аркушах чи картках. Зазвичай виписують лише найбільш суттєве для даної публікації і те, що викликає певну професійну цікавість та особистий інтерес. Щоб уникнути повторень, записи треба проводити після ознайомлюючого «швидкого» читання. При швидкому читанні книги можна робити паперові заставки в тих місцях, які здаються на перший погляд особливо цікавими.

5. Критичне оцінювання записаного, редагування і чистовий запис як фрагменту тексту наукової роботи.

Після вивчення і конспектування матеріалу його необхідно ще раз переглянути, щоб склалося цілісне уявлення про предмет вивчення.

Слід пам'ятати, що вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції автора. Щоб уникнути примітивності й помилок в аналізі літератури слід уважно систематизувати погляди вчених в такому порядку:

- сутність даного явища, процесу (позиція декількох авторів збігається в такому-то аспекті);

- що становить зміст даного процесу чи явища (його компоненти, ланцюги, стадії, етапи розвитку);

- погляди вчених з приводу шляхів вирішення даної проблеми на практиці;

- труднощі, виявлені в попередніх дослідженнях, які трапляються на практиці;

- чинники, умови ефективного розвитку процесу чи явища в даній галузі виділені вченими.

Звернення до цитат – обов'язків елемент наукового дослідження, проте, до них слід звертатися лише у тих випадках, коли цитата містить дійсно необхідну аргументацію Цитування – не засіб для захисту авторитетною думкою власного тексту, а лише спосіб розвитку власних думок за допомогою раніше висловлених ідей. Тим більше не доцільно зловживати цитатами, більшу цінність має синтез попередніх робіт і власних досліджень.

Питання для самоперевірки

1. Поняття інформації, її роль у проведенні наукових досліджень.
2. Форми наукової комунікації.
3. Джерела наукової інформації.
4. Види інформаційних матеріалів, що використовуються у наукових дослідженнях.
5. Процес збору та аналізу наукової інформації.
6. Інформаційно-пошукова мова бібліотечно-бібліографічного типу.
7. База даних сеті Internet як джерело наукової інформації.
8. Техніка роботи з науковою літературою.
9. Аналіз документів як метод одержання інформації.
10. Правила оформлення списку використаних в наукових дослідженнях джерел.

Список рекомендованої літератури

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.

2. Закон України «Про інформацію» № 2657-XII від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.

3. Закон України «Про наукову інформацію» № 3322-XII від 25.06.1993 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.

4. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.

5. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

6. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко П. М. – К. : „Знання-Прес”, 2002. – 293 с.

7. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Нормативна база наукових досліджень в Україні.
2. Патентна документація.
3. Логічний і арифметичний контроль первинної наукової інформації.
4. Інформаційно-пошукова мова бібліотечно-бібліографічного типу.
5. База даних сеті Internet як джерело наукової інформації.

Тести до матеріалу теми

1. Наукова інформація це:

а) результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження;

б) інформація, яка є результатом безпосередніх спостережень, експериментів, опитувань, вивчення фактичного досвіду;

в) певні відомості, сукупність даних, знань, детальна систематизована подача певного відібраного матеріалу;

г) логічна інформація, отримана в процесі пізнання, що адекватно відображає закономірності об’єктивного світу і використовується на практиці.

2. Первинна наукова інформація – це:

а) документовані або публічно проголошені відомості про досягнення науки, техніки, виробництва, подані у відповідній формі;

б) документовані або публічно оголошувані відомості про досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності;

в) інформація, яка є результатом безпосередніх спостережень, експериментів, опитувань, вивчення фактичного досвіду;

г) результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження.

3. Формальна передача наукової інформації може здійснюватись через:

а) видавництва, редакції газет і журналів, бібліотеки;

б) науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, інформаційні

центри;

в) радіо, телебачення, музеї, архіви;

г) усіма вище переліченими способами.

4. Під науковим документом розуміють:

а) публікацію результатів теоретичних і (або) експериментальних досліджень, а також підготовка науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів;

б) спеціально створений людиною матеріальний носій інформації, який призначений для її зберігання, використання і поширення шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носієві;

в) передачу наукової інформації в закріпленій на матеріальному носієві формі;

г) статистичні дані (цифрова форма викладу).

5. За формою фіксації інформації документи класифікують на:

а) письмові, аудіовізуальні, статистичні дані;

б) офіційні і неофіційні;

в) первинні і вторинні;

г) періодичні і неперіодичні.

6. Відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов, є:

а) таємною інформацією; б) відкритою інформацією;

в) конфіденційною інформацією; г) комерційною таємницею.

Вірні відповіді: 1 – г; 2 – в; 3 – г; 4 – а; 5 – а; 6-в.

МОДУЛЬ ІІІ
ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ

ТЕМА 7
КУРСОВА, ДИПЛОМНА, МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА: НАПИСАННЯ, ОФОРМЛЕННЯ, ЗАХИСТ

7.1. Загальні положення
7.2. Етапи підготовки курсової, дипломної, магістерської робіт
7.3. Захист курсової, дипломної, магістерської роботи

7.1. Загальні положення

Студенти ВНЗ в процесі навчання виконують 2-3 курсові роботи, а по закінченню - випускну (дипломну, магістерську) роботу, метою написання яких є закріплення елементів науково-дослідної роботи студента, отримання додаткової інформації зі спеціальних дисциплін і у підсумку демонстрація здатності вирішувати теоретичні та практичні завдання.

Між цими видами науково-дослідницьких робіт студентів існує багато спільного, зокрема, спільна навчально-дослідницька мета та деякі загальні вимоги. Загальними вимогами до курсових, дипломних і магістерських робіт є:

- цільова спрямованість;
- логічна послідовність викладу матеріалу;
- достатня глибина дослідження і повнота висвітлення питань;
- переконливість аргументацій;
- доказовість висновків і обґрунтованість рекомендацій;
- стислість і точність формулювань;
- конкретність викладу результатів роботи;
- грамотне оформлення.

Основним документом, який регламентує порядок написання та захисту курсових, дипломних і магістерських робіт, є Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України. На основі цього типового документу вищими навчальними закладами розроблені відповідні внутрішні Положення.

Першим свідомим кроком у навчально-дослідницькій діяльності студента є виконання курсових робіт. Курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення та узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Курсова робота - один із видів наукової роботи, самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з проблематики певної дисципліни або двох-трьох дисциплін одного спрямування.

Виконання курсової роботи повинне сприяти поглибленому засвоєнню лекційного курсу і отриманню навичок у галузі вирішення практичних завдань, пов'язувати питання теорії з практикою, робити узагальнення, аналізувати, формувати висновки та пропозиції, вмінню оформлювати результати науково-дослідної роботи.

Курсова робота допомагає студенту показати теоретичні знання з дисципліни та оволодіти первинними навичками дослідної роботи: на перших курсах - з інформаційними матеріалами, на старших - із практичними даними роботи конкретних підприємств. Таким чином, курсова робота не повинна обмежуватись реферуванням літературних джерел, а має стати результатом опрацювання самостійно здобутих теоретичних та емпіричних знань.

Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах з обраного напряму дослідження, мають знайти своє продовження в випускній (дипломній) роботі.

Традиція захисту випускних робіт має багатовікову історію. Ще у XIII ст. студенти Паризького університету повинні були прийняти участь у «диспутах». Диспутант викладав свій погляд, вислуховував заперечення та спростовував їх. Участь у публічному диспуті була обов’язковою умовою присвоєння вченого ступеня.

Підготовка й захист кваліфікаційної роботи є підсумковим етапом наукової роботи. Студент виконує її протягом випускного курсу. До захисту випускних (дипломних, магістерських) робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану, подали в установлений термін роботу і позитивні відгуки на неї.

Випускна робота - це кваліфікаційний документ, який засвідчує рівень теоретичних знань і практичних навичок випускника, його здатність до професійної діяльності як фахівця. На підставі захисту такої роботи Державна екзаменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки випускника та його готовність до самостійної роботи за фахом. Успішний захист випускної роботи є підставою для присвоєння випускнику кваліфікації відповідно до чинного «Переліку кваліфікацій» та видання йому державного документа про вищу освіту.

Дипломна робота - це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента з конкретної теми, яке носить науково-дослідний і прикладний характер і виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем „Спеціаліст".

Метою написання дипломної роботи спеціаліста з обліку та аудиту, фінансів є систематизація, закріплення, розширення та поглиблення здобутих теоретичних знань і практичних умінь зі спеціальності; застосування їх при вирішенні конкретних наукових, виробничих та інших завдань; закріплення навичок самостійної роботи з літературними джерелами, законодавчими та нормативними актами, методичними й інструктивними матеріалами; вивчення та осмислення досвіду організації облікової роботи та фінансової діяльності; обґрунтування рекомендацій з удосконалення ведення первинного, синтетичного та аналітичного обліку та фінансової роботи в підприємствах.

У дипломній роботі необхідно показати вміння правильно застосовувати теоретичні положення економічної науки для успішного виконання соціально-економічних завдань, користуватись науковим апаратом, викладати свою точку зору з питань, що розглядаються; знання методу виявлення резервів

виробництва, використання новітніх досягнень науки й передової практики; уміти робити науково обґрунтовані висновки і вносити конкретні пропозиції з удосконалення фінансової роботи на підприємствах України.

При написанні дипломної роботи студент більш поглиблено, ніж у курсовій, повинен:

- показати вміння самостійно систематизувати та критично аналізувати літературу з теми. У дипломній роботі не повинно бути переписаних з підручників положень і формулювань, допускаються лише посилання на них;

- показати володіння методикою дослідження, проведення експерименту, аналізу і розрахунків, володіння комп’ютерною технікою;

- уміти узагальнювати матеріали діяльності підприємств і організацій, викладати результати дослідження, робити висновки і пропозиції;

- уміти застосовувати сучасні методи оцінки економічної і соціальної ефективності запропонованих заходів, формулювати висновки, обґрунтувати практичні рекомендації виробництву.

Показником якісної підготовки фахівця є виконання ним дипломної роботи на матеріалах конкретного підприємства. Висновки та рекомендації роботи повністю або частково можуть бути використані у практичній діяльності і сприятимуть підвищенню її ефективності.

Магістерська робота - самостійна випускна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту задля отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора - продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Магістерська роботи виконується студентами, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем „Магістр".

Магістр - це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі. Магістр повинен мати широку ерудицію, наукову компетентність, фундаментальну наукову базу, володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути спроможним до творчої науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності.

Магістерська освітньо-професійна програма включає в себе дві приблизно однакові за обсягом складові - освітню і науково-дослідницьку. Зміст науково-дослідницької роботи магістра визначається індивідуальним планом.

Процедура підготовки і захисту магістерської роботи подібна до захисту дипломної роботи. Основні відмінності між дипломною і магістерською роботами наведені у таблиці 9.

Таблиця 9

Основні відмінності між магістерською і дипломною роботами

Аспекти робіт	Особливість певних аспектів	
	дипломної роботи	магістерської роботи
Тема	практичне питання, для рішення якого достатньо відомого знання	теоретична або практична проблема, для вирішення якої необхідно розробити нове знання
Мета	розробити заходи щодо вирішення конкретного завдання	покращити методологічні аспекти вирішення проблеми
Об'єкт дослідження	окреме підприємство (установа)	як правило, група підприємств (для проведення співставлень з метою виявлення загальних тенденцій і закономірностей)
Підхід до вивчення об'єкта	цілісний	комплексний
Розкриття генезису (історії розвитку) поняття	не обов'язково	обов'язково
Опис основних понять з точки зору використання наукових підходів	опис з погляду однієї школи, концепції	дискусійність, підхід до суті з погляду різних концепцій, шкіл
Зв'язок з науковою теорією, певною концепцією, школою	не обов'язково	обов'язково
Методи аналізу	традиційний аналіз, використання економіко-математичних методів за потребою	застосування нетрадиційних методів, використання економіко-математичних методів обов'язкове
Прогнозування розвитку об'єкта, явища, процесу	за потребою	обов'язкове
Самостійний аналіз методів дослідження, викладення методики дослідження	не обов'язково	обов'язково
Висновки і рекомендації	відносяться до конкретного підприємства	можуть виходити за межі окремого підприємства
Пропозиції щодо удосконалення функціонування об'єкта дослідження	на основі традиційних шляхів (заходів)	на основі як традиційних, так і нових шляхів (заходів)

Магістерську роботу відносять до окремого виду наукової діяльності, що відрізняє її від інших видів робіт у вищій школі. Специфічним є не лише зміст роботи, але й форма його викладу, яка характеризується певним ступенем абстрагування, активним застосуванням засобів логічного мислення, комп'ютерних методик та математичної статистики. Магістерська робота повинна відповідати усім вимогам наукового дослідження, що споріднить її з дисертаційними дослідженнями взагалі, відображати основні положення науково-дослідної роботи, висвітлювати результати наукового пошуку, що свідчать про науковий потенціал дослідника-магістранта.

Під ***дисертацією*** (від лат. - дослідження, роздум) розуміють форму науково-дослідної роботи, що має кваліфікаційний характер, підготовлена для публічного захисту задля отримання вченого звання. У дисертації міститься наукова інформація, яка в найбільш повному обсязі розкриває результати пошуку із детальним описом методології дослідження. Основою такої роботи має бути принципово новий матеріал, що включає опис нових фактів, явищ або закономірностей, а також раніше відомий та узагальнений матеріал, наукова позиція автора роботи, його власний ракурс дослідження проблеми. Тобто, робота повинна відповідати вимогам оригінальності, унікальності та неповторності висунутих положень. Форма викладу матеріалу повинна відповідати вимогам наукової цінності, зокрема відзначатися високим ступенем абстрагованості матеріалу, активним застосуванням наукового апарату (методології), логічного мислення, аргументованістю суджень, об'єктивністю думок як специфіки наукового пізнання, точністю формулювань.

У магістерській роботі мають бути відображені як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, пов'язані з дослідженням у певній галузі науки. Зміст магістерської роботи повинен характеризуватися оригінальним підходом у вирішенні поставленої мети, новими розробками, включаючи обґрунтування положень, гіпотез, наукових фактів, явищ та закономірностей, узагальнень та класифікацій раніше відомих позицій, або їх висвітлення у новому аспекті. При цьому магістрант упорядковує накопичені наукові факти та доводить їх наукову цінність або практичну значимість.

Магістерська робота відноситься до навчально-дослідницької роботи, яку характеризують моделювання вже відомих наукових проблем з їх оригінальним вирішенням, розглядом їх в новому аспекті, але які не потребують окреслення кардинально нових, раніше не вивчених проблем, що піднімаються у дисертаціях на здобуття звання кандидата наук та стоять на щабель вище і різняться процедурою підготовки й захисту. Вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації.

На відміну від дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук, що є науково-дослідницькими працями, магістерська робота як самостійне наукове дослідження кваліфікується як навчально-дослідницька праця, в її основу покладено моделювання більш-менш відомих рішень. Її тематика та науковий рівень мають відповідати освітньо-професійній програмі навчання. Виконання зазначеної роботи повинне не стільки вирішувати наукові

проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

Задовольнити вимоги до новизни у магістерських роботах можливо шляхом:

- уточнення методів або прийомів дослідження;
- переглядом старого знання за допомогою нової методології, методики і з нових позицій;
- узагальнення і дослідження раніше відомих матеріалів, яким надається нова якість у їх використанні;
- новою систематизацією розрізненого або систематизованого раніше іншим способом матеріалу;
- співставлення і уточнення понять, до розуміння яких існують різні підходи;
- уточнення змісту нових понять, що починають застосовуватися на практиці;
- виявлення нових зв'язків між відомими об'єктами;
- застосування відомого в інших науках методу до вирішення фінансових проблем;
- повторення виконаних раніше досліджень з використанням нових методів тощо.

7.2. Етапи підготовки курсової, дипломної, магістерської робіт

Процес виконання курсової, дипломної, магістерської роботи має спільні риси і поділяється на декілька етапів. Цей процес можна представити як алгоритм.

Послідовність написання курсової, дипломної, магістерської роботи:

1. Підготовчий етап

1.1. Вибір, узгодження та затвердження теми дослідження та наукового керівника роботи.

Кожному студенту призначають наукового керівника з числа досвідчених викладачів. Науковий керівник допомагає студенту в розробці плану роботи, дає рекомендації з підбору і використання необхідної літератури, збору та обробки інформації. Він консультує студента, контролює хід виконання роботи, пише відзив на роботу, в якому дає оцінку праці студента. Наукове керівництво курсовою роботою здійснюється викладачами відповідних кафедр, дипломною - випускаючих кафедр, а магістерською, як правило, провідними викладачами профілюючих випускаючих кафедр факультету.

Активна робота з вибору теми починається зі спільної наради студента і наукового керівника.

Тематика курсових робіт затверджується відповідними кафедрами. Теми мають відповідати завданням навчальних дисциплін і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. З метою уникнення плагіату теми

робіт періодично поновлюються. Відповідно до прийнятої організації навчального процесу студентам або призначається тема курсової роботи або надається право вільного її вибору. Вибираючи тему з тематики, запропонованої кафедрою, студент повинен орієнтуватись на те, щоб дослідження, здійснене в процесі розробки курсової роботи, можливо було продовжити в подальших наукових пошуках.

Теми дипломних і магістерських робіт розробляються професорсько-викладацьким складом факультету відповідно до напрямку професійного спрямування згідно зі спеціалізацією.

Вибір теми - перший, а тому визначальний етап дослідження. Тема дипломної (магістерської) роботи повинна бути обрана свідомо, а інтерес до неї, прагнення вирішити поставлене наукове завдання повинні постійно супроводжувати дослідника.

Якщо проаналізувати відношення студента до наукової роботи, можна виділити три підходи до вибору теми дослідження:

1) молодий науковець надає можливість керівнику сформулювати тему;

2) науковець самостійно обирає тему;

3) молодий науковець обирає напрям досліджень, який відповідає напряму роботи наукового керівника, після цього спільно з керівником відпрацьовує назву теми. Зазвичай, цей варіант є найбільш сприятливим для виконання наукового дослідження.

Критерії вибору теми:

- відповідність профілю навчання студентів;
- актуальність, її новизна і перспективність;
- очікувана ефективність (практична значимість) розробки;
- можливість розробки теми в умовах вищого навчального закладу: наявність теоретичної бази, можливість підбору практичного матеріалу щодо об’єкта дослідження, використання даних обліку та звітності;
- зацікавленість студента певною проблемою, його професійні інтереси;
- відповідність тематичній направленості наукової роботи випускаючої кафедри.

Під актуальністю теми розуміють її значимість, тобто необхідність та невідкладність її розгляду для потреб розвитку економіки держави, галузі, підприємства. Чіткого критерію для визначення ступеня актуальності не існує. Пріоритетом виступає можливість забезпечення найбільшого економічного ефекту. Помилковою є оцінка актуальності теми виходячи з політичної ситуації в країні або світі. Політизація при оцінці актуальності у недавньому минулому призводила до звуження спектру напрямів наукових досліджень, виключенню тих, які з певних причин не користувалися підтримкою керівництва, що призводило до необ'єктивності наукових розробок.

Тематика дипломних робіт має бути тісно пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт кафедри, факультету, вищого навчального закладу, бути актуальною для підприємства, на базі якого студент виконує дипломну роботу. Теми «на замовлення», як правило, пов'язані з планами науково-дослідних робіт в галузі або навчальному закладі. За актуальністю і народногосподарським

значенням теми «на замовлення» мають ряд переваг, але їх, в першу чергу, потрібно аналізувати з позиції реальності виконання і можливості створення теоретичної бази.

Досвід свідчить, що велику роль при виборі теми студентом відіграє ступінь її відповідності тематичній спрямованості науково-дослідної роботи відповідної кафедри. При збігу кола наукових інтересів кафедри, керівника наукового дослідження і студента значно підвищується інтерес до дослідження, прискорюється процес пошуку методів роботи і впровадження результатів дослідження.

При виборі теми потрібно враховувати досвід в обраному напрямі знань, попередні напрацювання, наявність власних творчих ідей, доробок, досвід виступів у наукових гуртках з науковими повідомленнями, знання дослідником іноземних мов, а також зв'язок з підприємствами, які є об'єктом майбутнього дослідження. Обираючи тему дипломної роботи, студент повинен виходити зі своїх навчальних і науково-дослідних інтересів, нахилів, місця майбутньої роботи.

Студентам заочної форми навчання пропонується вибрати тему дипломної роботи з урахуванням потреб підприємства, на якому вони працюють.

Студент може запропонувати власну тему дипломної роботи, яка має теоретичне або практичне значення. В таких випадках необхідно обґрунтувати вибір теми і погодити її із завідувачем кафедри та керівником підприємства, на матеріалах якого виконуватиметься ця робота.

Вибрана студентом тема має відповідати профілю навчання та арсеналу методів, які фахівець після закінчення ВНЗу буде мати змогу використовувати в практичній діяльності. Але це не означає, що в процесі дослідження тема не може виходити за межі основної спеціальної дисципліни. Навпаки, при виборі теми студент може накреслити проведення досліджень питань і з суміжних дисциплін.

При виборі теми дослідження необхідно також врахувати можливості її розробки безпосередньо у навчальному закладі. Насамперед мається на увазі час, який студент зможе виділити на розробку тієї чи іншої теми з урахуванням усього навчального процесу. Окрім цього, повинні бути враховані можливості розробки теми з точки зору витрат матеріальних і фінансових ресурсів.

На стадії формування теми наукового дослідження визначають її назву - змістовий заголовок. Назву наукової роботи можна представити за допомогою алгоритму:

Назва (тема наукової роботи) =
Об'єкт дослідження + Предмет дослідження (відповідає профілю спеціальності)
+ Укрупнене завдання (проблема) дослідження + Галузь використання.

Назва теми повинна включати не більше ніж 14 слів, більша кількість слів ускладнює її осмислення.

Формулювання назви - досить відповідальна робота. Тому слід її відшліфовувати, уникаючи двозначних і зайвих слів та словосполучень. Наведемо декілька не зовсім коректних формулювань тем реальних робіт:

"Облік виробництва продукції тваринництва в умовах ринку". Можна зрозуміти, що хтось в Україні досліджує облік не в умовах ринку. Або: "Бухгалтерський облік товарних операцій організацій". Виникає питання: яких організацій?

Тема не повинна бути занадто широкою і охоплювати велику кількість значних за обсягом питань. Обравши широку тему, дослідник в результаті отримує "вузьке дослідження". Як правило, обравши вузьку тему, можна розглянути поставлені питання і широко, і глибоко. Іноді дослідники невиправдано бояться, що не зможуть розкрити вузьку тему, що в роботі не буде чого розглядати.

При формулюванні теми також слід уникати наступних недоліків: невідповідність обраній спеціальності; невідповідність меті, результатам, змісту роботи; перенасичення штучно ускладненою термінологією; стилістична недбалість, недостатня грамотність; занадто довга назва.

Для закріплення теми дипломної (магістерської) роботи потрібна офіційна згода наукового керівника і спеціальне рішення кафедри. Дипломник (магістрант) подає заяву на ім'я завідувача профілюючої кафедри із проханням затвердити тему дослідження та наукового керівника. Науковий керівник і тема випускної роботи обговорюються і затверджуються на засіданні відповідних кафедр, після чого закріплюються наказом по вищому навчальному закладу. За необхідності, крім керівника, призначаються консультанти з окремих розділів дипломної роботи. На допомогу магістрантам до написання робіт можуть залучатися консультанти з числа науково-педагогічних працівників та працівників галузі, які мають значний досвід роботи.

Якщо одну й ту саму тему дипломної роботи виявило бажання писати кілька студентів, остаточне рішення приймає завідувач кафедри, виходячи з рівня підготовки студентів з теми, а також їх ділових якостей. У необхідних випадках існує можливість зміни та корекції теми магістерського дослідження, плану роботи, заміни наукового керівництва. Ці питання вирішуються на засіданнях випускаючих кафедр не пізніше ніж за два місяці до терміну подання магістерської роботи до захисту.

1.2. Первинне опрацювання літератури з обраної тематики.

Цей етап спрямований на осмислення теми дослідження. Вибору теми та способу її розкриття має передувати ознайомлення студента з відповідними вітчизняними і зарубіжними літературними джерелами своєї та суміжної спеціальності.

Під час цього етапу доцільно:

1) дослідити стан наукових розробок, що дає змогу усвідомити зміст теми, тобто її зв'язок із загальними тенденціями розвитку досліджуваного предмета, його об'єктами, загальними закономірностями науки, що його вивчає. Для цього необхідно виділити:

- знання, загально визнані наукою і перевірені практикою;
- питання, які недостатньо розроблені й потребують наукового обґрунтування (дискусійні), які з'явилися в порядку їх постановки або випливають із висновків проведених досліджень;

- нерозв'язані питання, зафіксовані в літературних джерелах, запропоновані практикою або ті, які виникли на стадії вибору теми.

2) ознайомитись з новими результатами досліджень у суміжних галузях науки, що дозволяє знайти нові, часто неочікувані рішення;

3) оцінити стан розробки методів дослідження. При цьому слід звернути особливу увагу на можливість використання методів інших наук, що застосовуються у суміжних областях, для вивчення «своєї» галузі знань;

4) здійснити перегляд відомих наукових рішень за допомогою нових методів, з нових теоретичних позицій, під новим кутом зору, на більш високому рівні з урахуванням нових, істотних фактів, виявлених дослідником.

На підставі групування питань формулюються вузлові питання теми, розділи роботи, уточнюється сама тема.

1.3. Визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження.

Будь-яка наукова робота починається з формулювання проблеми, яку необхідно вирішити. Це завдання передбачає виконання цілого комплексу робіт і реалізується в декілька етапів:

- визначення мети;
- формулювання проблеми;
- розробка структури проблеми (її конкретизація);
- визначення актуальності проблеми.

При з'ясуванні об'єкта, предмета і мети дослідження необхідно зважати на те, що між ними і темою курсової (дипломної, магістерської) роботи є система логічної ув'язки.

Нагадаємо, що:

Об'єкт дослідження - це вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує для дослідження джерелом інформації (це галузь, підприємство) або це явище, процес, який породжує проблему і прагне вивчення.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Це суттєві зв'язки та відношення, властивості, аспекти, які є визначальними для даного дослідження (управління, матеріальне забезпечення, ефективність). Іншими словами, об'єктом виступає те, що досліджується, а предметом - те, що в цьому об'єкті має наукове пояснення, предмет визначає тему дослідження.

Мета дослідження пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також його кінцевим результатом і шляхами його дослідження, вона співпадає з формулюванням теми.

Для досягнення поставленої мети дослідження студент визначає послідовне виконання відповідних завдань, наприклад, таких як:

- вирішення та обґрунтування теоретичних питань проблеми дослідження;
- всебічне вивчення практики, при потребі проведення експерименту з даної проблеми, накопичення даних, їх аналіз і систематизація, опрацювання, виявлення типового стану, недоліків, вивчення передового досвіду;
- обґрунтування системи заходів щодо вирішення проблеми, розробка рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження в практиці відповідних установ і організацій.

Не дозволяється виконувати курсову, дипломну або магістерську роботу кільком студентам з однієї і тієї самої теми на базі одного підприємства.

Період, за який збирається інформація – 3-5 років. У випадках, коли передбачається моделювання економічних процесів, цей термін збільшується за згодою наукового керівника.

1.4. Складання та погодження з науковим керівником плану роботи, отримання завдання та календарного графіка виконання роботи згідно з навчальним планом.

Термін виконання курсових робіт визначається робочим навчальним планом, графік їх написання встановлюється кафедрою.

Випускна робота виконується відповідно до завдання, яке видається науковим керівником і затверджується завідувачем кафедри, в ньому вказується тема роботи, підприємство, науковий керівник і консультанти, календарний план виконання. Завдання складається в двох екземплярах: перший видається студенту, другий - залишається на кафедрі і разом з дипломною роботою подається до захисту.

Основою для підготовки і написання дипломної роботи є план її виконання, який розкриває основні питання у тій послідовності, в якій вони будуть розроблятися. Перший варіант плану дипломної роботи складається в процесі ознайомлення з літературними джерелами за обраною темою і повинен сприяти цілеспрямованому їх опрацюванню, орієнтувати студента при накопиченні і обробці фактичного матеріалу, а також написанні тексту роботи. У багатьох випадках відомості щодо структури робіт можна знайти у спеціальних методичних вказівках.

План включає: вступ; 4-6 взаємопов'язані і логічно побудовані розділи, що дозволяють розкрити тему; висновки. Зважаючи на те, що кожен із розділів є складовою роботи, в якій висвітлюється певний аспект теми, назва теми і будь-якого із розділів не повинні співпадати. Така ж вимога висувається і до назви кожного з підрозділів (параграфів). Заголовок розділу не може дублювати заголовок підрозділу. Це повинні бути ключові слова, які відображають предмет, про який йде мова, або дають загальні характеристики цього предмета.

В процесі підготовки дипломної роботи може виникнути необхідність удосконалення першого варіанту плану через зміну напрямку дослідження, отримання непередбачуваних студентом результатів дослідження. У цьому випадку в плані можуть уточнюватися кількість та назви розділів, підрозділів тощо. Проект плану дипломної роботи складається студентом відповідно до завдання на її виконання і подається науковому керівнику для погодження і затвердження.

Навчальним планом передбачається надання магістрантам вільних днів для підготовки магістерських робіт і консультацій. Кафедра постійно контролює хід виконання студентами випускних робіт шляхом проведення кафедральних перевірок у визначені терміни, на яких встановлюється відповідна готовність роботи у процентах. При значному відставанні від графіка студент може бути усунутий від подальшого її виконання з можливим перенесенням захисту на наступний рік.

2. Етап роботи над змістом

2.1. Робота з літературними джерелами.

Цей етап включає підбір і вивчення наукової літератури, законодавчих, нормативних та інструктивних матеріалів з теми дипломної роботи. Детально цей етап був розглянутий у темі 6 «Інформаційне забезпечення наукових досліджень» (пп. 6.3. «Техніка роботи з науковою літературою»).

2.2. Викладання тексту роботи з її структурою.

Під структурою роботи розуміють послідовність розташування її складових, основними з яких є вступ, основна частина (поділяється на підрозділи), висновки, список використаної літератури, додатки. Більшість відомостей про структуру курсових, дипломних в магістерських робіт можна знайти у спеціальних методичних вказівках.

Особливості написання курсової роботи

Курсова робота повинна бути логічно побудованою і мати характер цілісного і завершеного дослідження. Рекомендований обсяг курсової роботи – 30-40 друкованих аркушів, список використаних джерел повинен включати не менше 30-35 джерел.

Традиційно курсова робота має описово-розрахунковий характер і складається із вступу, основної частини і висновків.

У вступі обґрунтовується новизна та актуальність теми, дається характеристика сучасного стану досліджуваної проблеми, визначається мета роботи, її завдання, вказується об’єкт і предмет дослідження, обрані методи дослідження. Варто також звернути увагу на рівень висвітлення теми у вітчизняній та зарубіжній літературі, виділити дискусійні питання і невирішені проблеми. Рекомендований обсяг вступу - 2-3 сторінки.

Основна частина курсової роботи поділяється на 3-4 розділи. В кожному розділі повинна бути завершеність змісту, головна ідея. Тези повинні підтверджуватися фактами, думками різних авторів, аналітичними даними, практичним досвідом. Думки мають бути пов'язані між собою логічно, увесь текст має бути підпорядкований одній головній ідеї. Кожний висновок повинен логічно підкріпляти попередній, один доказ випливати з іншого.

Перший розділ роботи, як правило, присвячується теоретико-методологічним аспектам досліджуваної теми, другий - методичним підходам, третій - аналізу стану об'єкту дослідження, четвертий - рекомендаціям та пропозиціям щодо вирішення досліджуваної проблеми. Кожен розділ чи підрозділ повинен мати таку схему: короткий вступ, факти та їх опис, проведення дослідження на основі використання обраного наукового методологічного апарату для аналізу первинних матеріалів або статистичної інформації, підведення підсумків.

Заключна частина роботи - висновки - це коротке резюме з усього змісту роботи. Тут вміщуються висновки та рекомендації, що показують, якою мірою вирішено завдання й досягнуто мети, сформульованої у вступі. Висновки й рекомендації базуються на результатах аналізу і повинні нести особисту думку автора. Рекомендації також можуть торкатись теоретико-методологічних основ, понятійного апарату й інструментарію дослідження.

Особливості написання дипломної роботи

Рекомендована структура дипломної роботи:

– Інформаційно-вступна частина (титульна сторінка, завдання, план, замовлення тощо).

– Вступ.

– Перший розділ (теоретична частина).

– Другий розділ (фінансово-економічна характеристика досліджуваного підприємства).

– Третій-четвертий розділ (облікова, аналітична проектна частина).

– Розділ «Охорона праці».

– Розділ «Екологічна експертиза».

– Висновки.

– Список використаних джерел.

– Додатки.

Наповнення кожної частини роботи визначається темою і завданнями.

Випускна робота повинна базуватися на достатньому обсязі інформації, що всебічно характеризує діяльність суб'єкта господарювання і об'єкт дослідження. Основними вимогами до вихідної інформації є повнота, порівнянність та вірогідність. Повнота полягає в тому, що потрібно повністю охопити складові частини досліджуваного процесу, розглянути всі сторони наукової проблеми, зібрати фактичні дані за 5 останніх роки (або з моменту утворення підприємства, якщо цей період менший). Порівнянність зводиться до того, щоб зібрані факти були взаємопов’язані і мали спільну основу, це дає змогу підсумувати і провести порівняльний аналіз. Вірогідною вважається інформація, яка відображає дійсні, справжні факти та процеси. Необхідно пам'ятати, що за якість виконання роботи, вірність даних та результатів розрахунків відповідає студент. Збір та систематизація теоретичного і практичного матеріалу здійснюється студентом у процесі навчання та проходження переддипломної практики.

У вступі викладається методологічний апарат дослідження, який передбачає обґрунтування актуальності обраної теми (сутність проблеми, з якої випливатиме актуальність теми), формулювання проблем, що виникають на сучасному етапі розвитку економіки, визначення мети, завдання дослідження, його об'єкта і предмета, а також методологічної основи й інформаційної бази.

У першому розділі дипломної роботи розкриваються концептуальні аспекти теми дослідження шляхом розгляду предмета вивчення, як економічної категорії та фінансового інструменту, встановлення зв'язку теми дослідження з напрямом або розділом економічної теорії. Вивчаючи історію досліджуваного питання, слід викласти основні етапи розвитку предмета вивчення, дати тлумачення понять різними авторами, зіставити їх точки зору, а також зробити попередній висновок про тлумачення понять, що будуть прийняті за основу в роботі. Економічну сутність понять, явищ, що аналізуються, потрібно розглядати як з макро- так і з мікроекономічних позицій.

У другому розділі характеризується фактичний стан суб'єкта

господарювання, що досліджується. При цьому необхідно дати його економічну характеристику, визначити підпорядкованість, юридичний статус, форму власності, організаційно-правову форму, мету і структуру, описати важливі минулі та заплановані події у житті підприємства, проаналізувати основні економічні і фінансові показники, виявити стадію життєвого циклу підприємства та існуючі проблеми господарювання. Особлива увага має бути приділена критичній оцінці стану облікової (фінансової, аналітичної) роботи на досліджуваному підприємстві, визначенню структури і функціональних обов'язків його облікової (фінансової, аналітичної) служби.

Для дипломних робіт економічного профілю рекомендується наступний склад інформаційної бази дослідження (для виробничого підприємства): статут підприємства; установчий договір; організаційна і виробнича структури; види діяльності; фінансова звітність; статистична звітність; бухгалтерська документація; планові документи; укладені угоди; інноваційні та інвестиційні проекти; економічні розробки провідних підрозділів; інформація, надана спеціалістами підприємств тощо. Зрозуміло, що склад інформаційної бази фінансово-кредитних установ, страхових компаній і т.д. буде мати свою специфіку. У разі потреби обсяг інформації може бути розширений за рахунок інших підприємств, офіційної статистичної інформації.

На основі зібраної інформації дається економічна характеристика суб'єкта господарювання, розраховуються господарські та фінансові показники діяльності. Аналітична частина цього розділу має містити загальну оцінку фінансового стану суб'єкта господарювання, на матеріалах якого виконується дипломна робота. Це дає можливість оцінити в цілому діяльність підприємства, його потенціал, фінансовий стан, виявити тенденції і проблеми, що склалися в економіці підприємства, і є корисним при проведенні будь-якого дослідження.

У третьому розділі дипломної роботи на основі вивчення теоретичного матеріалу та узагальнення практичного досвіду функціонування суб'єкта господарювання слід розкрити зміст питань за темою дослідження, констатувати рівень організації облікової (фінансової) діяльності або аргументовано довести недоцільність і неефективність окремих напрямків роботи, визначити невирішені питання на окремих ділянках фінансово-економічної роботи. Також слід запропонувати напрямки удосконалення діяльності та поліпшення стану економічної роботи на основі аналітичних матеріалів, одержаних при розкритті змісту другого розділу. При цьому автором визначаються шляхи і розробляються конкретні заходи щодо усунення виявлених недоліків, використання внутрішніх резервів, покращення стану об'єкта дослідження, а також здійснюється розрахунок економічної ефективності запропонованих впроваджень та вишукуються джерела фінансування.

Крім того, у цьому розділі обґрунтовується необхідність фінансового регулювання предмета дослідження, складаються прогнозні розрахунки розвитку суб'єкта господарювання на перспективу. В процесі економічного аналізу необхідно використовувати економіко-статистичні методи, програмне забезпечення для обробки економічної інформації з використанням програмного комп’ютерного забезпечення.

Розділ „Охорона праці" виконується під керівництвом викладачів кафедри „Безпеки життєдіяльності", розділ „Екологічна експертиза" виконується під керівництвом викладачів кафедри „Екології та ботаніки".

Завершальним етапом написання дипломної роботи є підготовка висновків і рекомендацій за результатами проведеного дослідження. У висновках стисло викладаються основні підсумки дослідження, формулюється його теоретична значущість і практична цінність, при цьому кожний пункт, абзац або пропозиція повинні бути присвячені тільки одному питанню, розкриваючи його суть та внесок автора у вивчення і розв'язання проблеми. На основі проведеного дослідження автором формулюються рекомендації щодо впровадження його результатів у практику. Рекомендації повинні мати конкретний характер і орієнтуватися на пошук внутрішніх резервів підвищення ефективності господарювання.

У висновках потрібно наголосити на якісних та кількісних показниках здобутих результатів, обґрунтувати достовірність результатів дослідження, викласти рекомендації щодо їх використання. Такий висновок повинен бути покладений в основу доповіді при захисті дипломної роботи перед Державною Екзаменаційною Комісією.

Список використаних джерел оформляється відповідно до стандартів з бібліотечної та видавничої справи, які будуть розглянуті нижче.

У додатках наводяться великі графіки, схеми, аналітичні таблиці, облікові регістри, результати розрахунків, які носять ілюстративний характер у процесі викладення матеріалу по розділах.

Особливості написання магістерської роботи

Структура магістерської роботи аналогічна структурі дипломної роботи.

Зміст магістерської роботи фіксує як вихідні передумови наукового дослідження, так і весь його хід, а також отримані при цьому результати. Причому тут не просто описуються наукові факти, а й проводиться їх всебічний аналіз, розглядаються типові ситуації, відповідно до обраної теми.

У вступі магістерської роботи слід виділити актуальність теми, її обґрунтування, мету і завдання дослідження, об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну, апробацію (виступи на конференціях), публікації.

Методологія виконання магістерської роботи аналогічна дипломній роботі, але детальніше розкривається актуальність теми дослідження, наукова проблема та її доведення. Магістерська робота відображає як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, правомірність яких обґрунтовується в кожному конкретному випадку їх використання.

Загальні висновки магістерської роботи виконують роль закінчення у формі послідовного, логічного викладення отриманих підсумкових результатів, їх співвідношення з загальною метою, конкретними завданнями, поставленими і сформульованими у вступі. У них магістрант упорядковує накопичені наукові факти та доводить наукову цінність або практичну значимість тих чи інших положень, висновків та рекомендацій, їх новизну і значимість.

2.3. Оформлення тексту роботи та ілюстративного матеріалу.

Найважливішим етапом виконання випускної роботи є написання тексту та

її оформлення. Звичайно, спочатку пишеться чернетка роботи, так званий перший варіант. Формування тексту відбувається шляхом систематизації та обробки зібраних матеріалів з кожної позиції плану. До тексту вносяться тільки старанно підібрані й цілеспрямовано проаналізовані матеріали. На цьому ж етапі підбирається ілюстративний матеріал (графіки, рисунки, таблиці). Одержаний чорновий варіант роботи доповнюється додатковими матеріалами, уточнюються деякі положення, остаточно формулюються всі висновки й пропозиції.

Там, де це дозволяє зміст роботи, доцільно дотримуватись принципу рівномірного розміщення матеріалу по розділах та параграфах; при необхідності після узгодження з науковим керівником можна об'єднати надто короткі параграфи або розукрупнити надто великі. Текст роботи слід розподіляти на абзаци, виділяючи приблизно рівні і відокремлені за змістом частини.

Дипломна (магістерська) робота виконується державною мовою. Викладання тексту роботи повинно бути логічним, аргументованим, стилістично витриманим з використанням наукової професійної мови. При остаточному редагуванні роботи слід вилучити все зайве, що заважає чіткому і точному висвітленню питань: повторення, відхилення від теми, багатослів'я. В роботі не допускаються стилістичні, орфографічні та граматичні помилки. В разі сумнівів рекомендується користуватися останніми виданнями українського правопису, орфографічними словниками.

Терміни, що використовуються в тексті, мають відповідати науковому стилю. Так, наприклад, згідно з нормами наукової етики при інтерпретації думок, обґрунтуванні наукової позиції неписаним правилом вважається, щоб автор виступав від першої особи у множині ("ми вважаємо", "на наш погляд", "нами одержано"), також використовують знеособлені форми: "спостерігається", "пропонується" тощо.

У роботі можуть застосовуватися скорочення слів і словосполучень, але вони обов’язково мають відповідати діючим стандартам з бібліотечної і видавничої справи. Допускаються загальноприйняті скорочення: рр. - роки; грн. – гривня; коп. - копійка; та ін. - та інші; і т.д. - і так далі тощо. Допускається також використання абревіатури довгих словосполучень, попередньо привівши їх повне значення, наприклад, "товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ)".

В тексті слова "номер", "параграф”, ”відсоток" слід писати повністю, замінювати їх знаками (№, §, %) можливо лише тоді, коли вони записані разом з числовими значеннями. Не можна використовувати математичні символи для заміни слів "дорівнює", "більше", "менше".

Особливою формою фактичного матеріалу є цитати - дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписуються в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки.

При цитуванні джерел слід дотримуватись правил:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання;

- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, ставиться порядковий номер за списком використаних джерел з виділенням у квадратних дужках та номером сторінки, де розміщена використана цитата, наприклад: «...на думку американського фахівця Ф.Котлера доцільно виділити такі етапи проведення маркетингового дослідження … [43, с. 234]» або «...у працях [1-3, 7, 21] приділено особливу увагу дослідженням цього аспекту проблеми»;

- часто окремі думки передаються своїми словами без дослівного виписування цитат. Виходячи з їх змісту, автор здійснює аналіз і синтез, будує систему обґрунтованих доказів. При непрямому цитуванні, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, конкретним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

- цитати мають органічно «вписуватись» в контекст наукової роботи.

3. Заключний етап

3.1. Подання роботи науковому керівникові для написання відгуку.

Текст роботи з таблицями, графіками, схемами і додатками подається по розділах керівникові. Окремі розділи (з охорони праці та екологічної експертизи) подаються консультантам з цих розділів.

Аналіз виконання та захисту дипломних і магістерських робіт дає можливість акцентувати увагу студентів на типових помилках, зокрема:

1. Автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію або плагіат.

2. Зміст роботи не відповідає її плану роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині. Наприклад, в роботі присвяченій обліку та аналізу фінансових результатів здебільшого аналізується фінансовий стан об’єкта дослідження.

3. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта, поверхово висвітлено стан практики.

4. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури з теми дослідження. Наприклад, робляться посилання на морально застарілу літературу з бухгалтерського обліку, недіючі закони та інші нормативні документи.

5. Огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку і не відображає дискусійності проблеми.

6. Бібліографічний опис джерел у списку використаних джерел наведено довільно, без дотримання вимог державного стандарту.

7. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичений матеріал.

8. Як ілюстративний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника,

монографії або наукової статті.

9. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

10. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, робота виконана неохайно, з помилками.

3.2. Доопрацювання роботи з урахуванням рекомендацій наукового керівника, оформлення роботи.

За зауваженнями керівника студент вносить у роботу виправлення і доповнення. На заключному етапі передбачається уточнення вступу та формування висновків до дипломної роботи, редагування тексту, його доопрацювання з урахуванням зауважень наукового керівника, підготовка роботи до захисту.

Остаточне оформлення роботи здійснюється у відповідності з вимогами. Стандартні вимоги до робіт, що виконуються на факультеті обліку та фінансів ПДАА, детально описані у відповідних методичних рекомендаціях [3] і наведені у додатку В.

3.3. Подання роботи на рецензування та захист.

7.3. Захист курсової, дипломної, магістерської роботи

Курсова робота

Виконана курсова робота у встановлений термін здається на кафедру й після реєстрації передається науковому керівнику для рецензування. У рецензії викладач зазначає позитивні сторони й недоліки роботи, оцінює ступінь самостійності формулювання основних положень та висновків, наявність елементів творчого пошуку й новизни, величину масиву опрацьованої інформації, дотримання вимог щодо змісту й оформлення роботи, а також робить висновок щодо допуску до захисту з попередньою оцінкою за чотирибальною шкалою. У разі незадовільної оцінки курсова робота повинна бути перероблена з урахуванням зауважень рецензента. Вдруге робота здається з попередньою рецензією.

Захист курсових робіт здійснюється за встановленим графіком, перед комісією. Процедура захисту передбачає стислий виклад студентом головних проблем дослідження та їх вирішення, відповіді на запитання членів комісії. До захисту студент отримує свою роботу, знайомиться з рецензією й готується аргументовано відповісти на зауваження й запитання. У процесі захисту членами комісії оцінюється глибина знань студентом досліджуваної теми, уміння вести дискусію, обґрунтовувати й відстоювати власну точку зору, чітко відповідати на поставлені запитання. Остаточна оцінка вноситься в відомість та залікову книжку студента.

Дипломна робота

Готова дипломна робота подається науковому керівнику для відгуку. Відгук наукового керівника дипломної роботи пишеться у довільній формі з урахуванням: актуальності теми наукового і практичного значення роботи,

ступінь самостійності у виконанні дипломної роботи, новизну та оригінальність, використання літератури, логічність, послідовність, аргументованість змісту, відповідність професійній спрямованості випускника.

У наступному робота подається завідувачу випускаючої кафедри, який приймає остаточне рішення щодо її допуску до захисту у Державній екзаменаційній комісії (ДЕК) з захисту дипломних робіт, про що робить відповідну позначку (ставить підпис на титульній сторінці).

Після одержання допуску до захисту студент отримує на випускаючій кафедрі направлення на зовнішнє рецензування.

Зовнішній рецензент - провідний спеціаліст галузі або науковець відповідної кваліфікації - ознайомлюється з дипломною роботою та складає рецензію. В ній висвітлюються в основному ті ж питання, звертає увагу на оформлення та окремі недоліки роботи. Рецензент оцінює роботу за чотирибальною системою.

При наявності листа-замовлення з підприємства студент має отримати відгук на дипломну роботу від підприємства-замовника, який також прикладається до роботи.

Порядок захисту дипломної роботи визначається Положенням про Державні екзаменаційні комісії та Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах.

Для захисту дипломних робіт створюється Державна Екзаменаційна комісія у складі Голови, трьох членів (досвідчених викладачів) та секретаря.

Захист дипломної роботи є відкритим, за бажанням студент може запросити на захист своїх рідних та близьких. Захист дипломних робіт може проводитись як у вищому навчальному закладі, так і на підприємствах у закладах і організаціях, якщо там є до них практичний інтерес.

За результатами написання дипломної роботи студент готує доповідь та наочні матеріали, що передають основний зміст роботи та пропозиції автора, з подальшим їх публічним захистом.

В доповіді слід коротко викласти основні результати дослідження. Регламент доповіді - 10-15 хвилин. При цьому потрібно висвітлити такі питання: обґрунтувати актуальність теми дослідження, мету завдання, об'єкт, предмет дослідження, які методи використані, хронологічні рамки дослідження, основні теоретичні положення та їх підтвердження в процесі дослідження. Основна частина часу відводиться на викладення суті роботи та зроблених висновків, обґрунтування рекомендацій. Останні можуть носити методичний, методологічний або організаційний характер. Бажано, щоб випускник у доповіді зазначив, які його розробки та висновки вже впроваджені або підготовлені для впровадження, яка фактична чи очікувана соціально-економічна ефективність запропонованих заходів.

На підкріплення доповіді розробляють наочні матеріали (у межах 5-8 найважливіших таблиць, графіків, рисунків, які унаочнюють результати дослідження, основні висновки й пропозиції, що містяться у робот). Вони оформляються у вигляді плакатів або друкуються на принтері (подаються в окремих папках для кожного члена комісії); за бажанням, додаються слайди,

фотографії, макети тощо. Необхідну кількість та зміст ілюстративного матеріалу визначає автор і погоджує його з науковим керівником.

Процедура захисту включає:

- доповідь студента;
- запитання до автора;
- оголошення рецензії та відгуку наукового керівника або його виступ (для дипломної роботи, виконаної на замовлення й відгуку підприємства-замовника);
- відповіді студента на зауваження рецензента та членів Державної Екзаменаційної комісії;
- заключне слово студента;
- рішення комісії про оцінку роботи.

Після доповіді випускник відповідає на запитання усіх членів ДЕК, а також присутніх на захисті осіб. Відповіді на поставлені запитання дають можливість визначити рівень професійної підготовки, самостійності виконання роботи та економічної ерудиції випускника. Потім зачитуються відзив наукового керівника і зовнішня рецензія.

Перед захистом автору роботи доцільно прочитати рецензію, особливу увагу звернути на висловлені рецензентом зауваження і підготувати аргументовані відповіді. На зауваження рецензента випускник повинен дати ґрунтовну й аргументовану відповідь.

По закінченню захисту члени ДЕК на закритому засіданні обговорюють результати захисту дипломних робіт, оцінюють їх з урахуванням складання державних іспитів і приймають рішення про присвоєння студенту-дипломнику відповідної кваліфікації.

Дипломна робота атестується на "відмінно", якщо вона за змістом:

1. Повністю відповідає всім вимогам та рекомендаціям.
2. Написана на високому теоретичному рівні - вірно розкриває економічну суть аналізованих процесів, явищ, елементів механізму господарювання, методів планування і прогнозування, їх зв'язок з об'єктивним економічним законом.
3. Свідчить про досконале володіння сучасними методами аналізу, планування та прогнозування, економічного обґрунтування і комп'ютерною технікою.
4. Містить елементи самостійного дослідження окремих питань.
5. Показує гарне знання облікової, фінансової практики підприємств та їх проблем.
6. Має практичне значення в справі підвищення результатів діяльності рівня фінансової роботи підприємства.

При захисті в ДЕК студент виявив глибоке розуміння основних проблем теми випускної роботи, досконале володіння її матеріалами, дав кваліфіковані відповіді на задані йому питання і подав істотні докази на захист висунутих в роботі окремих положень, пропозицій та рекомендацій.

Дипломна робота атестується "добре", якщо вона за змістом:

1. Повністю відповідає всім вимогам та рекомендаціям.
2. Задовольняє не менш ніж трьом вимогам до оцінки "відмінно".

При захисті в ДЕК студент виявив добре розуміння проблем теми випускної роботи, володіння її матеріалами, дав кваліфіковані відповіді на питання в роботі окремих положень, формул, пропозицій та рекомендацій.

Дипломна робота атестується "задовільно", якщо вона за змістом, в основному, відповідає вимогам (теоретичні питання, в основному, розкриті; висновки, в основному, вірні, але пропозиції недостатньо аргументовані тощо). При захисті в ДЕК студент вірно сформулював головні проблеми теми роботи, але правильно відповів не на всі поставлені йому питання.

Випускна робота атестується "незадовільно" при наявності однієї із таких ознак:

1. Робота за змістом не відповідає темі, затвердженій наказом.
2. Робота не відповідає більшій частині вимог.
3. Робота має компілятивний характер з елементами переписування першоджерел.
4. Більша частина роботи містить поверховий опис конкретних явищ, положень, показників.
5. При захисті студент не виявив знань основних положень в роботі, не зміг відповісти на суттєві питання з теми дослідження.

Під час захисту ведеться протокол засідання ДЕК, в якому також зазначається думка членів ДЕК про практичну цінність пропозицій автора і рекомендації щодо подальшого їх використання. При обговоренні підсумків захисту на закритому засіданні ДЕК у випадку незгоди членів ДЕК, думка Голови комісії є вирішальною. Рішення комісії щодо захисту дипломної роботи оголошується її Головою в той же день. Рішення комісії є остаточним і оскарженню не підлягає.

Державна екзаменаційна комісія також приймає рішення про видачу диплому з відзнакою та рекомендацію до аспірантури.

Випускники, які одержали під час захисту незадовільні оцінки, відраховуються з ВНЗ. Вони одержують академічну довідку про навчання на відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнях, встановленого Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України зразка. Студент, який не захистив дипломної роботи, допускається до повторного захисту лише один раз впродовж трьох років після закінчення вищого навчального закладу. При повторному захисті необхідним є проведення нового рецензування. Щодо останнього ДЕК виносить відповідне рішення і фіксує його протокольно.

Захищені дипломні роботи здаються в архів на зберігання терміном на 5 років.

Магістерська робота

Не пізніше ніж за місяць до захисту магістерська робота подається науковому керівникові з метою підготовки ним відгуку, а також направляється на рецензування. Рецензія може бути надана професорсько-викладацьким складом або науковцями певного фаху, які працюють у галузі проблематики, що розробляється магістром.

Магістерську роботу науковий керівник і рецензенти оцінюють за наступною схемою:

- актуальність дослідження;
- характеристика розділів роботи;
- використана методологія наукового пошуку;
- теоретичний рівень, глибина дослідження;
- цінність та перспективність запропонованих рекомендацій і висновків, ступінь їх економічного обґрунтування;
- недоліки роботи.

Попереднє обговорення магістерської роботи здійснюється на засіданні профільної кафедри або спільних засідань кафедр з урахуванням висновків наукового керівника та рецензентів і має на меті одержання магістром кафедрального допуску до захисту, оформленого протокольно. До захисту допускаються магістри за умови повного виконання навчального плану.

Для захисту магістерської роботи створюються комісії за основними напрямками наукових досліджень з числа досвідченіших працівників професорсько-викладацького складу у складі Голови, трьох членів, секретаря.

При захисті магістерських робіт у державну комісію подаються магістерська робота, відгук та рецензія на магістерську роботу. До ДЕКу можуть подаватися й інші матеріали, які характеризують наукову і практичну цінність виконаної магістерської роботи: надруковані статті за темою роботи, документи, що вказують на практичне застосування роботи тощо.

Захист магістерських робіт проводиться на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії за участю не менш ніж половини її складу при обов'язковій присутності голови комісії. Графік роботи комісії затверджується наказом ректора ВНЗу.

Для захисту роботи магістр готує доповідь (до 15 хвилин), яка повинна відбивати зміст дослідження, його мету, завдання, предмет та об'єкт; обґрунтування вибору теми, ступеня її висвітлення в науковій літературі. Основна частина доповіді присвячується викладенню науково-практичних висновків і рекомендацій, результатів за матеріалами дослідження.

Після доповіді магістра і його відповідей на запитання оголошуються рецензії на роботу, відгук наукового керівника. Магістру надається можливість дати пояснення щодо зауважень, дати відповіді на запитання членів ДЕК. Відповіді мають бути короткими (як правило з двох-трьох речень), впевненими, чіткими, конкретно відповідати на поставлене запитання. Рішення про оцінку захисту дипломної, магістерської роботи приймається на закритому засіданні ДЕК, результат оголошується після затвердження протоколу Головою ДЕК.

Випускники магістратури, які за підсумками навчання отримали диплом з відзнакою, можуть рекомендуватися Вченою радою навчального закладу для вступу до аспірантури.

Захищені дипломні та магістерські роботи зберігаються в архіві академії впродовж 5 років. За рекомендацією ДЕК або на вимогу підприємства, на матеріалах якого виконана робота, з неї може бути знята копія і направлена на підприємство для впровадження в практику основних її висновків та пропозицій.

Магістерські роботи, що мають вагоме науково-практичне значення,

можуть бути, за пропозицією комісії, рекомендовані ДЕК для опублікування у вигляді окремих навчальних посібників. За магістерськими роботами зберігається статус авторського права.

Питання для самоперевірки

1. Етапи роботи студентів над курсовою роботою.
2. Структура курсової роботи.
3. Загальні вимоги до оформлення курсової роботи.
4. Етапи роботи над випускною (дипломною) роботою.
5. Структура випускної (дипломної) роботи.
6. Загальні вимоги до оформлення випускної (дипломної) роботи.
7. Захист випускної (дипломної) роботи.
8. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження.
9. Етапи роботи над магістерською роботою.
10. Структура магістерської роботи.
11. Загальні вимоги до оформлення магістерської роботи.
12. Захист магістерської роботи.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-ІІІ від 17.01.2002 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.

2. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.

3. Методичні вказівки з підготовки дипломних робіт студентів напряму підготовки «Облік і аудит» освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» та «Магістр» / [Плаксієнко В. Я., Маренич Т. Г., Пономаренко О.Г. та ін.] ; за ред. О. Г. Пономаренко. – Полтава: РВВД ПДАА, 2010. - 351 с.

4. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

5. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко П. М. – К. : „Знання-Прес”, 2002. – 293 с.

6. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Підсумкові роботи студентів в закордонних ВНЗах.
2. Вимоги до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук.
3. Процедура захисту кандидатських дисертацій.
4. Вимоги до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук.
5. Процедура захисту докторських дисертацій.

Тести до матеріалу теми

1. Дипломна (магістерської) робота починається з:

а) інформаційно-вступної частини; в) вступу;
б) завдання на виконання роботи; г) змісту.

2. Останньою структурною частиною (у порядку розташування) магістерської роботи є:

а) список використаних джерел; в) зміст;
б) висновки; г) додатки.

3. Який із нижчеперелічених інформаційно-довідкових документів не використовується в дипломній роботі спеціаліста:

а) завдання на виконання роботи;
б) довідка про використання інформації з дозволу підприємства;
в) акт впровадження;
г) план.

4. Який із нижчеперелічених документів не підшивається, а прикладається до дипломної роботі:

а) рецензія;
б) завдання на виконання роботи;
в) замовлення від підприємства;
г) довідка про використання інформації з дозволу підприємства.

5. Робота над написанням дипломної (магістерської) починається з:

а) визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження;
б) вибору, узгодження та затвердження теми дослідження та наукового керівника роботи;
в) збирання первинної інформації;
г) складання та погодження з науковим керівником плану роботи, отримання завдання та календарного графіка виконання роботи.

6. При комп’ютерному наборі тексту курсової, дипломної, магістерської роботи слід дотримуватись наступних технічних вимог:

а) шрифт комп’ютерного набору 14 Times New Roman, інтервал 1,0;
б) шрифт комп’ютерного набору 12 Times New Roman, інтервал 1,5;
в) шрифт комп’ютерного набору 14 Times New Roman, інтервал 1,5;
г) шрифт комп’ютерного набору 16 Times New Roman, інтервал 1,0.

7. При оформленні тексту курсової, дипломної, магістерської роботи сторінки роботи нумеруються:

а) у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці;
б) у правому нижньому куті сторінки без крапки в кінці;
в) зверху посередні сторінки;
г) знизу посередні сторінки.

8. При комп'ютерному наборі тексту курсової, дипломної, магістерської роботи слід дотримуватись наступних розмірів поля:

а) не менше 20 мм;

б) верхнє, нижнє, ліве – не менше 20 мм, праве – не менше 10 мм;

в) верхнє, нижнє – не менше 20 мм, праве – не менше 10 мм, ліве – не менше 30 мм;

г) верхнє, нижнє, ліве – не менше 25 мм, праве – не менше 15 мм.

9. При оформленні заголовків тексту курсової, дипломної, магістерської роботи слід дотримуватись наступних вимог:

а) заголовки розміщувати по центру, підкреслювати;

б) заголовки розміщувати по центру, не підкреслювати;

в) заголовки розділів розміщувати по центру, підрозділів - симетрично до тексту, підкреслювати, без крапки в кінці;

г) заголовки розділів розміщувати по центру, підрозділів - симетрично до тексту, не підкреслювати, без крапки в кінці.

10. Назвіть невірне правило оформлення таблиць у тексті курсової, дипломної, магістерської роботи:

а) назву розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту;

б) перед назвою таблиці рядком вище у правій стороні пишуть слово «Таблиця....» і її номер;

в) таблиці нумерують наскрізним способом впродовж всієї роботи (Таблиця 1, Таблиця 2 і т.д.)

г) нумерують таблиці у розрізі розділів роботи, номери яких складають із двох арабських цифр; перша - номер розділу, а друга - порядковий номер таблиці в цьому розділі.

11. При оформленні ілюстрацій слід дотримуватись наступних вимог:

а) назву розміщують над ілюстрацією і друкують симетрично до тексту;

б) назву розміщують внизу під ілюстрацією і друкують симетрично до тексту;

в) перед назвою ілюстрації рядком вище у правій стороні пишуть слово «Рис. ....» і його номер;

г) єдиних вимог до оформлення ілюстративного матеріалу не існує.

12. При оформленні списку використаних джерел першими подаються:

а) наукові публікації українською та російською мовами;

б) Закони України;

в) первинні документи, форми бухгалтерської і фінансової звітності, використані при написанні роботи;

г) список складається в алфавітному порядку.

Вірні відповіді: 1 – а; 2 – г; 3 – в; 4 – а; 5 – б; 6 – в; 7 – а; 8 – в; 9 – г; 10 – в; 11 – б; 12 - г.

ТЕМА 8
ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВИГЛЯДІ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

8.1. Наукові публікації
8.2. Підготовка та оформлення наукових статей

8.1. Наукові публікації

Наукова публікація (лат. publicato – оголошую всенародно, оприлюднюю) – це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в наукових виданнях.

Головні функції публікації:

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- підтвердження достовірності результатів і висновків наукової роботи;
- забезпечення науковою інформацією суспільства, повідомлення про появу нового наукового знання, передача його у загальне користування;
- сприяння встановленню пріоритету автора при аналогічних за змістом досліджень;
- підтвердження факту апробації та впровадження результатів і висновків дисертації.

До основних видів науково-дослідної продукції, в яких узагальнюють результати наукових досліджень відносять: наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, семінарах, симпозіумах; наукові статті; звіти про науково-дослідну роботу; курсові (дипломні, магістерські) роботи; кандидатські та докторські дисертації; автореферати дисертацій; монографії; підручники, навчальні посібники; аналітичні огляди; наукові реферати; депоновані рукописи; авторські свідоцтва, патенти та ін.

Кожен з перелічених вище типів документів має специфіку викладу, відповідний стиль, структуру й логіку побудови матеріалу, рекомендований обсяг.

Основними одиницями обчислення наукової інформації, поширюваної засобами друку, є авторський аркуш, друкований аркуш і обліково-видавничий аркуш.

Авторський аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює 40000 друкованих знаків (літери, цифри, розділові знаки, кожен пробіл між словами тощо). Один авторський аркуш дорівнює 24 сторінкам машинописного тексту, надрукованого через 2 інтервали на стандартному аркуші формату А4. В авторських аркушах визначають обсяг рукопису.

Обліково-видавничий аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює, як авторський аркуш 40000 друкованих знаків прозового тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3000 см^2 рекламного ілюстрованого тексту. В обліково-видавничих аркушах враховуються ті частини видання, які не є результатом авторської праці (видавнича анотація, зміст, вихідні відомості на обкладинці, випускні дані, порядкові номери сторінок, редакційна передмова, рисунок та ін.).

Результати дослідження оформляються у вигляді наукових документів за

певними правилами. Особливе значення мають наукові публікації, що вийшли друком у формі видань. Видання - це документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

Видання поділяють на неперіодичні, періодичні та серійні.

Неперіодичні видання за читацьким призначенням можна поділити на типи:

1) наукова література, призначена для спеціалістів: праці окремих науковців, публікації науково-дослідних установ, з'їздів, конгресів тощо;

2) науково-популярна література, мета якої – розповсюдження знань серед широкого кола читачів;

3) виробничо-технічна література, призначена для різних груп спеціалістів народного господарства, яка містить опис технічних параметрів, способів виробництва і технології, організації виробництва і т.д.;

4) навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, призначені для забезпечення навчального процесу, зокрема у вищих навчальних закладах;

5) література довідково-енциклопедичного характеру: загальні та галузеві довідники, енциклопедії, термінологічні, тлумачні та спеціальні словники;

6) офіційно-документальна література, що охоплює широке коло нормативних джерел від Законів до окремих галузевих стандартів і норм.

Найбільш оперативним способом оприлюднення наукової інформації є публікація у ***періодичних виданнях***. Останні виходять через певний проміжок часу, з постійним для кожного року числом номерів, мають однакову назву, але не повторюються за змістом. Традиційними видами періодичних видань є журнали і газети. Науковим вважать журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру і призначений переважно для фахівців певної галузі науки. За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на науково-практичні, науково-теоретичні та науково-методичні. Крім того, до періодичних відносять збірники наукових праць.

До ***серійних*** відносять тематичні праці та збірники, які друкують під постійною назвою, наприклад «Школа професійного бухгалтера», з послідовною нумерацією томів або випусків. Такі публікації містять, в основному статті, й займають проміжне становище між періодичними і неперіодичними виданнями.

Виклад матеріалу наукового дослідження залежить, насамперед, від призначення і типу публікацій, які різняться за цілями упорядкування та фіксації змісту наукової інформації.

Наукова стаття – основний вид оперативної публікації про нові дослідження з конкретної тематики. Особливості написання наукових статей будуть розглянуті нижче. Статті наукового характеру друкуються переважно у фахових журналах та наукових збірниках за певними рубриками: економіка, бухгалтерський облік, практичний досвід і т.д.

Серед ***наукових неперіодичних видань*** виділяють:

- книги (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок);
- брошури (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок).

Монографія – наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу по конкретній, зазвичай вузькій проблемі або темі. Вона є найбільш повним і вичерпним висвітленням результатів наукової роботи, виконаної одним автором або групою авторів та становить підсумок ґрунтовного дослідження, що завершується одержанням фундаментальних наукових досягнень. Монографія призначена перш за все для вчених і має відповідати за формою, змістом та стилем викладення таким видам публікацій.

Друкуються монографії у вигляді книги, її обсяг - від 6 друкованих аркушів (48 сторінок машинописного тексту).

Збірник – це видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напряму, але з різних його галузей.

Науковий звіт – підсумок науково-дослідної роботи з обраної проблематики, у якому викладено основну ідею, задум та накреслено шляхи її реалізації. У звіті необхідно викласти суть досліджуваної проблеми, дати аналіз стану вирішених завдань та перспективи подальшої роботи, а також обсяг роботи, що виконано за звітний період.

Часто учасників наукових заходів заздалегідь ознайомлюють з матеріалами наукових доповідей у вигляді тез.

Теза доповіді - це стислий виклад її основних положень, який передбачає попереднє ознайомлення учасників семінарів, конференцій, симпозіумів з результатами наукового дослідження. Обсяг тез не перевищує 3-х сторінок. Вони являють собою послідовний виклад окремих тверджень основних положень без аргументації та висвітлення перебігу дослідження. Тези можуть охоплювати не всі частини виступу, а лише ті, що можуть стати предметом наукової дискусії.

Окрему групу наукових видань складає навчальна література, до якої відносять підручники, навчальні посібники, навчально-методичну літературу.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизоване викладення навчальної дисципліни, відповідає програмі дисципліни та офіційно затверджене як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково або повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Методичні розробки – праця інструктивного характеру, в якій викладені рекомендації з проведення певних видів робіт.

Обов'язковими елементами наукових видань є анотація (резюме), тобто стислий перелік основних висновків за змістом документа (статті чи доповіді), та реферат.

Реферат (лат. - доповідати, повідомляти) - короткий виклад змісту наукового документа. Якщо в рефераті викладений матеріал, який є результатом власного пошуку дослідника, він називається авторефератом.

Реферування тексту зводиться до пошуку в літературі необхідної інформації, виписуванню принципово важливих положень, тез, тверджень,

зафіксованих у першоджерелі і здійснюється згідно з вимогами Державного стандарту (ДСТУ ГОСТ 7.9-2009).

Як засіб наукової комунікації реферат виконує дві функції: інформаційну (відповідає на питання, яка інформація міститься у науковому документі) та індикативну (описує документ).

Поаспектний метод реферування дозволяє передавати зміст документа достатньо повно і концентровано. Обсяг реферату, як правило, складає 5-15% першоджерела. При цьому слід пам'ятати, що реферат є не просто урізаним варіантом першоджерела, він має особливості стилю викладу, свою структуру і мову.

Основні принципи реферування наукового тексту наступні:

1. Заголовок реферату повинен повністю відповідати назві матеріалу, що реферується. Виключенням є реферат публікацій іноземними мовами. Для них рекомендується скласти «робочу назву», яка найбільш точно розкриває тему і зміст першоджерела.

2. Перед тим, як приступати до реферування, слід уважно прочитати текст, виділити ключові положення і скласти план реферату.

3. Мова викладу тексту в рефераті повинна бути точною, без зайвих фраз. Так, не варто використовувати обороти типу: «У результати численних і тривалих досліджень автори встановили…». Цю фразу можна замінити одним словом «Встановлено…». Загальновідомі дані, історія розвитку питання в рефераті, як правило, опускаються.

Як правило, в рефераті використовують ті ж самі терміни, що й у першоджерелі. Виключення становлять маловідомі наукові терміни, які рідко вживаються в літературі. Останні доречно замінити більш зрозумілими поняттями або термінами, що адекватно відображають їх зміст. Разом з тим, у рефераті наукової публікації неприпустимо спрощення її суті, оскільки це веде до перекручування змісту або втрати важливої інформації. Виняток становлять реферати, які готуються спеціально для непідготовленої аудиторії.

4. Включення до реферату ілюстративних матеріалів (схем, рисунків, таблиць, формул) доцільно лише у випадку, коли вони відображають суть роботи або необхідні для наочної презентації висновків дослідження.

Реферати можуть бути надруковані безпосередньо при документах, в реферативних журналах, збірниках або самостійно як автореферат дисертації. Обсяги їх визначається специфікою теми і змістом документа.

8.2. Підготовка та оформлення наукових статей

Мета наукової статті полягає у поданні інформації про проведену наукову роботу, одержані результати та визначенні напрямку подальшої розробки теми, актуальних проблем, що потребують свого розв'язання.

Наукова стаття повинна включати наступні елементи:

Назва, код УДК.

Відомості про автора(ів). На початку статті обов'язково вказується ім'я,

по-батькові та прізвище автора, науковий ступінь, посада, місце роботи.

Анотація – стисле викладення змісту наукового видання, у якому відображено його найголовніші висновки, визначено їх цільове призначення та наукову цінність. У кожному науковому виданні на звороті титульного аркушу подається анотація. В статті анотація відрізняється від основного тексту шрифтом або форматом, розміщується перед основним текстом зразу після назви документа або в кінці документа. У наукових журналах анотацію публікують двома і більше мовами.

Ключові слова. Ключовим називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці. Загальна кількість ключових слів повинна бути не меншою трьох і не більшою десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують в рядок, через кому.

За структурною побудовою наукова стаття повинна відповідати наступній схемі: вступ, постановка завдання, результати, висновки).

І. Вступ. (Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з останніми дослідженнями та публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями з обов’язковим посиланням в тексті на використану літературу. Автор повинен виділити із загальної проблеми ту частину, яку він досліджує, і показати її актуальність). У вступі пояснюється вибір теми дослідження, формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність.

ІІ. Постановка завдання. (Формулюються цілі і методи дослідження).

Ш. Результати. (Викладається основний матеріал дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів). В даному розділі викладаються основні положення, система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати.

IV. Висновки. (Вказується наукова новизна, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, перспективи подальших наукових розробок у даному напрямі).

Література (список використаних джерел)

Головними вимогами при підготовці статті є лаконічність, конкретність та змістовність. Обсяг статті складає 6-24 сторінки, що становить 0,25-1,0 друкованого аркуша.

При роботі над науковою статтею автор повинен враховувати, що результати його дослідження ще невідомі потенційним читачам. Концентрація уваги на новому, чітке роз’яснення складних місць, використання аналогій з широко відомими явищами та фактами є запорукою залучення читачів до основних положень статті.

Питання для самоперевірки

1. Наукова публікація: сутність і функції.
2. Види наукових публікацій.
3. Методика підготовки до видання та оформлення наукових публікацій.

4. Літературна обробка наукового тексту.
5. Доповіді та повідомлення як форма оприлюднення результатів наукових досліджень.
6. Назвіть вимоги до структури наукової статті.
7. Поясніть відмінність між підручником та навчальним посібником.

Список рекомендованої літератури

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.

2. Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.9-2009 (ИСО 214-76) «СИБИД. Реферат и аннотация. Общие требования».

3. Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

4. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III від 17.01.2002 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.

5. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.

6. Лудченко А. А. Основы научных исследований. Учебное пособие. / Лудченко А А. и др. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 114 с.

7. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. / Романчиков В. І. – К. : Ф.”Віпол”, 1997. – 242 с.

8. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

9. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

Питання для самостійного вивчення

1. Звіти про науково-дослідну роботу: вимоги до змісту.
2. Депоновані рукописи.
3. Рецензування наукових публікацій.
4. Конспектування наукових текстів.
5. Презентації результатів наукових досліджень.

Практичне заняття 5. Реферування наукового тексту

Ключові поняття

Реферат - короткий виклад змісту наукового документа. Обсяг реферату, як правило, складає 5-15% першоджерела.

Реферування тексту зводиться до пошуку в літературі необхідної інформації, виписуванню принципово важливих положень, тез, тверджень, зафіксованих у першоджерелі.

Зміст завдання: Скласти реферат тексту «Наукові доповіді».

Наукові доповіді

Наукова доповідь – це публічно проголошене повідомлення, розгорнутий виклад наукової проблеми, теми або питання. Вона є найпоширенішою формою усного оприлюднення наукових результатів і призначена для усного публічного прочитання та обговорення.

Розрізняють наступні види доповідей:

– звітні, у яких узагальнюються результати досліджень або хід роботи за певний час;

– поточні, у яких дається інформація про хід роботи;

– доповіді на наукові теми.

Структура доповіді може бути представлена наступним викладом матеріалу:

І. Вступ. У ньому зазначають проблемну ситуацію, що зумовила актуальність доповіді, практичну значущість теми та її наукову новизну, вказують мету, завдання, об’єкт, предмет і методику дослідження.

ІІ. Основна частина. Аргументується основна ідея (ідеї) автора, аналізується стан проблеми.

ІІІ. Підсумкова частина. Містить висновки, рекомендації, пропозиції.

Зазвичай на наукову доповідь відводиться до 30 хвилин, хоча остаточний регламент виступу визначається організаторами заходів (семінару, конференції і т.п.). Короткі доповіді (на 10-15 хвилин) називають *повідомленнями*.

Загальними вимогами до доповідей є змістовність, аргументованість і стислість.

Інколи слухачів заздалегідь ознайомлюють з матеріалами доповіді у вигляді тез або переліку питань доповіді, в яких послідовно викладені окремі твердження. Теза доповіді – це стислий виклад основних положень наукової доповіді, який передбачає попереднє ознайомлення учасників семінарів, конференцій, симпозіумів з результатами наукового дослідження.

Тези публікуються у збірниках, присвячених темі конференції або семінару, до його початку і роздаються всім його учасникам. У тезах викладають основні положення без аргументацій, але з бездоганним логічним зв’язком. Обсяг тез не перевищує 3-х сторінок. Тези можуть охоплювати не всі частини виступу, а лише ті, що потенційно є предметом наукової дискусії. Їх зміст у більш повному обсязі розкривається автором-доповідачем в усній формі.

Підготовка доповіді може здійснюватись за двома методичними принципами: за першим спочатку готують тези виступу, на основі яких пишуть доповідь, за другим – пишеться доповідь, з наступним виділенням тез.

Під час написання доповіді враховують, яка частина матеріалу опублікована в тезах. Якщо частина матеріалу подається на плакатах (слайдах, моніторі комп’ютера, екрані тощо), доповідь повинна містити коментарі, а не повторення ілюстративного матеріалу. В доповіді можна зупинитись лише на

найсуттєвіших чи дискусійних питаннях з посиланням на опубліковані тези. Такий підхід дозволяє скоротити час виступу.

Позитивним моментом вважається реагування на попередні виступи науковців з теми своєї доповіді або пов'язаних із нею. Доцільним є полемічний характер повідомлення, тобто огляд існуючих поглядів, що не збігаються з поглядом дослідника. У виступі за результатами або ходом дослідження варто зупинитися на відкинутих гіпотезах та варіантах рішень.

Мова викладу повинна бути лаконічною і точною, потрібно уникати загальних речень, бездоказових тверджень, тавтології. Не варто готувати доповідь у спрощеній формі, щоб не виникли нарікання у недотриманні наукової термінології, та вживати побутову лексику. В той же час не слід переобтяжувати виступ іншомовними словами, зайвою термінологією, складними мовними конструкціями, тим самим позбавляючи свою промову точності і ясності. У виступі не повинно бути великої кількості цифрової інформації та формул – на слух вони сприймаються важко.

При написанні доповіді слід зважати на те, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, що надруковано на чотирьох сторінках машинописного тексту через два інтервали. Отже, обсяг доповіді до 30 хвилин становить 8-12 сторінок.

Рекомендації при підготовці доповідей:

– визначте межі виступу: тематичні (вся інформація закладена у виступі повинна стосуватися теми дослідження) та часові (тривалість доповіді);

– зберіть весь матеріал, який вважаєте доцільним використати у виступі, виберіть з нього основний, згідно структури доповіді, зайвий матеріал відкладіть;

– складіть текст доповіді, перевірте відповідність змісту виступу його структурі;

– усі цифри в тексті записуйте словами, щоб під час виступу не довелося підраховувати кількість нулів і розрядів. Підкреслюйте ключові моменти свого виступу;

– прочитайте доповідь в голос, замірте час. Якщо доповідь не вкладається у відведений час, скоротить її;

– продумайте, який наочний матеріал (схеми, таблиці, графіки, діаграми тощо) можна використати для підкріплення доповіді і кращого розуміння головної ідеї. Визначте, яку інформацію цей наочний матеріал повинен включати і в яких місцях доповіді його слушно буде використати. Зробіть відповідні позначки у своїх записах;

– підготуйте наочні матеріали у вигляді плакатів, фолій для проектора або зробіть друковані екземпляри. Складіть їх у тій послідовності, у якій плануєте використати під час доповіді;

– підготуйте остаточний варіант доповіді, який буде чіткий і зрозумілий для читання та зручний для користування під час виступу. Пронумеруйте сторінки;

– перевірте заздалегідь приміщення, в якому буде проходити виступ, розміщення і робочий стан технічних засобів, якими ви плануєте користуватись. Уточніть, де відводиться місце для виступаючого і де будуть розміщуватись слухачі. Ілюстративні матеріали повинні оформлюватись та розташовуватись таким чином, щоб їх можна було продемонструвати усім присутнім.

Багато в чому успішність будь-якого публічного виступу залежить від знання логічних і лінгвістичних правил побудови риторичної комунікації.

Задля забезпечення логічності виступу в процесі його підготовки необхідно враховувати наступне:

– підготуйте добре продуманий план виступу, підпорядкований логічному, послідовному розкриттю теми, виділенню найважливіших і найсуттєвіших питань;

– працюючи над текстом виступу, відповідями на запитання, проаналізуйте наскільки логічно і послідовно Ви викладаєте свої думки. Треба виключити будь-яку суперечливість, двозначність, невизначеність у висловлюваннях. Особливу увагу зверніть на точність й однозначність понять, термінів, якими Ви користуєтесь, їх значення не повинні змінюватися протягом усього виступу;

– запам’ятайте послідовність ключових пунктів доповіді та спробуйте відпрацювати виступ, не користуючись своїми записами;

– намагайтесь уникати у доповіді займенника «я», оскільки формально авторство будь-якого наукового дослідження належить колективу людей, чиї думки або ідеї використовувались у доповіді. Можна висловлювати свої міркування у множині (тобто замість «я» вживати «ми»), використовувати речення з пасивними дієприкметниками, в яких відсутні займенники (наприклад, «було проведено дослідження») або невизначено особові речення (типу «спочатку визначають напрям аналізу, а потім …);

– спробуйте подивитись на виступ зі сторони. Проаналізуйте наскільки він переконливий і зрозумілий, чи підводять думки до головної ідеї.

Важливе значення для досягнення ефекту доповіді має техніка мовлення. Вона передбачає грамотність мовлення, чистоту і точність, багатство і різноманітність лексики, виразність, дохідливість, стислість.

Техніка мовлення проявляється у таких ознаках:

– дикційна якість, чистота, що забезпечується правильною, членороздільною і чіткою вимовою звуків, звукосполучень даної мови;

– володіння голосом, уміння управляти його силою, використовувати багатство його діапазону;

– забезпечення точних логічних наголосів, пауз, майстерне використання інтонаційного багатства мовлення;

– розвинутий мовленнєвий слух, який дозволяє співвідносити гучність голосу із вимогами аудиторії, ситуації комунікації тощо.

З метою поліпшення мовленнєвої техніки під час виступу варто дотримуватись наступних рекомендацій:

– починайте виступ з глибокого, але безшумного вдиху, далі повільним, рівним темпом, впевненим, м'яким голосом переходьте до викладу матеріалу. Це дозволить подолати нервозність, яка може виникнути в перші моменти, і налагодити дихання і звучання голосу;

– починайте говорити тоді, коли в легені взято запас повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту. Це позбавить від „позачергового" вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричиняє уривчастість, поверховість дихання;

– не допускайте, щоб повітря в легенях закінчилось повністю. Для поповнення запасу повітря в легенях доцільно скористатись кожною природною зупинкою в мовленні (логічні паузи в тексті, обумовлені пунктуацією – кома, тире, кома з крапкою, двокрапка, крапка). Поновлювати запас повітря треба своєчасно і непомітно;

– намагайтесь чітко і виразно вимовляти слова, не ковтаючи закінчень. Щоб не виникло проблем під час виступу, потренуйтесь заздалегідь у вимові слів із складним звучанням, перевірте правильність наголосу;

– використовуйте паузи перед кожним новим блоком інформації, таким чином структуруючи виступ;

– під час виступу користуйтесь можливостями голосу для надання додаткових нюансів промові. Виділяйте головну думку сильним логічним наголосом, уповільненням темпу мовлення, підвищенням голосу тощо;

– не посилюйте голос без належної паузи, інакше зіб'єте дихання і можете зірвати голос;

– впродовж всієї доповіді повинна зберігатись спокійна, впевнена, виразна та некваплива манера викладу матеріалу.

Публічний виступ завжди пов'язаний із ситуацією, коли промовець весь час знаходиться в центрі уваги великої кількості людей, які оцінюють його зовнішність, ораторські здібності, теоретичну підготовку і т.д. Перше позитивне враження на аудиторію забезпечується вибором одягу, пози під час виступу, а також застосованих жестів і міміки. Елегантність, охайність в одязі (без підкресленої екстравагантності) сприяє прихильному ставленню до виступаючого. Окрім одягу зверніть увагу на те, як Ви входите в аудиторію, яку позу займаєте під час виступу, який вираз має Ваше обличчя. Рухи, міміка можуть свідчити як про впевненість, підготовленість, так і навпаки.

Укріпити і підтримати емоційний контакт впродовж виступу допоможе доброзичливе і шанобливе ставлення до слухачів. Уже з огляду на те, що аудиторія витрачає свій час і слухає виступ, вона заслуговує вдячності зі сторони промовця.

По закінченню виступу присутні мають право задавати будь-які питання доповідачу з проблем, порушених у виступі, методики дослідження тощо. Доповідач повинен уважно вислухати запитання до кінця, по можливості записати і подякувати його автору. Відповіді повинні бути вичерпні й по суті. Тут потрібно уникати таких крайнощів як зайва стислість і багатослів'я. У відповідях знаходить свій прояв рівень теоретичної підготовки доповідача, його

ерудиції і здатності дохідливого викладення думки.

Оскільки в наукових доповідях за результатами дослідження часто виносяться ті результати, твердження, які можуть бути предметом наукової дискусії, за результатами доповіді відбувається обговорення.

На етапі обговорення доповідей наукова дискусія вимагає від її учасників вміння бачити позитивні сторони, правильне викладення позиції супротивника, чітке визначення сутності його помилок (мають вони принциповий характер, йдеться про некоректність формулювань чи про неправильність концепції автора), окреслення можливих шляхів вирішення проблеми. Не останнє місце посідає виконання етичних вимог – критика не повинна торкатись особистих якостей і здібностей автора. На обговорення слід виносити принципові питання, не вдаючись у дрібні зауваження. Останні можна повідомити доповідачу в особистій бесіді.

Наукова етика вимагає від автора доповіді скромності в оцінці одержаних наукових результатів і тактовність у відповідях на запитання чи зауваження. Гострота і різкість зауважень (якщо таке має місце), не повинні негативно впливати на витримку і коректність доповідача, навіть якщо він не згоден з висловленими думками.

По закінченню дискусії доповідачу, за його бажанням, може бути надане заключне слово. У ньому доповідач дякує всім за увагу, висловлені запитання та зауваження, пропозиції та поради. При цьому зосереджує увагу на найбільш принципових зауваженнях і відповідає на них не у послідовності заданих запитань чи висловлених зауважень, а відповідно до їх змісту. У заключному слові доповідач також одним-двома реченнями підводить підсумок щодо обговорення результатів його дослідження.

Практичне заняття 6. Написання тексту наукової публікації

Зміст завдання: Написати реферат наукової статті, тези наукової доповіді або звіт про науково-дослідницьку роботу за навчальний рік.

Ключові поняття

Наукова стаття – основний вид оперативної публікації про нові дослідження з конкретної тематики.

Теза наукової доповіді - стислий виклад її основних положень, який передбачає попереднє ознайомлення учасників семінарів, конференцій, симпозіумів з результатами наукового дослідження.

Науковий звіт – підсумок науково-дослідної роботи з обраної проблематики, у якому викладено основну ідею, задум та накреслено шляхи її реалізації.

Практичне заняття 7. Наукові доповіді

Зміст завдання: Використовуючи матеріал практичного завдання 5, підготувати та виступити з науковою доповіддю.

Теми для усних повідомлень

1. Процес збору та аналізу наукової інформації.
2. Інформаційно-пошукова мова бібліотечно-бібліографічного типу.
3. База даних сеті Internet як джерело наукової інформації.
4. Техніка роботи з науковою літературою.
5. Правила оформлення списку використаних в наукових дослідженнях джерел.
6. Наукова публікація: сутність і функції.
7. Методика підготовки до видання та оформлення наукових публікацій.
8. Літературна обробка наукового тексту.
9. Види наукових публікацій.
10. Доповіді та повідомлення як форма оприлюднення результатів наукових досліджень.
11. Форми звітності про результати наукового дослідження.

Тести до матеріалу теми

1. Одиницею обчислення наукової інформації, поширюваної засобами друку, є:

а) авторський аркуш; б) друкований аркуш;
в) обліково-видавничий аркуш; г) все перелічене.

2. Мета написання наукової статті полягає у:

а) постановці наукової проблеми та її зв'язок з останніми дослідженнями та публікаціями, а також з важливими науковими і практичними завданнями з обов’язковим посиланням в тексті на використану літературу;

б) поданні інформації про проведену наукову роботу, одержані результати та визначенні напрямку подальшої розробки теми, актуальних проблем, що потребують свого розв’язання;

в) цілеспрямованому вивченні явищ і процесів, аналізі впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами;

г) збиранні та оприлюдненні наукових фактів.

3. В анотації наукової статті зазначають:

а) ключові слова;

б) викладення основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

в) формулювання цілей і методів дослідження теми, що розглядається;

г) стисле викладення змісту наукової статті, праці, іншого наукового видання, у якому відображено найголовніші висновки праці, визначено їх цільове призначення та наукову вартість.

4. Рекомендований обсяг наукової статті становить:

а) 6-24 сторінки, що становить 0,25-1,0 друкованого аркуша;

б) 1-3 сторінок;

в) 3-6 сторінок;

г) залежно від види видання.

5. Навчальне видання, що містить систематизоване викладення навчальної дисципліни, відповідає програмі дисципліни та офіційно затверджене як такий вид видання, називають:

а) навчальне видання; б) навчальний посібник;

в) підручник; г) методичні рекомендації.

6. Навчальний посібник – це:

а) наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній проблемі або темі;

б) навчальне видання, що містить систематизоване викладення навчальної дисципліни, відповідає програмі дисципліни та офіційно затверджене як такий вид видання;

в) навчальне видання, що частково або повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання;

г) все вище перелічене.

7. Стислий, короткий виклад змісту наукового документа, носить назву:

а) реферат; б) анотація;

в) конспект; г) резюме.

8. Монографія – це:

а) видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напряму, але з різних його галузей;

б) короткий виклад змісту наукового документа;

в) основний вид оперативної публікації про нові дослідження з конкретної тематики;

г) наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній, зазвичай вузькій проблемі або темі.

Вірні відповіді: 1 – г; 2 – б; 3 – г; 4 – а; 5 – а; 6 – в; 7 – а; 8 – г.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Белуха Н. Т. Основы научных исследований в экономике. / Белуха Н. Т. – К. : Вища школа, 1985. – 215 с.
2. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / Білуха М. Т. – К. : Вища школа, 1997. – 271 с.
3. Бюлетень вищої атестаційної комісії України. – К., № 2, 2000. - 47 с.
4. Ганін В.І. Методологія соціально-економічного дослідження. / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
5. Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».
6. Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.9-2009 (ИСО 214-76) «СИБИД. Реферат и аннотация. Общие требования».
7. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-ІІІ від 17.01.2002 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
8. Закон України «Про інформацію» № 2657-XII від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
9. Закон України «Про наукову інформацію» № 3322-XII від 25.06.1993 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
10. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (в редакції Закону № 284-XIV (284-14) від 01.12.98 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http:// www.rada.gov.ua.
11. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Ковальчук В. В., Моїсеєв Л. М. – К. : ВД „Професіонал”, 2004. – 208 с.
12. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / Крушельницька О.В. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.
13. Лудченко А. А. Основы научных исследований. Учебное пособие. / Лудченко А А. и др. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 114 с.
14. Макогон Ю.В. Основи наукових досліджень в економіці : навч. посіб. / Ю.В.Макагон, В.В.Пилипенко. – 2-гє вид. – Донецьк: Альфа-прес, 2007. – 144 с.
15. Методичні вказівки з підготовки дипломних робіт студентів напряму підготовки «Облік і аудит» освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» та «Магістр» / [Плаксієнко В. Я., Маренич Т. Г., Пономаренко О.Г. та ін.] ; за ред. О. Г. Пономаренко. – Полтава: РВВД ПДАА, 2010. - 351 с.
16. Основні методи наукових досліджень : монографія / Касьян М. М. [та ін.] ; під заг. ред. д-ра техн. наук., проф. Подкопаєва С. В. та д-ра техн. наук, проф. Касьяна М. М. - Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. - 197 с.
17. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навч. посібник. / Романчиков В. І. – К. : Ф.”Віпол”, 1997. – 242 с.

18.Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. / Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. – К. : РНКЦ „ДІНІТ”, 2000. – 259 с.

19.Соціологія: Курс лекцій: Навчальний посібник ; за редакцією В.М.Пічі. - [Друге видання, виправлене і доповнене.] - Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – с. 312.

20. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Стеченко Д. М., Чмир О. С. – К. : Знання, 2007. – 317 с.

21.Сурмін Ю. Майстерня вченого. Підручник для науковця. / Сурмін Ю. – К. : НМЦ, 2006. – 302 с.

22.Фирсов Е. А. Основы научно-экономических исследований в сельском хозяйстве. Учебное пособие. / Фирсов Е. А. – Луганск: Луганский национальный аграрный университет, 2006. - 70 с.

23.Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / Цехмістрова Г. С. – К. : ВД „Слово”, 2003. – 240 с.

24.Чкалова О.Н. Основы научных исследований. / Чкалова О. Н. – К. : Вища школа, 1978. – 120 с.

25.Чумак В.Я. Основи наукових досліджень. / Чумак В. Я., Іванов С.В., Максимюк М.Р. – К. : НАУ-друк, Сучасний університетський підручник, 2009. – 304 с.

26.Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. / Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. – К. : „Знання-Прес”, 2002. – 293 с.

27.Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 6-тє вид., переробл. і доповн. / Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. – К. : Знання, 2008. – 310 с.

Д О Д А Т К И

Додаток А

Грецький алфавіт

α - альфа	η – ета	ν - ні (ню)	τ - тау
β - бета	θ - тета	ξ - ксі	υ - іпсилон
γ - гама	ι - йота	ο - омікрон	φ - фі
δ - дельта	κ - капа	π - пі	χ - хі
ε - епсілон	λ - ламбда	ρ - ро	ψ - псі
ζ – дзета	μ - мі (мю)	σ - сігма	ω - омега

Додаток Б

Критичні значення χ^2-критерія

Число ступенів вільності ν	Рівень ймовірності P			Число ступенів вільності ν	Рівень ймовірності P		
	0,954	0,99	0,999		0,954	0,99	0,999
1	3,8	6,6	10,8	21	32,7	39,9	46,8
2	6,6	9,2	13,8	22	33,9	40,3	48,3
3	7,8	11,3	16,9	23	35,2	41,6	49,7
4	9,5	13,3	18,5	24	36,4	43,0	51,2
5	11,1	15,1	20,5	25	37,7	44,3	52,6
6	12,6	16,8	22,5	26	38,9	45,6	54,1
7	14,1	18,5	24,3	27	40,1	47,0	55,5
8	15,5	20,1	26,1	28	41,3	48,3	56,9
9	16,9	21,7	27,9	29	42,6	49,6	58,3
10	18,3	23,2	29,6	30	43,8	50,9	59,7
11	19,7	24,7	31,3	31	46,2	53,5	62,4
12	21,0	26,2	32,9	32	48,6	56,0	65,2
13	22,4	27,7	34,5	33	51,0	58,6	67,9
14	23,7	29,1	36,1	34	53,4	61,6	70,7
15	25,0	30,6	37,7	35	55,8	63,7	73,4
16	26,3	32,0	39,3	36	67,5	76,2	86,7
17	27,6	33,4	40,8	37	79,1	88,4	99,6
18	28,9	34,8	42,3	38	90,5	100,4	112,3
19	30,1	36,2	42,8	39	101,9	112,3	124,8
20	31,4	37,6	45,3	40	113,1	124,1	137,1

Додаток В

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДИПЛОМНИХ РОБІТ (НОРМО-КОНТРОЛЬ)

[Методичні вказівки з підготовки дипломних робіт студентів напряму підготовки «Облік і аудит» освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» та «Магістр» / [Плаксієнко В. Я., Маренич Т. Г., Пономаренко О.Г. та ін.] ; за ред. О. Г. Пономаренко. – Полтава: РВВД ПДАА, 2010. - 351 с.]

Загальні вимоги. Дипломну роботу друкують за допомогою комп'ютера (через інтервал 1,5) з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210 х 297 мм), розміщуючи на сторінці 28 - 30 рядків (повний рядок повинен містити близько 65 знаків).

Поля мають бути: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє – 25 мм та нижнє – 20 мм.

При комп'ютерному наборі тексту слід використовувати шрифт Times New Roman розміру 14. У разі потреби в таблицях шрифт може бути зменшено до кеглю 12 (заголовок і слово *«Таблиця»*, «*Продовж. табл.*» виконується кеглем 14).

Абзацний відступ має становити 1,25 см. Вирівнювання тексту – по ширині.

Роздруковані на комп'ютері документи при використанні прикладних програмних продуктів повинні відповідати формату А4 (мають бути розрізаними), їх рекомендовано розмістити в додатках.

Текст основної частини дипломної роботи поділяють на розділи й підрозділи.

Заголовки структурних частин дипломної роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкують жирним шрифтом (розмір літер – 14) великими літерами з орієнтацією по центру. До заголовка підрозділу роблять відступ один інтервал.

Заголовки підрозділів друкують жирним шрифтом маленькими літерами (крім першої великої) симетрично до тексту роботи. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Приклад.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

1.1. Економічний зміст дебіторської заборгованості, її класифікація та оцінка

Кожну структурну частину дипломної роботи треба починати з нової сторінки, при цьому на попередньому аркуші повинно бути <u>не менше 1/3 сторінки тексту.</u>

Заголовки підрозділів повинні розміщуватися на відстані двох міжрядкових інтервалів від попереднього тексту. Відстань між заголовком підрозділу та наступним текстом має дорівнювати одному міжрядковому інтервалу.

Після заголовка підрозділу на сторінці повинно бути не менше 3 рядків тексту до кінця сторінки. Якщо ці умови не виконуються, заголовок переносять на наступну сторінку.

Лапки, апострофи, тире повинні бути однаковими по всій роботі.

Числові інтервали не розривають, також не відривають абревіатуру, наприклад, АТ від назви «Харківський тракторний завод», ініціали не відривають від прізвища, «і» не відривають від «т.д.», «т. ін.»

При згадуванні прізвищ науковців спочатку наводяться ініціали: Ф.Ф. Бутинець, В.О. Шевчук. Не можна залишати ініціали на попередньому рядку, відриваючи їх від прізвищ.

Перед тире та після нього мають бути пропуски. Перед лапками і дужками, що відкриваються, ставлять пропуски, після них – пробіли відсутні. Після лапок і дужок, які закриваються, повинні бути пропуски, перед ними пропуски не ставлять.

Оформлення дипломної роботи повинно бути охайним, без помилок і помітних виправлень. Друкарські помилки, описки і графічні неточності, виявлені в процесі написання роботи, допускається виправляти коректором (не більше 2 виправлень на сторінці).

Нумерація. Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами без знака №. Номер сторінки проставляють у правому верхньому кутку. Нумерація починається зі змісту цифрою 2. Якщо на весь аркуш роботи розміщена таблиця чи рисунок горизонтальної орієнтації – слід дотримуватися розміщення номера як і на інших аркушах.

Рисунки. Основними видами ілюстративного матеріалу в дипломних роботах є: технічний рисунок, схема, фотографія, діаграма і графік (за кольоровим оформленням – тільки чорно-білі). Не варто оформлювати посилання на ілюстрації як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. Розміщують посилання у вигляді виразу в круглих дужках «(рис. 3.1)» або зворот типу: «...як це видно з рис. 3.1» або «... як це показано на рис. 3.1».

☝ ***Увага!** Якість ілюстрацій повинна забезпечувати їх чітке відтворення, сканокопії ілюстрацій у роботі розміщувати не дозволяється!*

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках. Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Підпис рисунка виконується звичайним шрифтом та розміщується з орієнтацією по центру сторінки, після підпису крапка не ставиться, після назви рисунка слід залишати один вільний рядок:

Приклад.

Рис. 1.2. Класифікація необоротних активів (другий рисунок першого розділу)

Обираючи вид ілюстрації слід звернути увагу на наступне: динаміку явищ доцільно унаочнювати з використанням графіків, стовпчикових діаграм та гістограм. Структуру сукупності краще проілюструвати секторною чи круговою діаграмою. Причому кількісні показники доцільно зображати у стовпчиковій діаграмі, якісні – у лінійній, структурні – у секторній.

Приклад.

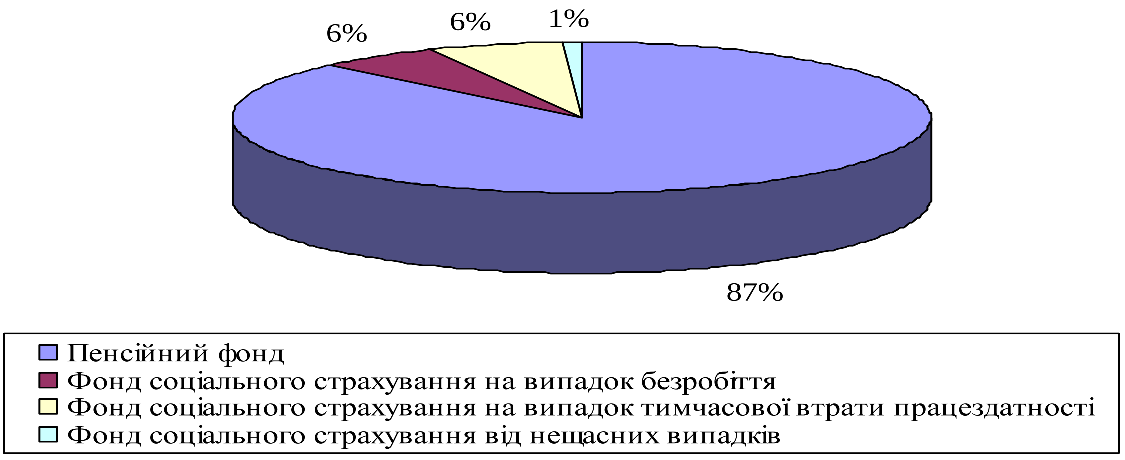

Рис. 2.1. Структура відрахувань до фондів соціального страхування та пенсійного забезпечення _______________ за 20__ рік

Таблиці. Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць. Таблицю розміщують після першої згадки про неї в тексті таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку дипломної роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

Розмір таблиць 17 («Таблица»- «Свойства таблицы» – «Ширина» - 17).

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розмішують над таблицею і друкують жирним шрифтом з орієнтацією по центру. Слово «*Таблиця*» друкують не жирним курсивом з орієнтацією по правому полю аркуша.

Після таблиці до наступного тексту слід пропускати один рядок.

Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При переносі частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «*Таблиця*» і її номер вказують один раз справа над першою частиною таблиці. Над другою та наступними частинами пишуть слова «*Продовж. табл.*» і вказують номер, наприклад: «*Продовж. табл. 1.2*». При переносі таблиці на іншу сторінку необхідна нумерація колонок на першій і її повторювання на наступних сторінках. Колонка з назвами показників у рядку нумерації позначається літерою «А». Якщо таблиця не переноситься, то рядок з нумерацією не наводять.

Стовпчик з номерами показників не наводиться.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, після другої цифри крапка не ставиться.

Наприклад: Таблиця 1.2 (друга таблиця першого розділу).

Показники в таблиці наводяться з вирівнюванням по центру.

Якщо у таблиці плануються графи змін, то слід вказувати при обчисленні змін не лише знак « – », а й знак «+». Якщо відносне відхилення показника з рівнем базового року більше 100 %, його доцільно перевести в рази.Якщо явище відсутнє у таблиці ставиться прочерк «-», якщо явища відбувалися, але у мірах, менших за ті, що можуть бути виражені використаними в таблиці розрядами – ставлять 0,0; якщо заповнення рубрики за характером побудови таблиці не має сенсу або недоцільне, ставиться знак не заповнення – «х».

Точність обчислення показників у таблиці: дні і роки окупності – до цілих; відсотки – до десятих; коефіцієнти – до тисячних, суми у грн. – до сотих, у тис. грн. – до цілих чи десятих залежно від способу подання інформації у фінансовій звітності.

Приклад оформлення таблиці.

Уявлення про витрати і відрахування ЦНЕД ВАТ «Укрнафта» дозволяють скласти наступні розрахунки (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Склад, структура та динаміка витрат і відрахувань за видами діяльності ЦНЕД ВАТ «Укрнафта» за 2006-2008 рр.

Види витрат і відрахувань	2006 р.		2007 р.		2008 р.		Відхилення (+,-) 2008 р. від 2006 р.	
	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	абсолютне, тис. грн.	віднос-не, %
Податок на додану вартість	-	-	-	-	0,8	0,1	+0,8	-
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	-	-	-	-	3,0	0,3	+3,0	х
Адміністративні витрати	615,0	83,1	763,0	92,2	881,1	93,8	+266,1	+43,3
Інші операційні витрати	94,0	12,7	34,0	4,1	22,1	2,4	-71,9	-76,5
Витрати від інвестиційної діяльності	31,0	4,2	31,0	3,7	33,4	3,6	+2,4	+7,7
Всього витрат і відрахувань	740,0	100,0	828,0	100,0	938,9	100,0	+198,9	+26,9

Приклад. Залишкова вартість основних засобів у звітному році 5632 тис. грн., у базовому 2685 тис. грн.

При визначенні показника «у відсотках до 20__р. (базового)» маємо: 5632/2685*100=2,0975*100=209,8 % тобто у 2,1 рази

При визначенні показника «зміни до 20__р. (базового)» маємо: (5632-2685)/2685*100=+109,8 % , тобто у 2,1 рази (109,75/100+1)

Формули розміщують на окремих рядках. Розмір шрифту виконання складових формули – 14. Вище і нижче кожної формули потрібно залишати по одному вільному рядку.

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони подані у формулі. Значення кожного символу та числового коефіцієнта треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки.

Приклад:

$$D = \frac{\sum_{k=1}^{n} CF_k \ k(1+YTM)^k}{PV}, \qquad (3.1)$$

де D – показник дюрації – середньозваженого строку погашення цінного паперу;

CF – потоки процентного доходу і виплати номінальної вартості цінного паперу за n періодів до погашення цінного паперу;

k – періоди, за які повинні здійснюватися виплати.

Якщо після наведення формули розшифрування складових не виконується, в кінці формули ставиться крапка.

Перенос формул на наступний рядок допускається тільки на знаках операцій, що виконуються, причому знак операції на початку наступного рядка повторюють.

Посилання та цитування. При написанні дипломної роботи необхідно наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати досліджень інших вчених, з яких наводяться дані в дипломній роботі. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг.

Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них є наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з відповідного джерела.

Посилання в тексті дипломної роботи на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком джерел, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, «…у працях [1-7] або у роботах сучасних фахівців [5, с. 87-89; 7, с. 7-9].». Між скороченим поданням сторінок та їх номерами ставиться пробіл. Крапка ставиться у кінці квадратних дужок.

Кожна сторінка теоретичного розділу обов'язково повинна містити посилання на використані літературні джерела.

Додатково необхідно перевірити співпадання нумерації посилань на літературні джерела за ходом викладу тексту та у списку використаних джерел!

Посилання на ілюстрації дипломної роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад, «рис. 1.2».

Посилання на формули вказують порядковим номером формули в дужках, наприклад «… у формулі (2.1)».

На всі таблиці повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті

пишуть скорочено, наприклад: «у табл. 1.2».

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити цитати.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, в середині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело.

Перерахування. При необхідності в ході викладу тексту можуть наводитися перерахування. Перед перерахуванням ставиться двокрапка. Перед кожною позицією перерахування треба ставити малу літеру українського алфавіту з дужкою або не нумерувати (перший рівень деталізації). Для подальшої деталізації перерахування треба використовувати арабські цифри з дужкою (другий рівень деталізації).

Перерахування першого рівня деталізації пишуть малими буквами з абзацного відступу, другого рівня – з відступом відносно місця розташування перерахувань першого рівня.

Наприклад:

Елементи витрат включають:

1) матеріальні витрати;
2) витрати на оплату праці:
а) витрати на оплату основної та додаткової заробітної плати;
б) виплати за невідпрацьований на підприємстві час;
в) витрати, пов'язані з підготовкою (навчанням) та перепідготовкою кадрів;
3) відрахування на соціальні заходи;
4) амортизація основних засобів та нематеріальних активів;
5) інші витрати.

Для застосування у дипломній роботі обирають **<u>єдиний спосіб</u>** оформлення перерахуваннь.

☝ ***<u>Увага!</u>*** *<u>Фігурні маркери для оформлення перерахувань не застосовуються !</u>*

Приклади оформлення перерахувань:

1. Виробничі основні засоби.
2. Невиробничі основні засоби.

або

- виробничі основні засоби;
- невиробничі основні засоби.

або

а) виробничі основні засоби підприємств аграрного сектора економіки України;
б) невиробничі основні засоби підприємств аграрного сектора економіки України.

Список використаних джерел. У ході виконання дипломної роботи студент повинен фіксувати бібліографічні описи використовуваних ним джерел. Основними елементами бібліографічного опису є: прізвище автора; назва книги; місце випуску (місто); назва видавництва; рік випуску;загальна кількість сторінок або сторінки, на яких надруковані

статті чи інші складові таких джерел, як книги, журнали, газети тощо.

Бібліографічні посилання необхідно давати на останнє видання даного джерела.

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання".

Опис складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. У бібліографічному описі можуть бути тільки обов'язкові чи обов'язкові та факультативні елементи. Обов'язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі.

Проміжки між знаками та елементами опису є обов'язковими і використовуються для розрізнення знаків граматичної і приписаної пунктуації.

Джерела слід розміщувати в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

☝ ***Увага!*** *Нормативна база на початок списку не виноситься, а розміщується в алфавітному порядку!*

Відомості про джерела, включені до списку, необхідно давати відповідно до вимог міжнародних і державного стандартів з обов'язковим наведенням назв праць.

☝ ***Увага!*** *До списку джерел не включаються комплекти звітності, накази про облікову політику, методичні рекомендації з виконання дипломних, курсових чи інших видів робіт студентами!*

Студентам ***ОКР „Магістр"*** *до списку використаних джерел рекомендовано включити власні наукові праці з посиланнями на них за ходом викладу тексту роботи.*

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ

Характеристика джерела	Приклад оформлення бібліографічного опису
Книги	
Один автор	1. Гайдуцький А. П. Міграційний капітал: теорія, методологія, практика / А. П. Гайдуцький. – К. : Інфросистем, 2010. – 446 с. 2. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту: [навчальний посібник] / Євгенія Григорівна Рясних. – К. : Академвидав, 2010. – 336 с. – (Серія «Альма-матер»).
Два автори	1. Гетьман О. О. Економіка підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 488 с. 2. Афоніна О. О. Регіональна економічна географія. Азія : [практикум] / О. О. Афоніна, О. Д. Доценко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 36 с.
Три автори	1. Бойцова М. В. Єдиний податок від А до Я / Бойцова М. В., Кузнєцов В. С., Казанова М. Д. ; 4-те вид., переробл. і доп. – Харків : Фактор, 2009. – 480 с. – (Серія «Податки від А до Я»). 2. Бурденко І. М. Виплати працівникам: облік, аудит і автоматизація : навч. посібник [для студ. вищих навч. закл.] / Бурденко І. М., Кравченко О. В., Шипунова О. В. – Суми : Університетська книга, 2009. – 283 с.

Характеристика джерела	Приклад оформлення бібліографічного опису
Чотири автори	1. Бухгалтерський облік діяльності бюджетних установ : [навч. посіб.] / [Вербило О. Ф., Коробова Н. М., Олійник С. О., Ярошинський В. М.]. – К. : НАУ, 2009. – 307 с. 2. Валютні операції: нюанси обліку : [метод. посібник] / [Владімірська М. О., Дуброва Н. Л., Давидова К. Є., Золотухін О. О., Кантерман О. Д.]. – Д. : Баланс-Клуб, 2009. – 96 с. – (Бібліотека «Баланс»).
П’ять і більше авторів	1. Регіонально-адміністративний менеджмент: навч. посібник [для студ. вищих навч. закл.] / [Воронкова В. Г., Катаєв С. Л., Алєксєєнко І. В. та ін.]. – Запоріжжя : Запорізька держ. інж. акад., 2009. – 444 с. 2. Організація праці : [навч. посіб.] / [Данюк В. М., Тельнов А. С., Решміділова С. Л. та ін.] ; під ред. В. М. Данюк – К. : КНЕУ, 2009. – 333 с.
Без автора	1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клос]. – К. : Грані-Т, 2007. – 119 с. – (Грані світу). 2. Проблеми квантової фізики : зб. наук. праць ; [наук. ред. В. Каліущенко]. – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.
Матеріали конференцій, з’їздів, круглих столів	
Збірники тез (наукових праць)	1. Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. молодих учених-аграрників [«Молодь України і аграрна реформа»], (Харків, 11–13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харківська держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х. : Харківський держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. – 167 с. 2. Ризикологія в економіці та підприємництві : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 берез. 2001 р. / М-во освіти і науки України, Держ податк. адмін. України [та ін.]. – К. : КНЕУ : Акад. ДПС України, 2001. – 452 с.
Словники	
Словники	1. Словник обліково-фінансових термінів / [уклад. Аранчій В. І. та ін.]. – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – 240 с. 2. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. – К. : К.І.С., 2006. – 138 с.
Нормативні акти	
Законодавчі та нормативні документи	1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань). 2. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» № 15 від 3 лют. 2009 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua.

Характеристика джерела	Приклад оформлення бібліографічного опису
Дисертації та автореферати дисертацій	
Дисертації	1. Метелиця В. М. Облік і контроль бюджетного фінансування сільського господарства: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.09 / Метелиця Володимир Миколайович. – К., 2008. – 249 с. 2. Никифорак І. І. Облік та аналіз операційної діяльності підприємств міського електротранспорту: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.09 / Никифорак Ірина Іванівна.– Тернопіль, 2008. – 223 с.
Автореферати дисертацій	1. Прохар Н. В. Облік і контроль фінансових результатів у сільськогосподарських формуваннях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Н. В. Прохар. – К., 2009. – 20 с. 2. Цебень Р. Л. Облік та внутрішній аудит основних засобів в енергопостачальних компаніях України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Р. Л. Цебень. – К., 2009. – 19 с.
Частина книги та статті з періодичних видань	
Частина книги	1. Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка : (нариси з новітнього укр., письменства) : статті / Микола Зеров. – Дрогобич, 2007. – С. 245–291. 2. Чорний Д. Міське самоврядування: тягарі проблем, принади цивілізації / Д. М. Чорний // По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України : (кінець XIX–початок XX ст.) / Д. М. Чорний. – Х., 2007. – С. 137–202.
Публікації в періодичних виданнях	1. Науменко П. Амортизація основних засобів після їх переоцінки / П. Науменко // Школа бухгалтера. – 2008. – № 3. – С. 11–15. 2. Огійчук М. Ф. Амортизаційні відрахування як джерело фінансового забезпечення відтворення основних засобів у сільському господарстві / Огійчук М. Ф., Утенкова К. О. // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 90–96. 3. Валькман Ю. Р. Моделирование НЕ-факторов – основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальский // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2007. – № 1. – С. 39–61. 4. Регіональні особливості смертності населення України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моісеєнко, Г. І. Баторшина [та ін.] // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 1. – С. 25–29.
Електронні ресурси	
Електронні ресурси (диски та сайти)	1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III–IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. – 80 Min / 700 MB. – Одеса : Одеський мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика).

Характеристика джерела	Приклад оформлення бібліографічного опису
	2. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm.

Стислий виклад вимог нормо – контролю дипломних робіт студентів ОКР «Спеціаліст», «Магістр» напряму підготовки «Облік і аудит»

<table>
<tr><th>Зміст записів</th><th colspan="2">Норма</th></tr>
<tr><td colspan="3">Організаційні вимоги</td></tr>
<tr><td>1. Дата затвердження теми кафедрою</td><td colspan="2">По денній формі навчання – не пізніше першого місяця першого семестру випускного курсу.
По заочній – під час першої сесії випускного курсу.</td></tr>
<tr><td>2. Затвердження завдання і плану роботи</td><td colspan="2">Після затвердження теми кафедрою – протягом десяти днів.</td></tr>
<tr><td>3. Затвердження теми наказом ректора</td><td colspan="2">Після затвердження теми кафедрою – протягом десяти днів.</td></tr>
<tr><td>4. Відповідність теми профілю спеціальності</td><td colspan="2">Дотримання тематики з єдиних методичних рекомендацій та оформлення згідно вимог нормо-контролю.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Технічні вимоги</td></tr>
<tr><td rowspan="2">1. Оформлення роботи</td><td>ОКР «Спеціаліст»</td><td>ОКР «Магістр»</td></tr>
<tr><td>Брошурування в тверду обкладинку синього кольору</td><td>Брошурування в тверду обкладинку темно-червоного кольору</td></tr>
<tr><td rowspan="2">2. Обсяг роботи, сторінок без розділів «Охорона праці», «Екологічна експертиза» та списку використаних джерел)</td><td>ОКР «Спеціаліст»</td><td>ОКР «Магістр»</td></tr>
<tr><td>80</td><td>100</td></tr>
<tr><td colspan="3">3. Зміст роботи (приблизний обсяг в сторінках):</td></tr>
<tr><td colspan="3">ВСТУП – 2-3 стор.
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ – 20-25 стор.
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА... – 15-25 стор.
РОЗДІЛ 3. ОБЛІК (ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ)... – 30-35 стор.
РОЗДІЛ 4. АУДИТ...(ЧИ ІНШИЙ ЗА ВИБОРОМ) – 20 стор.
РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА ПРАЦІ – 10-15 стор.
РОЗДІЛ 6. ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА – 4-5 стор.
ВИСНОВКИ – 4-5 стор.
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ
ДОДАТКИ</td></tr>
</table>

<table>
<tr><th>Зміст записів</th><th>Норма</th></tr>
<tr><td colspan="2">На окремому аркуші – слово «Додатки» (кегль – не більше 24). Цей аркуш нумерується.
Додатки оформляють як продовження дипломної роботи у порядку появи посилань у тексті роботи.
Додатки слід позначати великими літерами української абетки за винятком літер: Ґ, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь.
<u>З метою розміщення додатків у межах дозволених для використання літер алфавіту однорідні за змістом додатки (комплекти фінансової звітності, таблиці аналізу, реєстри автоматизованого обліку і тому подібне) доцільно згрупувати та позначити однією літерою.</u>
При цьому вгорі аркуша посередині рядка малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток А» і велика літера, що позначає додаток.
Кожний додаток за необхідності може бути розділений на декілька складових елементів. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатку (літеру) і крапку.
Наприклад: комплект фінансової звітності за рік, який складається з окремих документів нумерується:
Додаток А.1 – «Баланс»
Додаток А.2 – «Звіт про фінансові результати»
Додаток А.3 – «Звіт про рух грошових коштів» і т.д.
Якщо фінансова звітність – один документ, то на першій сторінці підписується: Додаток А, а на решті сторінок додатку пишеться – Продовження додатку А. Орієнтація – за центром рядка вгорі.
Рекомендується: не включати до додатків первинну та іншу документацію, що безпосередньо не використовується в процесі дослідження.
<u>Прикладати оригінали документів з печатками заборонено!</u>
<u>Документи у додатках мають бути повністю оформленими!</u></td></tr>
<tr><td colspan="2">4. Оформлення тексту:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Заголовки структурних частин дипломної роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» друкують великими літерами, жирним шрифтом, по центру рядка. Номер розділу ставлять після слова РОЗДІЛ (жирним шрифтом), після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) жирним шрифтом, з абзацного відступу в підбір до тексту. Крапку в кінці заголовка не ставлять.
Відстань між назвою структурної частини та назвою підрозділу має становити один рядок. Відстань між заголовком і текстом має становити один рядок, попереднім текстом і наступним заголовком має бути два рядки. Відстань між рядками заголовка приймають такою, як у тексті.
Кожну структурну частину дипломної роботи треба починати з нової сторінки, але остання сторінка розділу повинна бути заповнена не менше ніж на третину.
По тексту роботи не допускаються скорочення слів, за винятком загальноприйнятих.
Не використовувати в тексті виділення жирним шрифтом (крім структурних елементів вступу, назв: розділів, підрозділів та таблиць) і курсивом (крім слова «Таблиця» і «Продовж. табл.»).</td></tr>
<tr><td>5. Шрифт для комп’ютерної верстки тексту роботи</td><td>14 (в таблицях та на рисунках допускається 12)</td></tr>
<tr><td>6. Інтервал</td><td>1,5 (в таблицях та на рисунках допускається 1)</td></tr>
<tr><td>7. Кількість рядків на сторінці</td><td>до 30</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td></tr>
</table>

<table>
<tr><th>Зміст записів</th><th>Норма</th></tr>
<tr><td colspan="2">8. Поля на сторінці (не менше)
Верхнє – 25 мм, Нижнє – 20 мм, Ліворуч –30 мм, праворуч – 10 мм
За наявності значної відстані між текстом та краєм аркуша необхідно перевірити та за наявності усунути «висячі рядки»!
<u>Послідовність:</u>
1. «Правка» →«Выделить все».
2. «Формат»→«Абзац»→«Положение на странице»→прибрати щиглика в позиції «Запрет висячих строк».</td></tr>
<tr><td>9. Нумерація сторінок цифрою</td><td>Правий верхній кут без рисок і крапок.</td></tr>
<tr><td>10. Початок нумерації</td><td>Зі змісту роботи цифрою 2 (два).</td></tr>
<tr><td>11. Оформлення таблиць</td><td>Нумерація - послідовно за кожним розділом: 2.1; 2.2; і т.д.
Розміщення – праворуч на сторінці над назвою таблиці, незалежно від орієнтації сторінки.
Нумерують таблицю один раз над першою її частиною. При цьому слово таблиця пишеться курсивом і ставиться її номер, вкінці номера крапка не ставиться. Над іншими частинами (в разі переносу на другу сторінку) пишуть слова «Продовж. табл.» і вказують номер таблиці, а також наводять додатковий рядок з номерами граф таблиці.
Назву таблиці наводять по центру рядка з великої літери жирним шрифтом, в кінці назви таблиці крапку не став-лять.
Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки з малих літер.
Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба</td></tr>
<tr><td>12. Оформлення рисунків (схем)</td><td>Нумерація - послідовно за кожним розділом (внизу) під рисунком (схемою): 2.1; 2.2; 2.3 і т.д. малими літерами (крім першої великої) по центру рядка, в кінці назви рисунку крапку не ставлять.
Наприклад: Рис. 1.1. Назва…
Рисунок відокремлюють від подальшого тексту роботи вільним рядком.</td></tr>
<tr><td>13. Оформлення формул</td><td>Нумерація - послідовно за кожним розділом в круглих дужках біля правого поля сторінки без крапок від формули до її номера.
Громіздкі формули розміщують на окремих рядках. Це стосується і всіх нумерованих формул.
Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів слід подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності в якій вони наведені у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнту треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки.
У кінці формул і в тексті перед ними розділові знаки ставлять відповідно до правил пунктуації
Наприклад: ОП = ВД – ВВ – А, (2.1)
де ОП – оподатковуваний прибуток,
ВД – валові доходи;
ВВ – валові витрати;
А – амортизаційні відрахування.
Нумерувати слід лише ті формули, на які є посилення в наступному тексті.</td></tr>
</table>

<table>
<tr><th>Зміст записів</th><th colspan="2">Норма</th></tr>
<tr><td colspan="3">14. Загальні правила цитування та посилання на використані джерела</td></tr>
<tr><td>Посилання в тексті на таблиці</td><td colspan="2">На всі таблиці дипломної роботи повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено.
Наприклад: «... у табл. 1.2».
При повторних посиланнях на таблиці треба вказувати скорочено слово «дивись».
Наприклад: «див. табл. 1.2».</td></tr>
<tr><td>Посилання в тексті на ілюстрації</td><td colspan="2">Вказують порядковим номером ілюстрації в роботі.
Наприклад: «рис. 1.2».
При цьому доцільно використовувати звороти типу: «... як це видно з рис. 1.2», або «.... як це показано на рис. 1.2»
Ілюстрації у дипломній роботі повинні бути по тексту – чорним по білому.</td></tr>
<tr><td>Посилання в тексті на формули</td><td colspan="2">Вказують порядковим номером формули в роботі.
Наприклад: у формулі (2.1).</td></tr>
<tr><td>Посилання в тексті на використані джерела</td><td colspan="2">Зазначається порядковим номером за переліком посилань, в квадратних дужках
Наприклад: «.... у працях [10-14].....», або [15, с. 45-46]
(якщо в тексті вказана дослівно теза чи якісь показники)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Технологічні вимоги</td></tr>
<tr><td colspan="3">1. Комплект роботи</td></tr>
<tr><td colspan="2"><u>ОКР «Спеціаліст»</u></td><td><u>ОКР «Магістр»</u></td></tr>
<tr><td colspan="2">1. Титульна сторінка.
2. Завдання та календарний графік.
3. Замовлення на виконання роботи (за умови його надання).
4. Довідка про дозвіл на використання звітної інформації з підприємства (установи) на матеріалах якого виконано дослідження.
5. План.
6. Зміст.
7. Текст роботи.
8. Додатки.
Не підшиваються
1. Рецензія.
2. Відзив (відгук) наукового керівника.
3. Відзив (відгук) з підприємства (за умови надання замовлення).
4. Витяг з протоколу засідання випускаючої кафедри про допуск до захисту.</td><td>1. Титульна сторінка.
2. Завдання та календарний графік.
3. Акт впровадження результатів дослідження.
4. Довідка про дозвіл на використання звітної інформації з підприємства (установи) на матеріалах якого виконано дослідження.
5. Реферат.
6. План.
7. Зміст.
8. Текст роботи.
9. Додатки.
10. Ксерокопія авторських наукових публікацій.
Не підшиваються
1. Рецензія.
2. Відзив (відгук) наукового керівника.
3. Відзив (відгук) з підприємства (за умови надання замовлення).
4. Витяг з протоколу засідання випускаючої кафедри про допуск до захисту.</td></tr>
<tr><td colspan="2">2. Термін виконання роботи</td><td>В терміни, визначені в індивідуальному завданні та календарному графіку, але повна готовність визначається за тиждень до дня початку роботи ДЕК.</td></tr>
</table>

Зміст записів	Норма
3. Дата і місце підпису роботи автором	На останній сторінці списку використаних джерел до подання на кафедру та на рецензування.
4. Підписи консультантів та рецензента:	На титульній сторінці: 1. Наукового керівника від випускаючої кафедри, що підтверджує відповідність існуючим вимогам вступу, розділів І, ІІ, ІІІ, IV, висновків, списку використаних джерел, додатків, 2. Рецензента. 3. Консультантів з автоматизації обліку, охорони праці, екологічної експертизи. 4. Нормо – контроль.
5. Допуск до захисту	1. Завідувач випускаючої кафедри – за тиждень до початку роботи ДЕК. Цим же числом оформляється «Витяг з протоколу засідання випускаючої кафедри про допуск до захисту». 2. Декан – на дату захисту або напередодні.
6. Вимоги до вступу роботи	
<u>ОКР «Спеціаліст»</u>	**<u>ОКР «Магістр»</u>**
У вступі виділити **жирним шрифтом** за окремими абзацами:	
актуальність теми; **мета та завдання для дослідження;** **об'єкт і предмет дослідження;**	**актуальність теми;** **мета та завдання для дослідження;** **наукова новизна;** **об'єкт і предмет дослідження;** **публікації;** **апробації**
При цьому слід пам'ятати, що: **Об'єкт дослідження** – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення **Предмет дослідження** – міститься в межах об'єкта	
При цьому жирним шрифтом виділяється лише означені фрази. *Наприклад:* **Актуальність теми.**	
7. Вимоги до змісту першого розділу	
Науково-теоретичне обґрунтування теми дослідження з посиланням на використані положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, а також відповідний нормативний матеріал.	
8. Вимоги до змісту другого розділу	
Фінансово-економічна характеристика діяльності підприємства мінімум за три останні роки. Аналітичні дослідження згідно обраної теми на матеріалах об'єкта дослідження.	
В аналізі використати різноманітні прийоми та методи наукових досліджень (порівняння, моделювання, аналізу та синтезу, прогнозування тощо). *Рекомендується використовувати прийоми комп'ютерної обробки даних з використанням спеціальних програм.*	

<table>
<tr><th colspan="2">Зміст записів</th><th colspan="2">Норма</th></tr>
<tr><td colspan="4">9. Вимоги до змісту третього розділу («Облік…» або «Організація обліку…»)
Дослідження обраної теми на матеріалах обраного підприємства (установи). Окремими підрозділами наводять шляхи вдосконалення згідно вибраної теми та стан впровадження (використання) інформаційних технологій щодо предмету дослідження.</td></tr>
<tr><td colspan="2">10. Вимоги до підрозділу автоматизації обліку</td><td colspan="2">Розробити проект автоматизації за обраною темою для конкретного підприємства з використанням різних програмних продуктів.</td></tr>
<tr><td colspan="2">11. Вимоги до розділу «Аудит»</td><td colspan="2">Повинні містити результати авторських досліджень у відповідності до обраної теми.</td></tr>
<tr><td colspan="2">12. Вимоги до висновків роботи</td><td colspan="2">Висновки – конкретне узагальнення результаттів дослідження за розділами – першим, другим, третім, четвертим, п’ятим, шостим. Крім того навести обгрунтовані за змістом та дієві пропозиції.</td></tr>
<tr><td colspan="4">13. Вимоги до подання списку використаних джерел</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Чисельність використаних джерел у списку</td><td colspan="2"><u>ОКР «Спеціаліст»</u></td><td><u>ОКР «Магістр»</u></td></tr>
<tr><td colspan="2">не менше 60</td><td>не менше 80</td></tr>
<tr><td>Черговість подачі використаних джерел</td><td colspan="3">Приклади оформлення списку використаних джерел</td></tr>
<tr><td>В алфавітному порядку прізвищ авторів або заголовків</td><td colspan="3">Книги один автор
Гайдуцький А. П. Міграційний капітал: теорія, методологія, практика / А. П. Гайдуцький. – К. : Інфросистем, 2010. – 446 с.

Книги два автори
Афоніна О. О. Регіональна економічна географія. Азія : [практикум] / О. О. Афоніна, О. Д. Доценко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 36 с.

Книги три автори
Бурденко І. М. Виплати працівникам: облік, аудит і автоматизація : навч. посібник [для студ. вищих навч. закл.] / Бурденко І. М., Кравченко О. В., Шипунова О. В. – Суми : Університетська книга, 2009. – 283 с.

Книги чотири автори
Валютні операції: нюанси обліку : [метод. посібник] / [Владімірська М. О., Дуброва Н. Л., Давидова К. Є., Золотухін О. О., Кантерман О. Д.]. – Д. : Баланс-Клуб, 2009. – 96 с. – (Бібліотека «Баланс»).

Книги п’ять і більше авторів
Організація праці : [навч. посіб.] / [Данюк В. М., Тельнов А. С., Решміділова С. Л. та ін.] ; під ред. В. М. Данюк – К. : КНЕУ, 2009. – 333 с.

Матеріали конференцій
Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. молодих учених-аграрників [«Молодь України і аграрна реформа»], (Харків, 11–13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харківська держ. аграр.</td></tr>
</table>

Зміст записів		Норма
	ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х. : Харківський держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. – 167 с. **Словники** Словник обліково-фінансових термінів / [уклад. Аранчій В. І. та ін.]. – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – 240 с. **Нормативні акти** Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» № 15 від 3 лют. 2009 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua. **Дисертації** Никифорак І. І. Облік та аналіз операційної діяльності підприємств міського електротранспорту: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.09 / Никифорак Ірина Іванівна.– Тернопіль, 2008. – 223 с. **Автореферати дисертацій** Цебень Р. Л. Облік та внутрішній аудит основних засобів в енергопостачальних компаніях України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Р. Л. Цебень. – К., 2009. – 19 с. **Статті з періодичних видань** Огійчук М. Ф. Амортизаційні відрахування як джерело фінансового забезпечення відтворення основних засобів у сільському господарстві / Огійчук М. Ф., Утенкова К. О. // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 90–96.	
Використані періодичні джерела повинні відповідати періоду досліджень ***(останні три роки!)***		
14. Вимоги до змісту відзиву (відгуку) керівника	Визначеної форми і закінчується пропозицією (рекомендацією) допуску до захисту перед ДЕК, пропонована оцінка не зазначається!	
15. Вимоги до змісту відзиву (відгуку) підприємства	Визначеної форми і закінчується пропозицією (рекомендацією) допуску до захисту перед ДЕК	
15. Вимоги до змісту рецензії	Рекомендованої форми у повністю **друкованому вигляді** з зазначенням недоліків по змісту та оформленню роботи, ступінь розкриття теми. Закінчується пропозицією рекомендувати роботу до захисту перед ДЕК, присвоїти відповідну кваліфікацію: «Спеціаліст (Магістр) з обліку і аудиту» та зазначається пропонована рецензентом оцінка. **Обов'язково вказується обґрунтований недолік, уникаючи формулювань: «доцільно було б порівняти з показниками передового господарства...», «робота містить помилки редакційного характеру...», «... значний обсяг роботи».**	
16. Подання роботи на закріплену кафедру для нормо-контролю	Робота подається у завершеному вигляді відповідно графіку, не пізніше ніж за 10 днів до початку роботи ДЕК за умови: підпису наукового керівника, підписів консультантів; пакету супровідних документів	